

Усулдук китепче

**Экстремизмге каршы күрөшүүдөгү
учурдагы мамлекет: кооптуу маселелер жана
чечимдер Кыргызстандын мисалында**

**Бишкек
2017**

УДК 327
ББК 66.4 (2 Ки)
Э 41

Бул усулдук китепче Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын адистери тарабынан учурдагы мамлекеттин концепциясы жана принциптери, диний чөйрөнү жөнгө салган жана өлкөдөгү экстремисттик идеологияларга каршы күрөшүү боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдары, ошондой эле учурдагы мамлекеттин коопсуздугунун потенциалдуу коркунучтары жөнүндө маалымат берүү максатында даярдалды. Усулдук китепчедеги маалыматтар расмий документ катары кабыл алынбайт.

www.religion.gov.kg

Жалпы редакция: З. Чотаев

Кыргыз тили боюнча редакциясы: З. Турсунбеков

Автордук коллектив: З. Чотаев, Г.Исаева, З. Турсунбеков, Ш. Шерматов, А. Гайббаева, Э. Джунушалиева, Н. Шамралиев

Которгондор: А. Иминов, Э. Раимбеков

Э 41 «Экстремизмге каршы күрөшүүдөгү учурдагы мамлекет: кооптуу маселелер жана чечимдер Кыргызстандын мисалында»: Усулдук китепче. - Б.: 2017. - 76 б.

ISBN 978-9967-9071-0-2

Усулдук китепче Бишкектеги ЕККУ Программалык офисинин колдоосу менен даярдалды.

Э 0802000000-17

УДК 327
ББК 66.4 (2 Ки)

ISBN 978-9967-9071-0-2

МАЗМУНУ	
КИРИШҮҮ	4
1-БӨЛҮМ. УЧУРДАГЫ МАМЛЕКЕТТИН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	6
1.1. Учурдагы мамлекеттин негизги принциптери	6
1.2. Дин тутуу эркиндигин коргоо боюнча эл аралык тажрыйба	11
1.3. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарындагы мамлекет жана дин	14
2-БӨЛҮМ. ЭКСТРЕМИЗМ ЖАНА ТЕРРОРИЗМ	
ТҮШҮНҮКТӨРҮ	22
2.1. Экстремизмдин жана терроризмдин теориялык түшүнүктөрү	22
2.2. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарындагы экстремизм жана терроризм негизги түшүнүгү жана алар үчүн жоопкерчилик	26
2.3. Толеранттуулукту жайылтуу жана басмырлоого тыюу салуу экстремизмди алдын алуу жолу катарында	32
3-БӨЛҮМ. АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНГА КОРКУНУЧ БОЛГОН ДИНИЙ АГЫМДАРДЫН ИДЕОЛОГИЯЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫ ...	37
3.1. «Салафий» кыймылдары	37
3.2. «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами»	47
3.3. «Ислам мамлекети»	53
4-БӨЛҮМ. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКСТРЕМИЗМДИ АЛДЫН АЛУУ БОЮНЧА МАМЛЕКЕТТИК ЧАРАЛАР	61
4.1. Экстремизмди алдын алуу боюнча Кыргыз Республикасынын мамлекеттик стратегиялык программалары	61
4.2. Экстремизмге каршы күрөшүүнү алып барууда мамлекеттик органдардын кызматташуусу	65
КОРУТУНДУ	70
АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ	73

КИРИШҮҮ

Кыргыз Республикасы көз карандысыздыкты алган күндөн тартип адамдардын укуктары жана эркиндиктери сакталган, коомдун өсүп-өнүгүүсүнө жана ар кандай социалдык топтордун бирге тынч жашоосуна шарттарды камсыз кылган демократиялык, светтик жана укуктук мамлекетти куруу жолун тандап алды. Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүнүн 25 жылдыгы арасында саясий өнүгүүнүн ар кандай мезгилдери байкалып турду. Ал мезгилдер мамлекеттик органдардын, жарандык коомдун институттарын жана жарандардын ортосундагы өз ара кызматташтыктын калыптарына шарт түздү. Аталган калыптар өлкөнүн учурдагы саясий-социалдык кырдаалына таасир берүүчү мамлекеттик жана коомдук кызыкчылыктардын, маданий, руханий баалуулуктардын жана улуттук каада-салттардын чөйрөсүн түзүүгө мүмкүнчүлүк берди.

Бүгүн Кыргызстанда демократиялык өнүгүүгө умтулуу жана светтик мамлекеттин иш алып баруусу үчүн шарттарды камсыз кылуу ачык-айкын байкалып турат. Өлкөдө калктын басымдуу бөлүгү мусулман болгонуна же өздөрүн маданий-этникалык таандыгына байланыштуу мусулман эсептешкенине карабастан, мамлекет ар кандай диндердин өкүлдөрүнүн бар болушуна жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык ишмердүүлүк жүргүзүүсүнө шарттарды түзүүдө. Бул аракет ар кандай диндердин биргеликте тынч жашоосуна, ошондой эле жарандардын диний жана светтик бөлүктөрүнүн ортосундагы кызматташтыктын балансын сактоого багытталганын баса белгилеп кетүү керек.

Дүйнө жүзүндө, анын ичинде биздин өлкөдө да динге болгон кызыгуунун артышы жана радикалдык, экстремисттик агымдардын жандануусу мамлекетти диндер аралык мамилеге жана мамлекет менен диндердин ортосундагы кызматташтыкка өзгөчө көңүл бурууга мажбурлоодо. Анткени бул тенденциялар диний маселелерди саясатташтырууга, ошондой эле өлкөнүн улуттук жана коомдук коопсуздугуна коркунуч жаратууда. Ушундам улам, жарандардын руханий жашоосунда жана коомдук кызматташтыкта маанилүү орду жана ролу болгон «дин» түшүнүгүн, диний баалуулуктарды колдонуу менен адамдарды өздөрүнүн катарына тартып, жек көрүүчүлүктү, зордук-зомбулукту жана чыр-чатакты жаратуучу «радикалдык жана экстремисттик ишмердүүлүк» түшүнүгүнөн так ажыратуу керек.

Кыргыз Республикасы мамлекет катары диндин, рухий-маданий баалуулуктардын жана Кыргызстан элинин улуттук каада-салттарынын жалпы саясий жана укуктук системадагы ордун аныктоосу жана бекитүүсү өтө маанилүү. Коомдо гармониялык кызматташтыктардын системасын жана өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө

жагымдуу шарттарды түзүү максатында диний жана светтик институттардын чөйрөсүн так ажыратуу керек. Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен 2016-жыл «Тарых жана маданият жылы», ал эми 2017-жыл «Бийман, адеп жана маданият жылы» деп жарыяланышы Кыргызстандын калыптануусуна жана өнүгүүсүнө тарыхый жана маданий мурастын, улуттук каада-салттардын, руханий жана адептүүлүк баалуулуктарынын маанилүүлүгүн белгилеп турат.

Демократиялык, укуктук жана светтик мамлекеттин заманбап принциптерин илгерилетүү, тарыхый жана маданий мурастарды жана руханий-адептүүлүктүн баалуулуктарын жайылтуу жарандык иденттүүлүктү калыптандырууга, фундаменталдык жана радикалдык көз караштардын жайылуусун болтурбоого, экстремисттик ишмердүүлүктү алдын алууга негиз болуп саналат. Бул процессти ишке ашыруу үчүн мамлекеттик органдардын, жергиликтүү коомчулуктун өкүлдөрүнүн, дин адамдарынын, адистердин жана жарандардын компетенттүүлүгүн жана сабаттуулугун жогорулатуу зарыл.

Мына ушул максатта, учурдагы мамлекеттин негиздери жана принциптери, радикализм жана экстремизм түшүнүктөрү жөнүндө кыскача маалымат берген, диний канондорду бурмалап, диндер аралык кастыкты козуткан радикалдык жана экстремисттик агымдардын идеологиялык көз караштары жана ишмердүүлүктөрү тууралуу айтып берген усулдук китепче даярдалды. Усулдук китепчеде көрсөтүлгөн маалымат укук жана диний маселелер боюнча кызыктар болгон адамдардын компетенциясын жогорулатуу, учурдагы мамлекеттин принциптерине мани берүү, жарандардын экстремисттик ишмердүүлүккө тартылуусун алдын алууга жардам берген диний баалуулуктар жана радикалдуу көз караштардын ортосундагы айырмачылыктарын аныктоо болуп саналат. Ошондой эле, усулдук китепчеде жогоруда аталган коркунучтардын алдын алуу жана алар менен күрөшүү боюнча мамлекеттик органдардын жүзөгө ашырып жаткан жана келечекте ашыра турган чараларды көрүүсү каралган.

1-БӨЛҮМ. УЧУРДАГЫ МАМЛЕКЕТТИН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Учурдагы мамлекеттин негизги принциптери

Мамлекеттин жана коомдун өнүгүүсү саясий системалардын иштеши үчүн жаңы шарттарды түзүп, мамлекеттик башкаруунун заманбап принциптерин аныктады жана бекемдеди. Ошондой эле аталган процесстерди изилдөөгө, анализдөөгө багытталган коомдук илимдердин калыптануусуна жана өнүгүүсүнө маанилүү таасирин тийгизди. Мамлекеттик жана укуктук теориядан маалым болгондой, демократиялык укуктук мамлекеттин төрт тыгыз байланышкан принципсиз курулушу мүмкүн эмес:

- мамлекеттик эгемендүүлүк;
- бийликтин бөлүнүшү;
- мыйзамдардын үстөмдүгү;
- адам укугун жогорку баалуулук деп таануу.

Мамлекеттик эгемендүүлүк жана бийликтин бөлүнүү принциби

Мамлекеттик суверенитеттин теориясы узун өнүгүү тарыхына ээ жана анын изилдөөсүнө дүйнөнүн мен деген илимпоздору бел байлашкан, ал эми негиздөөчүсү катары Ж. Боден саналат. Ж. Боден XVI кылымда мамлекеттин башкы белгиси деген түшүнүктү калыптандырып, эгемендүүлүк - бул «мамлекеттин абсолюттук жана туруктуу бийлиги, эч бир мыйзамга байланбаган, жарандар менен букаралардын үстүндөгү бийлик»¹. Ж. Боден эгемендүүлүктү - жогорку башкаруучунун эрки боюнча бириктирилген, топтолгон түшүндүрмө катары караган, башкача айтканда «эгемендүүлүк» деген түшүнүк алгач кудайдын жердеги өкүлү катары монархтардын ыйык диний укугу менен байланыштуу болгон.

Биринчи кезекте, мамлекеттин маңызы жана дайындалышы боюнча байыркы мезгилде эле ойлонулуп келгенин белгилей кетүү керек. Бирок Ф. Кистяковскийдин ырастоосунда «байыркы гректер менен римдиктер нерсенин мындай абалын элестете алышкан эмес жана «суверенитет» деген түшүнүк практикалык көз караштын негизинде кереги жок болгон, себеби мамлекет теңтайлашуучуга, каршылаштарга ээ эмес эле»².

Андан соң автор үч башкы атаандаштын пайда болуусуна маани берет: Чиркөө, Ыйык Рим империясы (же Германия империясы) жана феодалдардын бийлиги. Биринчи экөө дүйнөлүк үстөмдүккө талапкер болушкан,

¹ Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т. 1.

² Кистяковский Ф. Лекции по общему государственному праву. М., 1912 // Теория государства и права: Хрестоматия: В 2 т. Т. 1. Государство / Автор-составитель М.Н. Марченко. М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. – 344-б.

ал эми акыркы фактор мамлекеттин ички каршылашы болуп турган. Г. Еллинеканын эскертмесинде эгемендүүлүк жөнүндөгү көрүнүш ушул үч күч менен күрөшүүдө пайда болгон жана булар менен күрөшүүнү байланыштырбастан түшүндүрүлүшү мүмкүн эмес деп айтылат³.

Француз тарыхчысы Ф.Гизо өзүнүн «Европадагы маданияттын тарыхы» аттуу чыгармасында XV кылымдагы маанилүү окуясы катары жалпы кызыкчылыктарды, идеологияларды жаратууга болгон аракеттерди, чоң негизги мааниге ээ боло элек нерселерди «өкмөттү жана элди» түзүүнү атаган⁴. Кээ бир аша чапкандарга карабастан жетишээрлик денгээлде элдин саясий өнүгүүсүнүн багыты жана ошол убактын жалпы ой-пикирлеринин өнүккөнү жана «улуттук мамлекет» деген түшүнүк чагылдырылган.

1789-жылы Француз революциясынын жеңишинен кийин өзүнүн өнүгүүсүн алган «улуттук эгемендүүлүк» принциби бүгүнкү күндөгү укуктук мамлекетте өкүм сүрүүдө. Ошондой эле, ал суверенитет түшүнүгүн кудай менен монархтардын болгон «ыйык байланышын» өлкөнүн эли мамлекетти башкарууну өзүнүн тарапкерине – президентке жана парламенттин депутаттарына берүүчү «элдик эгемендүүлүк» түшүнүгүнө алмаштырды. Андан соң «элдик» деген түшүнүк «улуттук» деген түшүнүккө трансформацияланып, ал окшош эле маанини туюндурат. Демек улуттук эгемендүүлүктүн алкагында мамлекет жетекчилери улуттук жана жалпы элдик кызыкчылыктарды коргоосу керек. Ал эми экинчи жактан эгемендүүлүк түшүнүгү эки аспектиге ээ: ички, өлкөнүн ичинде мамлекеттин эң жогорку саясий жана административдик бийликтин укугун берүүгө багытталган жана сырткы кийлигишүүдөн көз карандысыз мамлекеттүүлүк жана дүйнөлүк аренада мамлекеттердин эгемендик теңдүүлүгү.

1991-жылы Кыргызстан көз карандысыздыкка ээ болгондон кийин «эгемендүүлүк» теориялык-укуктук жана практикалык түшүнүгүн камтыган Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн укуктук негизин тургузуу процесси башталды. Бул контекстте эгемендүүлүк аныктамасынын кенен түшүнүгүн камтыйт. Эгемендүүлүк түшүнүгү көптөгөн түшүндүрмөлөрдү кабыл алууга мүмкүнчүлүк берген абдан кеңири мааниге ээ. Советтик юриспруденцияда бул түркүм биринчиден, мамлекеттик бийликтин сапаты, экинчиден, мамлекеттик бийликтин өзгөчө класстык мүнөздүү белгиси катары каралган. Мындай класстык жол менен өтүп кеткен усулдук база, юридикалык табияттын категориясы «эгемендүүлүк» объективдүү анализдин мүмкүндүгүн алып таштаган. Баарынан мурда эгемендүүлүк бири-бири менен тыгыз байланыштагы үч категориялык түшүнүктөн тураарын белгилөө керек: мамлекеттин

³ Еллинек Г. Общее учение о государстве / Вступит, ст. И.Ю. Козлихина. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. - 426 – б.

⁴ Градовский А.Д. Сочинения. СПб.: «Наука», 2001.-. 385-б.

эгемендүүлүгү (мамлекеттик эгемендүүлүк); улуттун эгемендүүлүгү (улуттук эгемендүүлүк); элдин эгемендүүлүгү (элдик эгемендүүлүк). Мамлекеттин эгемендүүлүгүнүн жогорку легитимдүү формасы катары эл саналат. Улуттун эгемендүүлүгү белгилүү бир тарыхый аймакта, өзүн таанууда эркин пайда болгон мамлекеттин саясий мүнөзүндө түзүлгөн элдин эгемендүүлүгүнүн негизи болуп саналган⁵. Ошентип мамлекеттик эгемендүүлүк негизинде элдик эгемендүүлүктү таануу жатат. Эл «негизги бийлик булагы» өзүнүн бийлигин мамлекеттик органдардын системасы аркылуу иш жүзүнө ашырат. Ошондой эле тигил же бул башкаруу системасын жүргүзүү элдин эркине байланыштуу болот. Ушул көз карашка ылайык Кыргызстандын мамлекеттик эгемендүүлүгү ар түрдүү бийлик бутактарынан түзүлгөн көз карандысыз мамлекеттик бийликти божомолдойт. Натыйжада бул мамлекеттик бийлик бутактарынын өз ара байланышы орнотулган башкаруу системасынын мүнөзүн аныктайт.

1990-жылдын 15-декабрында Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңеши Республиканын мамлекеттик эгемендүүлүгү боюнча Декларация кабыл алган. Анын негизинде Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши 1991-жылы 31-августта «Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыгы боюнча Декларация»⁶ кабыл алган жана КМШ өлкөлөрүнө мүчө катары өзүнүн мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүү этабына өткөн.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ЭГЕМЕНДҮҮЛҮГҮ ЖӨНҮНДӨГҮ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ

(1991-ж., 31-август)

Кыргызстан Республикасынын Жогорку Кеңеши:

Кыргызстан элинин тандоосун билдирип жатып, адам укуктарын жана эркиндигин ар тараптан камсыздоо, Кыргызстан элинин эркин, саясий, экономикалык, социалдык жана руханий жактан өнүгүүсүнө кам көрүү, демократиялык укуктук мамлекет курууга умтулуу үчүн жана жаңы эгемендүү республикалардын Союзун түзүүгө кошулуп жатып, Кыргызстан Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгүн,

Республиканын мамлекеттик бийлигинин бардык аймагында бийиктигин жана тышкы мамилелерде көз карандысыздыгын
САЛТАНАТТУУ ЖАРЫЯЛАЙТ.

1-Берене. Кыргызстан Республикасы - кыргыз элинин өзүн таанууга ажыратылгыс укугунун негизинде бекемделген жана өнүгүүгө бет алган, Кыргыз элинин коомдук жана мамлекеттик түзүлүштү эркин тандоосу менен, Республикадагы бардык улуттагы жарандардын кызыкчылыгын коргоочу эгемендүү мамлекет.

⁵ Уметов К.К. Суверенитет как правовая основа кыргызской государственности//Вестник КМЮА № 1, 2011.

⁶ Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгынын Декларациясы // Кыргызстан Республикасынын Жогорку Кеңешинин ведомостору 1991. №17

Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгү жөнүндөгү Декларациясы менен бирге, Кыргызстандын мамлекеттик түзүлүшүн аныктаган укуктук документи, 1993-жылдын 5-майында кабыл алынган Башмыйзам эсептелинет. Кабыл алынган Башмыйзам мамлекеттин демократиялык өнүгүү жолун аныктайт жана анын негизине бийликтин мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийлигине бөлүнүүсү, жалпы элдик мамлекеттин башчысын шайлоо – Президентти, парламентти – Жогорку Кеңешти, мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу бийликтин бөлүнүүсү кирген. 1993-жылы Кыргыз Республикасы Башмыйзамын кабыл алуу менен, кыргыз улуттук мамлекеттүүлүгүнүн эгемендүүлүгүн мыйзам чегинде бекемдөөсүн аяктады. Учурдагы Кыргыз мамлекети үчүн эгемендүүлүк өзгөчө мааниге ээ. Азыркы Кыргыз Республикасында 80ден ашык ар түрдүү улуттардын өкүлдөрү жашайт. Кыргыз Республикасы көп улуттуу жана көп конфессиялуу өлкө болуусу менен сепаратисттик жана экстремисттик кооптуу маселелер туш болушу мүмкүн. Бул жагдай кыргыз мамлекеттүүлүгүн бекемдөөнүн маанилүүлүгүн жогорулатат.

Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы, Кыргызстандын эли эгемендиктин ээси жана Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин бирден-бир булагы болуп саналат деп белгилейт (1-б., 2-бер.). Бул айтылган ой негизинен 1980-жылдын аягынан 1990-жылдын башына чейин биздин коомдун демократизация процессинен жетишээрлик деңгээлде өткөнүн чагылдырат. КР Башмыйзамынын 1-бөлүмүнүн 2-беренесиндеги Жобосу, мамлекеттүүлүктү курууда пайда болгон коомдук бийликти мыйзамдуу жөнгө салуу боюнча суроолорго жооп берүү үчүн универсалдуу негиз болуп саналат. Мамлекеттик эгемендиктин принциптерин КР Башмыйзамында «Кыргыз Республикасы өзүнүн аймагында мамлекеттик бийликке ээ, өзүнүн ички жана тышкы саясатын жүргүзөт» (1-б., 2-бер.), ошондой эле» Кыргыз Республикасынын азыркы чек арасындагы аймагы бүтүн жана кол тийгис» (1-б., 8-бер.) деп жарыяланган.

Мыйзамдын үстөмдүгү жана адам укуктары менен эркиндиктерин таануу

Бүгүнкү күндө заманбап укуктук жана демократиялык мамлекеттин өзгөчөлүгү мыйзамдардын үстөмдүүлүгү саналат. Бул принцип мамлекеттин саясий системасынын иштеши жалпы элдик шайлоо менен саясий бийликти өткөрүп берүү жолунда аныкталган республикалык жана конституциялык монархия формасында каралган. Башка негизги укуктук мамлекеттин принциптери бийликтин бөлүнүшүн, мыйзам нормаларынын түздөн-түз таасири, мамлекетти башкаруунун демократиялык системасын жана адам укугун, эркиндигин эске алат. Аталган принциптерди ишке ашыруу жана укуктук мамлекетти куруу, белгилүү бир саясий группалар тарабынан бийликти узурпациялоодон тосот жана саясий чөйрөдө учурдагы мыйзамдарды аткарууну камсыз кылат.

Адамдын укугу – анын улутуна, жашаган жерине, этностук таандыктыгына, өңүнө, динине, тилине жана башка белгилерине карабастан ар бир адамдын ажырагыс укугу. Укук тебелөөнүн ар кандай түрүн кошпогондо бардык адамдар бирдей деңгээлде адам укугуна ээ. Бул укуктар бири-биринен ажырагыс көз каранды жана өз ара тыгыз байланышта.

Жалпы адам укуктары мыйзам тарабынан жөн гана эл аралык укуктардай, укуктун жалпы принциптери жана эл аралык укуктардын булактары сыяктуу келишимдер түрүндө кепилденген. Эл аралык укук адам укугу боюнча адамдын негизги эркиндигин кеңейтүү жана укуктун коргоо максатындагы ишмердүүлүгүн ишке ашыруу боюнча мамлекетке жүктөйт.

Адамдын жалпы укуктары мыйзам тарабынан эл аралык укуктардын, жалпы укуктардын принциптери жана эл аралык укуктардын башка булактары сымал келишим түрүндө белгиленген жана кепилденилген. Адам укугу боюнча Эл аралык укук мамлекетке адам укугун жана негизги эркиндигин камсыз кылыш үчүн милдеттүүлүктү жүктөйт.

Адам укугунун универсалдуулугунун принциби – адам укугу боюнча эл аралык укуктун негизи болуп саналат. Бул принцип 1948-жылы Адам укугунун жалпы Декларациясынын кабыл алынышы менен өзгөчө мааниге ээ болгон биринчи принцип. Ал адам укугуна тийиштүү болгон көптөгөн эл аралык конвенцияларда, декларацияларда жана резолюцияларда колдонула баштаган. Мисал катары, 1993-жылы Венада болгон адам укугу боюнча Дүйнөлүк конференцияда адам укугун коргоо жана негизги эркиндигин кеңейтүү – бул анын саясий, экономикалык жана маданий системасынан көз карандысыз болгон мамлекеттин милдети деп белгиленген.

Адамдын укугу жана эркиндиги ажыратылгыс. Айрым учурларды жана укуктук процедураларды гана эске албаганда адамды укугунан ажыратуу болбойт. Мисал катары, эгер адамдын кылмыш кылганы сот тарабынан аныкталган учурда гана адамдын эркиндик укугуна чектөө киргизилет.

Адам укугун таануу деген бир гана камсыз кылуу эле эмес, белгилүү бир милдеттерди аткаруу да болуп саналат. Эл аралык укуктарга ылайык адам укугун ишке ашыруу, коргоо жана урматтоо боюнча милдеттенмени мамлекет өз кепилдигине алат. Адам укугун урматтоо - бул мамлекет адам укугун ишке ашырууда ага кийлигишпөөсү жана адам укугун чектөөдө өзүн кармауусу, б.а. чектебөөсү деген маанини билдирет. Адам укугун коргоо боюнча милдеттенме – мамлекет тарабынан укук бузууга жол бербөө дегенди туюндурат. Адам укугун аткаруу адамдын базалык укугун ишке ашыруу кепилдигин мамлекетке милдеттендирет. Ал эми жеке түрдө ар бир адам башка бирөөнүн укугун урматтоосу керек.

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакт, ошондой эле жарандык жана саясий укуктар боюнча Эл аралык пакт жана анын Жалпы адам укугунун жыйындысынын эки факультативдүү протоколун адам укугу болуп Эл аралык адам укугунун декларациясынын негизин түзөт.

Бүгүнкү күндө адамдын укугу жана негизги эркиндиктери эки деңгээлде кепилденет: эл аралык жана улуттук (мамлекеттин ичинде).

Адам укугун жана эркиндиктерин эл аралык деңгээлде коргоо боюнча универсалдык жана аймактык структура мисалында караса болот. Бирок, адам укугу боюнча эл аралык структуралар, БУУ адам укугу боюнча Комитети, Адам укугу боюнча Европа соту жана башкалар улуттук (мамлекеттик ички) конституцияда жана мамлекеттин башка ченемдик-укуктук акттарында каралган кепилдиктер каралып бүткөндөн кийин гана аракеттерин баштайт. Кыргыз Республикасында кепилдөөчү эң жогорку юридикалык күчкө ээ болгон документ Башмыйзам болуп саналат.

1.2. Дин тутуу эркиндигин коргоо боюнча эл аралык тажрыйба

Учурда дүйнөдө адам эркиндиги, укугу жана дин тутуу эркиндиги боюнча төмөнкүдөй документтерде каралган: Адам укугунун жалпы декларациясы (1948), Жарандык жана саясий укуктардын эл аралык пакты (1966), Европа кызматташтыгынын коопсуздук боюнча Кеңешинин акыркы пакты (1975), Динге жана ишенимдерге байланыштуу сабырсыздыкты жана басмырлоону жоюунун бардык формасы жөнүндө Декларациясы (1981), Венадагы жолугушууну жалпылоочу документ (1986) ж.б.. Аталган документтер БУУ тарабынан колдоого алынган жана анын Уставына дал келет.

БУУнун Уставынын жобосу адам укугуна тийиштүү болгон ар кандай эл аралык универсалдуу жана диний мүнөздөгү документтерде так көрсөтүлгөн жана иштелип чыккан. Абийир эркиндигин универсалдуу түшүнүү жана аны акырындык менен мыйзамдык нормада, жеке аңсезимдик деңгээлде кабыл алуу, ишенүү же ишенбөө маселесин чечүүгө негиз берет.

Заманбап укуктук базаны түзүү мыйзам чыгаруу принциптерин кабыл алууга түрткү болот: жарандардын динине карабастан тең укуктуулугу; мыйзам алдында диндердин бирдейлиги; титулдук улуттукундай эле этностук азчылыктардын да этикалык, маданий, тилдик жана диний өнүгүүсүнүн бирдейлиги. Бул принциптер Жалпы адам укуктарынын декларациясы, адамдын укугун жана негизги эркиндиктерди коргоо жөнүндө Европалык конвенция, Европа Кеңешинин «Аз улуттун укугун коргоо» Конвенциясы сыяктуу эл аралык акттарда чагылдырылган эл аралык тажрыйбага жооп берет.

Мамлекет менен диндин ортосундагы мамиле өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн жана тарыхый салтынын деңгээли менен аныкталат. Дүйнөдө ушул сыяктуу өз ара кызматташуунун демократиялык мамлекеттеги модели сыяктуу бир нече моделдери бар.

Мамлекеттик диний саясаттын демократиялык принциптери көпчүлүк учурда мамлекет менен диний институттардын ортосундагы мамилени жөнгө салууга жана динге ишенүүгө конституциялык-укуктук кепилдик берүүчү түрүндө көрсөтүлөт. Ошону менен бирге, мамлекеттен дин ажыратылгандыгы жарыяланат. Мисалы, Испаниянын Башмыйзамында (16-б., 3-бер.) «эч кандай дин тутуу мамлекеттик мүнөзгө ээ эмес. Мамлекеттик бийлик органдары испан коомундагы диний ишенимдерди эске алып, Католик чиркөөсүнүн жана башка диндер менен тиешелүү мамилелерди жүргүзөт»⁷.

Бир катар чет өлкөлөрдүн башмыйзамдарында, эреже катары, дин тутуу тен укуктуулугун кепилдешет жана диний азчылыкты өзгөчө коргошот. Мисалы, Румыния Башмыйзамына (2-б., 2-бер.) ылайык, диний ырым-жырымдар ээн-эркин жана өздөрүнүн мыйзамы менен тастыкталган уставына ылайык иш жүргүзүшөт, ал эми диндер ортосундагы мамилелеринде диний кастыкты пайда кылуучу иш-аракеттердин бардык түрүнө тыюу салынат.

Ошол эле убакта конституцияларда, белгилүү бир деңгээлде өлкөдөгү кеңири тараган ишенимдерди артык көрүү да кездешет. Мындай көрүнүш көбүнчө авторитардык жана тоталитардык саясий режими менен Ислам мамлекеттеринде кездешет⁸.

Эң ири дүйнөлүк диндер болуп эсептелинген – христиан, ислам, буддизм жана азыраак тараган – иудаизм, синтоизм ж.б. диний коомдор жана институттар адам баласынын акыркы миң жылдык тарыхында коомдо болуп жаткан саясий процесстерге, саясий жана укуктук маданияттын калыптануусуна, мамлекеттин иштөөсүнө, адамдын коомдогу жана мамлекеттеги ордун түзүүдө чоң таасирин тийгизген. Алардын олуттуу таасирлери бүгүнкү XXI кылымда да уланып келүүдө.

Бүгүнкү күнү христиан, ислам жана буддизм дээрлик тутунган өлкөлөрдүн, элдердин объективдүү мүнөздөмөсү жетишсиз, анткени ушул диндердин алкагында ар кандай багыттар жана кыймылдар бар. Ошондуктан дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө көп конфессионалдуу, тактап айтканда элдери ар кандай динди тутунушат.

⁷ Холмс С. Церковь и государство в Восточной Европе. Введение // КПВО. 1998. № 4 (25) - 1999. № 1 (26). – 49 –б.

⁸ Страшун Б.А. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: В 4 т. Тома 1–2. - М.: Издательство БЕК, 2000. - 484-б.

Көп улуттуу жана көп конфессионалдуу өлкөлөрдө диний маселелер улут, раса, этника менен чырмалышат, бирок таза улуттук конфессиялар аз эле калган. Мисалы, армяндардын басымдуу бөлүгү карманган армян-григориан ишеними, жапондордун дээрлиги карманган – синтоизм, пен-жаптардын бир бөлүгү карманган - сикхизм ж.б. Адатта улуттук аң-сезим конфессияларга басымдуулук кылат, кээде диний коомчулук өзүн-өзү этно-улуттук деп түшүнгөнү да кездешет.

Дегеле, диний жамааттардын жана диндин саясий жашоого таасири, жогоруда айтылгандай, өлкөдөгү демократиянын өнүгүү деңгээлине байланыштуу болот же өз кезегинде, өлкөнүн коомдук-экономикалык өнүгүү деңгээлинен аныкталат.

Ал эми демократиялык мамлекеттерде, эреже катары, диндердин тең укуктуулугу, дин тутуу эркиндиги, дин мамлекеттен ажыратылган деп таанылып, диний себептер боюнча ар кандай артыкчылыктарга жана укук тебелөөлөргө тыюу салынат. Мында дин, негизинен элдин адеп-ахлактык, маданияттык жана тарыхый каада-салттарын сактоочу катары алдыга чыгат.

КМШ өлкөлөрүндө саясий, экономикалык жана социалдык структуралардын өзгөрүшү менен мамлекеттик жана коомдук жашоонун укуктук негиздери кайрадан калыптанууда. КМШнын бардык өлкөлөрү мамлекеттин укуктук, демократиялык жана светтик мүнөзүн бекемдеп келишүүдө. Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы, Республиканы эгемендүү, демократиялык, укуктук, унитардык жана социалдык мамлекет катары мүнөздөйт (1-бер.). Ушундай эле ченемдер башка мамлекеттердин конституцияларында да кездешет (Армениянын Башмыйзамында 1-б.; Белоруссиянын Башмыйзамында 1-б.; Казакстандын Башмыйзамында 1-б. ж.б.).

Демократиялык мамлекеттин шартында бардык диндерге тең укуктуулук берилип, дин тутуу эркиндиги таанылат жана диний себептер боюнча ар кандай артыкчылыктарга, укук бузууларга жол берилбейт. Диний уюмдардын макамы конституция жана мыйзамдар менен жөнгө салынат. Конституциялардын көпчүлүгү динди адамдын жеке өзүнө тийиштүү иши катары таанып, дин мамлекеттен ажыратылганын баса белгилейт.

Адам эркиндигин жана укугун коргоо боюнча кандай эл аралык ченемдер менен колдонуу мамлекетте жүргүзүлүп жаткандыгына өзгөчө көңүл буруу керек.

Адам укуктарынын Жалпы декларациясында жазылган (18-бер.): «ар бир адам ой, ыйман, дин эркиндиктерине укуктуу; бул укук өз динин же ынанымын өз эркине жараша өзгөртүүнү жана жеке өзү, ошондой эле

башкалар менен бирге каалаган динин тутуу же ынануу эркиндигин эл менен бирге же жеке өзүнчө динди үйрөнүүнү, кудайга сыйынууну жана диндик жөрөлгөлүү ырасымдарды аткарууну камтыйт».

Дин тутуу эркиндиги адамдын негизги укугунун, эркиндигинин бири жана эл аралык норма катары Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакттын 18-беренесинде көрсөтүлгөн⁹:

1. Ар бир адам эркин ойлонууга жана дин тутуу укугуна ээ. Бул укук адамга өз тандоосу менен динди же ишенимди кабыл алууга жана эркин өз динин башкаларга ачык-айкын кабар берүү менен тутунуу, сыйына турган жерлерге баруу, диний ырым-жырымдарын аткаруу, окуп үйрөнүү эркиндигин камтыйт.
2. Эч ким мажбурланууга кабылбашы керек, бирөөнүн каалоосу менен динди кабыл алууга, дин тутууга тийиш эмес.
3. Эркин дин тутуу же ишенүүгө мыйзам тарабынан коомдук коопсуздук, саламаттык жана башка адамдардын негизги укуктары сыяктуу зарыл болгон учурда чек коюлат.
4. Ушул Мамлекеттин Пактында катышуучулар, ата-эненин эркиндигин сыйлоого, тийиштүү жагдайларда, мыйзамдуу бала багып алгандарга өздөрүнүн ишенимдерине ылайык балдарына диний жана адептүү тарбия берүүнү камсыз кылууга милдеттенме алышат».

Кыргыз Республикасы башка көптөгөн өлкөлөрдөй эле жогорудагы ченемдердин эл аралык документтерин аткаруу боюнча өз мойнуна милдеттеме алган жана аларды күчүндөгү мыйзамдарынын жоболорунда чагылдырган.

1.3. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарындагы мамлекет жана дин

Байыркы кылымдан бүгүнкү күнгө чейин Кыргызстан жана кыргыз эли узун тарыхый жолду басып өтүп, бир нече жолу мамлекеттүүлүктү жоготуп, кайра түздү. 1991-жылы Советтер Союзунун кулашы жана Кыргызстандын эгемендүүлүккө ээ болушу биздин өлкөгө заманбап демократиялык жана укуктук мамлекетти курууга түрткү берди.

Кыргыз Республикасы тандап алган эгемендүү мамлекетти түзүү жолун улантып келүүдө. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1-беренесине ылайык «Кыргыз Республикасы (Кыргызстан) – эгемендүү,

⁹ 1996-жылдын 16-декабрында БУУнун Генералдык Ассамблеясынын 2200 А (XXI) резолюциясы менен кабыл алынган.http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

демократиялык, укуктук, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган, унитардык, социалдык мамлекет». Мамлекеттик бийлик эл менен көрсөтүлөт, ал эми адам укуктары жана эркиндиги жогорку баалуулук болуп саналып, алар түздөн-түз иш аткарат жана мыйзам чыгаруу, аткаруу бийликтеринин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу орگانда-

рынын ишмердүүлүгүнүн маңызын жана маанисин аныктайт. Башмыйзам (Конституция) эң жогорку юридикалык күчкө ээ жана ал Кыргыз Республикасында түздөн-түз колдонулат. Башмыйзамдын негизинде конституциялык мыйзамдар, мыйзамдар жана башка ченемдик-укуктук актылар кабыл алынат. Мындан сырткары, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп эсептелген жана мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы кабыл алынган принциптери менен ченемдери Кыргыз Республикасынын укук системасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат (КР Башмыйзамынын 6-беренеси).

Ушундан улам, Кыргызстан диний эркиндикти жана мамлекет-дин арасындагы мамиленин оптималдуу моделин түзүү маселеси боюнча сунуш кылган, кызыкдар болгон өлкөлөрдүн арасында калуусу үчүн көптөгөн себептери бар.

Бүгүн мамлекет көз карандысыздыкты алган күндөн тартып, калыптанып калган укуктук базанын алкагында ишмердүүлүгүн жүргүзүү аркылуу жаңы жол менен бара жатат. Кыргыз Республикасынын Башмыйзамынын 1-беренеси өлкөбүздү мамлекеттик башкарууга дин аралашпаганын аныктайт, ал эми 7-берене болсо, эч бир дин мамлекеттик же милдеттүү дин катары кабыл алынышы мүмкүн эмес экендигин, диний бирикмелердин жана дин кызматчыларынын мамлекеттик органдардын ишине кийлигишүүсүнө тыюу салып, дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылгандыгын көрсөтүп турат. Ошол эле учурда, Конституциянын 32-беренеси ар кимге диндик жана башка ишенимдерди эркин тандоого жана тутууга укук берүү менен бирге абийир жана дин тутуу эркиндигине кепилдик берет.

Бирок, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган өлкө деген эмне жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарындагы дин тутуу эркиндигин кантип кароого болоорун кезек менен карап көрсөк.

2014 – 2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын концепциясына (Концепция) ылайык мамлекеттик жөнгө салуунун дин аралашпаган принциби мамлекеттик органдардын ишине диний уюмдардын жана ырасымдардын кызматчыларынын кийлигишүүсүн болтурбоо жолу менен дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылгандыгы болуп саналат. Бул Концепция конституциялык принциптердин, ошондой эле учурдаргы диний чөйрөдөгү кырдаалды талдоонун негизинде кабыл алынды жана бул Кыргыз Республикасында мамлекет менен дин ортосундагы мамилени төмөнкүдөй көрсөтөт.¹⁰

Кыргыз Республикасында дин жана диний уюмдар боюнча мамлекеттик саясат кыргыз мамлекеттүүлүгүн өнүктүрүүгө жана бекемдөөгө, мамлекеттин эгемендигин жана элдин биримдигин сактоого багытталат. Мамлекет диний уюмдарга карата бейтараптуулугун сактап, диний, маданий, улуттук өзгөчөлүктөргө таянып, өзүнүн саясатын салттуу адеп-ахлак

баалуулуктарды сыйлоо калыбында ишке ашырып, Кыргызстан элинин руханий дараметин жана маданий мурастарын сактоо жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзөт¹¹.

Өлкөдөгү диний ишмердүүлүктү жөнгө салуучу негизги мыйзамдар болуп төмөнкүлөр саналат:

- Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы (2010-ж);
- Кыргыз Республикасындагы Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндөгү мыйзамы (31.12.2008-ж., № 282);
- Кыргыз Республикасынын Администрациялык жоопкерчилик жөнүндөгү кодекси (1998-ж. 1-октябрында күчүнө кирди);
- Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси (1997-жылдын 1-октябры).

¹⁰ 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын дин чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы, 2014-жылдын 14-ноябрындагы КР Президентинин Жарлыгы.

¹¹ 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын дин чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы, 2014-жылдын 14-ноябрындагы КР Президентинин Жарлыгы.

Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы бир гана динди эркин тандоого кепилдик берүүчү документ болуп саналбастан, ал диний уюмдардын мамлекеттик органдардын ишине кийгилишпөө маанисин аныктоочу документ болуп саналат. Ошону менен бирге, Кыргыз Республикасынын Башмыйзамынын 1-беренесиндеги мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган принцибин, биз атеисттик ишенимге таандык экенин, жада калса аз таралган дин тутуучулардын укуктарын көп таралган дин тутуучулары тарабынан тебеленишин түшүндүрбөй тургандыгын эске сактообуз кажет.

Кыргыз Республикасынын «Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндөгү» (31.12.2008-ж. редакциясынан) мыйзамы өлкөнүн аймагында диний уюмдардын ишмердүүлүгүн жүргүзүү тартибин жөнгө салат. Диний ишмердүүлүк коомдук мүнөздө болгонуна байланыштуу, ал башка адамдардын кызыкчылыктарын козгойт жана ушуга байланыштуу мамлекет тарабынан сөзсүз түрдө жөнгө салынышы шарт.

Бүгүнкү күндө көпчүлүк мамлекеттерде жана эл аралык укуктук практикада кабыл алынган абийир эркиндиги (дин, ишеним) абсолюттук, ал эми динге табынуу же диний практика сыяктуу динге негизделген кыймыл-аракеттердин эркиндиги мамлекеттин жөнгө салынышына жана чектөөсүнө кажет. Чектөөлөрдүн чеги жана түрү боюнча ар кандай ой-пикирлер бар. Ар кайсы өлкөлөрдүн мыйзамдарында динге ишенгендер жана диний бирикмелер боюнча киргизилген чектөө жана тыюу ченемдери көбүнчө коомдук тартипти, адептүүлүктү коргоого негизделет. Улуттук мыйзамдарда мына ушул специфика өлкөдө радикалдуу идеялардын жана пикирлердин жайылышын алдын алууга, ошондой эле Кыргызстандын каада-салттарына бейтааныш болгон идеяларды жана пикирлерди «дин» деп таратып жаткан топтордун ишмердүүлүктөрүн чектөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Абийир эң биринчиден, ички ойлордун тазалыгынан, аткарып жаткан кыймыл-аракеттерине бийик жоопкерчилик сезиминен турган акыл-эстүүлүктө көрсөтүлөт. Динге ишенген адамдар үчүн абийир алар тутунган ишенимдин догмалары менен байланышкан. Атеисттер үчүн жакшыны жамандан, жакшылыкты жамандыктан, уруксат берилгенди тыюу салынгандан ажыраткан абийир болуп саналат, анын фундаментин диний догмалар эмес, ички жана коомдук моралдык баалуулуктар түзөт. Ошентип, абийирдин эркиндигинин мазмуну өзүн аныктоо жана өз алдынча ишенимине же ишенбестигине карабастан дүйнө таанымынын калыптануу эркиндиги дегенди билдирет. Дин тутуу эркиндиги бир динди жеке же башкалары менен бирге тутуу же тутпоо, өзүнүн ишенимине ээ болуу жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдары тыюу салбаган шарттар менен аны жайылтууда көрсөтүлөт.

«Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө» мыйзамы¹² диний ишмердүүлүктүн негизги багыттарын жана аларды жүзөгө ашуруунун тартибин аныктайт. Ал негизги түшүнүктөрдү камтып, Кыргыз Республикасынын Башмыйзамындагы дин тутуу эркиндигинин маанисин ачат, мамлекеттин жана диний уюмдардын ишинин маанисин аныктайт, диний уюмдарды каттоо тартибин жана аларды жоюудагы юридикалык кесепеттерин көрсөтөт. Мыйзам миссионердик жана чет өлкөлүк диний уюмдардын миссияларынын ишмердүүлүк жүргүзүү тартибине өзгөчө көңүл бурат. Мамлекет менен диний уюмдардын мамилесинде негизги принциптеринин бири диний бирикмелердин мамлекеттен ажыратылгандыгына басым жасайт¹³.

Ажыратуу принципти эки социалдык түзүм катары бөлүнүшүн толук жана сөзсүз түрдө абсолютташтыруу керек эмес. Бул мамлекеттин жана диний уюмдардын ишмердүүлүк чөйрөсүн гана аныктайт. Диний уюмдардын мамлекеттик функцияларынын аткарбашы, ал эми мамлекет диний бирикмелердин ички ишмердүүлүктөрү мыйзамга каршы келбесе ага кийгилишпөөсү, кандайдыр бир диний бирикмеге тынымсыз финансылык колдоо көрсөтпөөсү принципалдуу болуп саналат.

Мыйзам алдында диндердин жана диний уюмдардын теңдүүлүгү өтө маанилүү принцип. Кыргызстанда ар кандай таасир, ишенимге, тарапкерлеринин санына, салтына ээ бирикмелер иш аракетин жүргүзүшөт. Бирок, мындай айырмачылыктарга карабастан алар бир укуктук талаада жайгашышкан.¹⁴

Аталган мыйзам диний окуу жайлардын иштөө тартибине да көңүлүн бурат. Мисалы, мыйзамдын 6-беренесине ылайык «Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте катталган диний уюмдар балдарга жана чоң кишилерге диний билим берүү үчүн уставдарына ылайык өзүнүн менчик каражаттарынан каржылануучу өздөрүнүн менчик имарат-жайларын пайдалануу менен диний окуу жайларын түзүүгө жана күтүүгө акылуу. «Кошумчалап кетүүчү нерсе, диний окуу жайлар ишмердүүлүк жүргүзүү үчүн диний уюмдардын каттоодон өтүүсү шарт. Аны менен бирге ушул эле беренеге ылайык, «Диний окуу жайларын кошпогондо, билим берүү мекемелеринде диний уюмдарды түзүүгө жол берилбейт», бирок мамлекеттин мыйзамдарына ылайык иштеп жаткан диний билим берүү уюмдары Кыргыз Республикасынын аймагында иштеп жаткан окуу жайлардын бардык укуктарынан жана милдеттеринен пайдалана алышат.

¹² 2008-жылдын 31-декабрынан № 282 Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө»

¹³ Бүгүнкү күндө, кабыл алынышы мүмкүн болгон бул Мыйзамга өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилүүдө.

¹⁴ Комментарий к Закону, Р.А. Подпригора, 2007 г., 4-е издание, 25.10.2016, ПАРАГРАФ http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017578#pos=131;-241/

Мисалы, чет мамлекеттерде жаш балдарды динге мажбурлоого жол берилбейт. Аталган ченемдер дүйнөлүк стандартка ылайык туура келет. Мисалы, Бельгиянын окуучуларга билим берүү системасы диний «бей-тараптуулуктун» (нейтралитеттин) негизинде түзүлгөн (Конституциянын 24-беренеси жана өлкөнүн 1959-ж. 29-майындагы Федералдык мыйзамы («Окуучу пакты»). Ирландияда мектептерде диний билим берүү каралган, бирок, 44-Конституциянын 2-беренесинин 4-подпунктуна ылайык окуучу бул сабактардан бошотулушу мүмкүн. Швецияда мектепте дин конфессиялар эмес билим берүү менен практикаланат. Португалияда Конституциянын 43-беренесинин 2- жана 3-пункттарына ылайык мектеп диний, эстетикалык жана философиялык доктриналардан көз карандысыз болушу керек, билим берүү диний эмес болуусу кажет.¹⁵

Жогоруда айтылган жоболордон сырткары, Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө мыйзамы диний уюмдарга так аныктама берет: «биргелешип дин тутуу, кудайга табынуу, каадаларды жана аземдерди өткөрүү, диндик агартуу жана өздөрүнүн ишин улантуучуларды тарбиялоо максатында түзүлгөн, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте катталган Кыргыз Республикасынын жарандарынын ыктыярдуу бирикмелери (диний коомдор, борборлор, диний окуу жайлар, мечиттер, чиркөөлөр, синагогдор, табынуу үйлөрү, монастырлар ж.б.)».¹⁶ Аталган маселенин бөлүнбөс бөлүгү бул дин иштери боюнча ыйгарым укуктуу органынан каттоодон өтүү маселеси болуп саналат, анын иштөө тартибин Кыргыз Республикасынын Президентинин 2012-жылдын 23-мартындагы №71 Жарлыгы менен бекитилген «Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы жөнүндө ЖОБО» (КР Президентинин 2015-жылдын 3-ноябрындагы ПЖ № 220 Жарлыгынын редакциясына ылайык) аныктайт¹⁷.

Диний уюмдар тарабынан мыйзам бузуулар катталган учурларда диний чөйрөдөгү маселелерди жөнгө салган башка маанилүү Кыргыз Республикасынын мыйзамы – бул Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин мыйзам чыгаруу чогулушу менен 1998-жылы 18-июнда кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Административдик жоопкерчилик жөнүндөгү кодекси.

Кыргыз Республикасынын Административдик жоопкерчилик жөнүндөгү кодексинин 395-беренеси диний бирикмелер жөнүндө мыйзамдарды бузууну төмөндөгүчө аныктайт:

¹⁵ Комментарий к Закону «О религиозных объединениях», 21.10.2016 г., SUNNA.KZ, <http://sunna.kz/ru/page/view?id=7//>

¹⁶ Кыргыз Республикасынын «Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндөгү мыйзамы» № 282 2008-жыл, 31-декабрь

¹⁷ Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы жөнүндөгү Жобосу 23.03.2012 ж. №71. MINJUST, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61761//>

- 1) мамлекеттик башкаруу органдарында диний бирикмелердин жетекчилеринин бирикмени каттоодон баш тартуусу;
- 2) диний чогулуштарды, жүрүштөрдү жана башка диний аземдерге уюштуруунун жана өткөрүүнүн мыйзамдарда белгиленген эрежелерин бузуусу;
- 3) дин кызматындагылардын жана диний бирикмелердин мүчөлөрүнүн диний ырасымдарга тиешеси жок атайын балдар жана өспүрүмдөр чогулуштарын, ошондой эле эмгек, адабий жана башка ийримдерин жана топторун уюштуруусу жана өткөрүүсү, эсептешүү көрсөткүчүнүн беш өлчөмүнө чейин администрациялык айып салууга алып келет.

Административдик жоопкерчилик жөнүндөгү кодекстин 395-беренеси бүгүнкү күндөгү диний ишмердүүлүк чөйрөсүн толук түрдө камтыбагандыктан көйгөйлөр уланып келүүдө. Бул дин кызмаркерлери менен бирге диний жолугушууларды, жүрүштөрдү жана башка иш-чаралары менен байланышкан мыйзамсыз диний ишмердүүлүк учурунда диний уюмдардын жетекчилерине гана жоопкерчилик жүктөлүшүн камтыйт. Ошону менен бирге, «эсептешүү көрсөткүчүнүн беш өлчөмүнө чейин» администрациялык айып салынуусу, мамлекеттин түптөлүшүнө тартык жана маданий, конституциялык түзүлүшкө жана коомдук коопсуздукка коркунуч туудурган ишенимдери жайылтууга мүмкүнчүлүк берүүдө. Мыйзам бузуулардын, дин менен байланышкан кыймыл-аракетинин көзөмөлсүздүгүн алдын алуу үчүн физикалык жана юридикалык жактардын кайсыл шарттарда жоопкерчиликке тартылышын көрсөтүү жана айыпты көбөйтүү кажет¹⁸. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин мыйзам чыгаруу чогулушу менен кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 24-бөлүмү «коомдук коопсуздукка жана тартипке каршы кылмыштар» сакцияларды белгилейт, ал санкциялар өлкөнүн аймагында экстремисттик жана террористтик ишмердүүлүктү жүргүзгөндө гана ишке кирет. Бирок, бул жөнүндө биз кийинки бөлүмдө кененирээк токтолобуз.

Ошентип, адам укуктары жана эркиндиктери чөйрөсүндөгү укуктук база түздөн-түз диний чөйрөнү жөнгө салууга багытталган, себеби дин тутуу эркиндиги адам эркиндиктеринин негиздеринин бири болуп саналат. Ушундан улам, диний уюмдардын ишмердүүлүк жүргүзүүсүнүн баштапкы чекити жана ал тынымсыз жакшыртуу жараянында болушу өлкөнүн ар кандай багыттагы диний ишенимдерге бирдиктүү укуктук жолдун позициясындагы мамлекетти түзүү көрсөткүчү болуп саналат. Эгерде, адамдын укуктары диний бирикмелер тарабынан мыйзам

¹⁸ Кыргыз Республикасынын жаңы Кодексиндеги мыйзамсыз диний ишмердүүлүккө жоопкерчиликти күчөгү күчү 2019-жылдан тартып күчүнө кирет.

бузулгандыктан бузулса – бул бир эле адамга коркунуч жаратпастан, бүт мамлекетке коркунуч жаратууда. Ушуга байланыштуу, экстремисттик топтордун ишмердүүлүктөрүнө мамлекеттик түзүлүштү кыйратуу максатында катышышы мүмкүн болгон айрым бирикмелердин потенциалдуу коркунучу бар.

2-БӨЛҮМ. ЭКСТРЕМИЗМ ЖАНА ТЕРРОРИЗМ ТҮШҮНҮКТӨРҮ

2.1. Экстремизмдин жана терроризмдин теориялык түшүнүктөрү

Экстремисттик ишмердүүлүк (экстремизм) дүйнөдөгү бардык өлкөлөрдө анын экономикалык, саясий өнүгүү деңгээлине карабастан коомдук туруктуулукка, улуттук коопсуздукка жана мамлекеттик түзүмгө коркунуч туудурат. Экстремизм – негизинен улуттук маселени козгоочу, коомдук жашоонун бардык чөйрөсүнө – маданиятка, эл аралык жана конфессиялар ортосундагы мамилелерге, экономикага, саясатка кирип кете турган абдан татаал жана көп маанилүү кубулуш.

Экстремисттик көрүнүштүн пайда болуу себептери: калктын катмарларга, расаларга бөлүнүүсү, социалдык адилетсиздик жана экономикалык теңсиздиктен пайда болгон. Мына ошондуктан кээде экстремизм айласыздыктан кылынган чара деп шылтоо катары айтылып келет. Ушул себептүү конфликттерден пайда экстремисттик аракет үчүн жазага тартылуучу кылмыш экенин эч качан унутпашыбыз керек. Бүгүнкү күнү экстремисттик ишмердүүлүктүн өсүүсү, азыркы замандын шексиз актуалдуу көйгөйлөрүнүн бири болууда жана экстремизмге чечкиндүү аныктама берүү да кыйынчылык туудурууда. Көптөгөн окумуштуулар экстремизмдин этимологиясын изилдеп келишкен жана изилдешүүдө. Кылмыш- жаза укуктук нормаларын колдонуу али толук иштелип чыккан эмес.

«Экстремизм» деген термин 19-кылымда Англияда биринчи ирет колдонулган. Биринчи жолу бул термин саясий прессада колдонулуп, кийинчерээк Америка Кошмо Штатындагы жарандык согуш убагында таркап, бир эле учурда түндүк-түштүк тарап душмандарына карата колдонулган. Андан соң Биринчи дүйнөлүк согушта бул термин сол жана оң канат саясий күчтөрдүн ортосундагы тирешүү натыйжасында Францияга келген.¹⁹

Экстремизм - катуу көз караштары жана иш-аракеттери менен, иштеп жаткан коомдук нормаларды жана эрежелерди түп-тамырынан бери четке кагуу менен мүнөздөлөт. Экстремизмдин негизги пайдубалы, кандайдыр бир идеологиялык мазмунга же мааниге сугарылган агрессивдүүлүк болуп саналат. Экстремизмдин ар кандай идеологиялык багыты бар, ал ар түрдүү коомдук-экономикалык мамилелер чөйрөсүндө: улуттук, диний, экономикалык, ички жана тышкы саясатты басып кириши ыктымал. Ошол эле убакта экстремизм деп коомдук экстремалдык жүрүм-турумдун ар кандай түрүн айтууга болот. Экстремизм саясий, турмуштук, улуттук жана диний да болушу мүмкүн. Экстремисттик ишмердүүлүк катары үмүт үзгөндөрдүн иш-аракеттери (банкка салган акчаларын кайтарып

¹⁹ Залужный А.Г., Беляева Т.Н. Экстремизм: современные представления об общественной опасности // Современное право. - 2012 - № 6. - 7-10-б. бул шилтемеден кароого мүмкүн www.center-bereg.ru/m884.html+&cd=1&hl=ru&ct=clnk

алуу максатта) же акыл-эси толук эместердин иш-аракеттери жана ошондой эле белгилүү бир максатка жетүү үчүн партиянын душмандарын колдонгон аракетин кирет.

Экстремизмдин бүгүнкү күндө практикада төмөнкүдөй мааниси өкүм сүрүүдө: С.И. Ожегованын жана Н.Ю. Шведованын орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө экстремизм (өзгөчө саясатта) чектен ашкан, акыркы көз карашты, методду колдонууну жактоо.²⁰ Бул контекст боюнча «Чет тилдик сөздөрдүн сөздүгүндө», «коркутуу саясаты, зордук-зомбулук иш-чаралар менен саясий атаандаштарына бөгөт коюу» деп түшүнүү менен террор деген аныктама берилген²¹.

Ошондой эле, экстремизмдин жана терроризмдин түрлөрүн илимий адабияттарда аныктоо зарыл болот. Көпчүлүк учурда, изилдөөчүлөр экстремизмдин пайда болуусунун үч негизги түрүн белгилешет: саясий, улуттук жана диний, ушундай бөлүү менен терроризмдин аныктамасына дал келет. Көп улуттуу жана көп конфессиялуу мамлекеттерде, анын ичинен Кыргыз Республикасында экстремизмдин үч түрү тең өзгөчө коркунуч туудурат.

Саясий экстремизм - идеология жана өзгөчө чектен чыккан мыйзамсыз иш-аракет аркылуу зордук-зомбулук ыкмалары менен саясий күрөш жүргүзүү. Экстремисттик идеологиянын түбүндө актануу аркылуу өз максатына жетүү үчүн кайсы бир миссиясынын же коомдун (класстын, улуттун, расанын, конфессиянын), өлкөнүн, адамзаттын тагдырына тиешелүү идеологиясы жатат. Оппозициялык күчкө жана элге болгон мамиледе, саясий экстремизм мамлекеттин өзүнө таандык болушу мүмкүн. Саясий экстремизм зомбулук аракеттерди тандоо менен, мамлекеттин өкмөтү тарабынан жүргүзүлүп жаткан саясий түзүмдү же саясатты өзгөртүүнү көздөйт. Саясий экстремизмди социалдык жана экономикалык канаатсыздыкты, коомдун кээ бир бөлүгүнүн саясий багыт менен болгон макулсуздугун камтыган эки бөлүккө бөлүп жүрүшөт: «сол» (ультрасолчулар) жана «оң» (ультраоңчулар).²²

Акыркы жылдары Кыргызстандын бүтүндүгүнө коркунуч туудурган улуттук же этникалык негизге таянган, этностор аралык мамилелердеги теория менен практикада ашынган көз караштарды жана ыкмаларды карманууну чагылдырган экстремизм байкалууда. Булардын жактоочулары бир улуттун кызыкчылыктарын, укуктарын ачык коргоо менен башка бир улуттун укуктарын тебелешет. Алардын идеологиясы – ашынган улутчулдук, ал эми саясаты сепаратизм жана этникалык зомбулук. Улуттук

²⁰ Ожегов С.И. Орус тил сөздүгү. – М.: Рус. яз., 1987. – 787 – б.

²¹ Чет тилдер сөздүгү– 10-е изд. – М., 1983. – 492 - б.

²² Мартыненко Б.К. Теоретико-правовые вопросы политического терроризма: На примере России конца 80-х – 90-х гг. XX века: Дисс. канд. юрид. Наук: 12.01.00 – Ростов-на-Дону, 1999 – 180-б.

(этникалык) экстремизм, 20-жана 21-кылымдагы экстремизмдин кеңири жайылган түрү болуп саналат. Улуттук экстремизм абдан зор бийликке жана күтүүсүз аракеттерге ээ болгон бир кубулуш. Улут аралык чыр-чатактар көп өлкөлөрдө жана аймактарда реалдуу көйгөйгө айланып калды. Алардын түпкүлүгүндө элдин өзүнүн тагдырын өзү чечүү укугу менен улуттук биримдиктин жана мамлекеттин аймактык бүтүндүгү ортосундагы карама-каршылык жатат. Илимий көз караш менен караганда этно-улутчулдук адамзаттык баалуулуктардын артыкчылыктарын төгүнгө чыгарат жана өзүнүн этникалык улутун баалуулук деп эсептейт. Улуттук экстремизмдин максаты – этникалык өз алдынчалыкты бекемдөө жана саясий чөйрөдө этностун укугун жайылтуу эсептелинет. Экстремисттер зордук-зомбулук менен улуттук таандыкты бекемдешүү менен, мамлекеттик структуралардын иш-аракетин өздөрүнө бурат. Мындай иш-аракет менен алар жалпы коомдун көңүлүн өздөрүнө тартып финансылык, моралдык колдоо табышат. Албетте, улутчулдардын негизги максаты өз алдынча көз карандысыз мамлекеттик билим берүү системасын куруу жана анын себеби менен саясий бийликке жетүү.

Экстремизмдин тарыхый өнүгүүсүндө жана акыркы убактардагы окуяларды эске алганда, экстремизмдин диний негизге таянган көрүнүшү эл аралык жана ички чыр-чатактарда, ошондой эле террористтик ишмердүүлүккө негиз болгон себептерде орун алды. Диний негиздеги экстремизм же болбосо бүгүнкү күндө туура эмес колдонулуп жүргөн «диний экстремизм» түшүнүгү, өздөрүнүн көз караштарын жайылтуу жана максаттарын ишке ашыруу боюнча чектен чыккан диний түшүндүрмөлөрдү, окууларды жана ыкмаларды кармануу менен мүнөздөлөт. Мындай экстремизмге башкача ойлонууга чектен чыккан сабырсыздык кылуу, айланасындагыларга жеке өзүнүн кызыкчылыгын жана артыкчылыгын таңуулоо менен иш жүргүзүү болот да, мамлекеттин туруктуу жашап кетүүсүнө күмөнсүз коркунуч туудурат²³.

Экстремизмдин жана терроризмдин көрүнүшүнүн бардык формаларында кандайдыр бир жалпычылык бар. Бул чектен чыккан көз караштарга, кыймыл-аракеттерге, жүрүм-турум формаларына, жашоо стратегияларына, коюлган максаттарга жетүү үчүн күч жана зордук-зомбулук ыкмаларын колдонууга ыктоолордон айкын байкалат. Экстремизм өзүнүн чектен чыккан, ашынган формалары менен терроризмге окшошуп кетет, башкача айтканда, бул уруксат берилген нерсенин чегинен ашып кетүү, адамга, коомго жана табиятка атайылап зыян келтирүү, бүлүндүрүүчү таасир берүү жана алардын жашоосуна коркунуч туудуруу. Радикалдуу жана фундаменталдуу көз караштарды чагылдырган жеке адамдар менен социалдык топтор бардык коомдо бар. Ушул көз караштан экстремизм түшүнүгүн колдонуу менен, коюлган максаттарга ашынган жана чектен

²³ Бокарев С.Н. Религиозный экстремизм в современной России: социально-философский аспект / Проблемы противодействия экстремизму в Российской Федерации: Сборник материалов «круглого стола» 28 апреля 2005 года. – М., 2005. – 9-13-б.

чыккан ыкмалар аркылуу жетүү үчүн радикалдуу жана фундаменталдуу ой-пикирлерди иш жүзүнө ашырууга негизги маани берилет. Демек, экстремизмдин калыптанып калган түшүнүгү бул *зордук-зомбулук ыкмалары менен коюлган максаттарга жетүү* болуп саналат. Бирок, бүгүнкү күндө экстремизм дегенде, кандайдыр бир максаттарга жетүү үчүн жасалган *мыйзамсыз ишмердүүлүк* же *мыйзамсыз максаттарга* багытталган ишмердүүлүк. Жогорудагы ой-пикирлер зордук-зомбулуктуу жана зордук-зомбулуксуз экстремизм түшүнүктөрүн билдирип, эки учурда тең мыйзам бузууга жана юридикалык жоопкерчиликке алып барат.

КМШ өлкөлөрүндөгү колдонулуп келген экстремизм түшүнүгүн талдоо менен, 2001-жылдын 15-июнундагы Шанхайда кол коюлган «Терроризм, сепаратизм жана экстремизм менен күрөшүүнүн Конвенциясы» алкагындагы аныктамадан мисал келтирсе болот. Ал Конвенцияга ылайык, «экстремизм - бул бийликти күч менен басып алууга же күч менен басып турууга багытталган, ошондой эле мамлекеттин конституциялык түзүмүн күч менен өзгөртүүгө т.а. коомдук коопсуздукка күч менен доо кетиүүгө жана жогорудагыларды ишке ашыруу масатында мыйзамсыз согуштук топторду түзүүгө багытталган иш-аракет болуп саналат».

Экстремизм түшүнүгүн кароо менен, ар дайым бирге колдонулган экстремизм жана терроризмдин айырмаларын белгилеп алуу зарыл. Чет элдик окумуштуулар сунуштаган терроризмдин белгилүү болгон аныктамаларынын талдоосуна кайрылсак, мазмунун чечмелөөчү ар кандай аныктама бергенин байкайбыз. Белгилүү окумуштуу - терроризм жаатындагы адис П.Уилкинсон өзүнүн илимий иштеринде терроризмге ар кандай түшүндүрмө берет. Анын түшүндүрмөлөрү өткөн кылымдын 70-80-жылдардагы дүйнөнүн саясий кырдаалына жараша өкүм сүргөн идеологияларга жараша жана бул көрүнүштүн изилденишине жараша болгон. Анын «Өкмөт жана оппозиция» деген макаласында терроризмге уюшулган зомбулуктун эң бузуку түрү деп түшүндүрмө берген.²⁴ П.Уилкинсон «Саясий терроризм» деген эмгегинде, «терроризм - бул кандайдыр бир төңкөрүшчүл кыймыл тарабынан ишке ашырылган жарандарды коркутуу куралы» деп белгилейт.²⁵ Ж.Р.Такрах терроризмди демократиялык мамлекеттердеги стабилдүүлүктү жок кылууга багытталган, чектен ашкан зомбулуктун уюшулган системасы катары мүнөздөйт. Ж.Р.Такрахтын оюна ылайык, эл аралык террористер өз максаттарына жетүү үчүн дүйнөнүн саясий-экономикалык балансын бузуу максатында ар түрдүү топторго иретсиз жана күтүүсүз чабуул жасашат²⁶.

Терроризм түшүнүгү ар кыл маанини берип, жалпыга кабыл алынган аныктамага ээ болбогондугуна негиз кылуу менен, терроризм

²⁴ Wilkinson P. Three Questions on Terrorism // Government and Opposition. - London. - 1973. - Vol. 8. - № 3 - P.290.

²⁵ Political Terrorism. / Edited by Paul Wilkinson. — London: Macmillan, 1974 — P.9

²⁶ Караңыз: Ошол жерде – 23-б.

сөзүнүн өзүнө токтололу. Террор - бул коркутуу б.а. «террористтик актты жасоо объектине негизделген зордук ыкмасы» деп аныкталат. Демек, терроризм - бул террордун саясаты же тактикасы болуп саналат. Бүгүнкү күндө саясий максатты камтыган же камтыбаган мүнөздөгү жана ошондой эле бул процесте чет элдик компоненти бар болгон (максатта, объектте, катышуучуларда же террорист болгон жерде) терроризм, саясий терроризм жана эл аралык терроризм деген түшүнүктөр жашап келет. П.Уилкинсон саясий терроризмге төмөндөгүчө аныктама берет: бул - өзүнүн саясий талаптарын ишке ашыруу максатында жеке адамдарды, топторду, коомчулукту же өкмөттү коркутууга багытталган системалык киши өлтүрүү жана кыйратуу же болбосо киши өлтүрүү коркунучу жана кыйратуу болуп саналат. Жөнөкөй сөз менен айтканда, терроризм - бул «зордук жана күч колдонуп коркутуу (coerciveintimidation)» жолу менен коомду же мамлекетти коркутуп-үркүтүү үчүн жасалган каршы күрөшүү тактикасы. Зомбулуктун бул түрүндө дуушар болуучу объект ар ким болушу мүмкүн, анткени ал аныкталган эмес. Терроризм тактикасындагы негизги максат коомду дүрбөлөңгө салуу, социалдык-саясий кырдаалды тынчсыздандыруу, мамлекетти репрессияларды күчөттүргөнгө аргасыз кылуу, жана ушундай жол менен куралдуу жаңжалдын өнүгүүсүнө ылайыктуу шарт түзүү болуп саналат. Ошондуктан көпчүлүк экстремисттик уюмдар өз максаттарына жетүү үчүн терроризм тактикасын тандап алышат. Терроризмдин, элдин арасында коркунуч туудура турган өз алдынча ыкма экендигин окумуштуулар бир пикир менен кабыл алууда. Террористтер иретсиз зомбулуктуу иш-аракеттик жол менен белгиленген максаттарга жетүү үчүн элдин коркуу сезимдери менен ойногонго аракет кылышат. Уилкинсон ушул ой-пикир менен бөлүшүп, терроризмдин негизги маңызы коркунуч табияты менен байланышкандыгын белгилейт.

Жогоруда баяндалгандын натыйжасында экстремизм жана терроризмдин идеологиялык негизи бир түрдүү эмес экени байкалды. Бирок экстремизм түшүнүгү кеңири болуп, өз максатына жетүүгө багытталган стратегиясы жана саясаты менен айырмаланат. Ал эми терроризм болсо, тар багытты же болбосо өз максатына жетүү үчүн зордук-зомбулукчул, коркутуп-үркүтүү ыкмасы менен өзгөчөлөнөт да, мындай иш-аракет өзү эле «зордукчул» же болбосо «күч колдонулган» экстремизм категориясына кирип калат.

2.2. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарындагы экстремизм жана терроризм негизги түшүнүгү жана алар үчүн жоопкерчилик

Экстремизмдин укуктук мүнөздөмөсү Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы күрөшүү» 2015-жылдын 17-августундагы №150 жана 2013, 2014, 2016-жылдары өзгөртүүлөр, толуктоолор киргизилген Мыйзамында берилген.

Аталган Мыйзамга ылайык экстремизм - бул:

1) Коомдук бирикмелердин же диний уюмдардын, менчигинин түрүнө карабастан, дагы башка ишканалардын, уюмдардын жана мекемелердин, ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттарынын же жеке адамдардын төмөндөгүлөрдү пландаштырууга, уюштурууга, даярдоого жана ишке ашырууга багытталган аракеттери:

- Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин күчкө салып өзгөртүү жана бүтүндүгүн бузууга;
- Кыргыз Республикасынын коопсуздугун бузууга;
- бийликтин ыйгарым укуктарын тартып алууга же ээлеп алууга;
- мыйзамсыз куралдуу түзүлүштөрүн түзүүгө;
- террористтик аракеттерди жүзөгө ашырууга;
- расалык, улуттук (этностор аралык) же диний араздашууларды козутууга, ошондой эле күч колдонууга же күч колдонууну үгүттөө менен байланышкан социалдык араздашууларды козутууга;
- улуттук ар-намысты кемсинтүүгө;
- идеологиялык, саясий, расалык, улуттук (этностук) жүйөлөр же диний жек көрүү, ошондой эле ошого тете кандайдыр бир социалдык топторго карата жек көрүү жүйөлөрү боюнча же душмандык кылып массалык тополондорду, ээнбаштык аракеттерди жасоого, уурдап, талап-тоноого;
- динге, социалдык, расалык, улуттук (этностук), диний же тилге тиешелүүлүгү жагынан жарандардын өзгөчөлүгүн, артыкчылыгын же кемдигин пропагандалоого;

2) нацисттик атрибутиканы же символиканы же болбосо нацисттик атрибутикага же символикага аралашуу деңгээлине чейин окшош болгон атрибутиканы же символиканы пропагандалоого жана эл алдында көрсөтүүгө;

2-1) экстремисттик уюмдардын атрибутикаларын же символикаларын пропагандалоого;

3) аталган аракеттерди жасоого элди үндөө же аталган аракеттерди жасоого;

4) аталган аракеттерди каржылоо же аны жасоого көмөк көрсөтүүгө же аталган аракеттерди жасоого, анын ичинде аталган аракеттерди

жасаганга финансы каражаттарын, кыймылсыз мүлктү, окуу, полиграфиялык жана материалдык-техникалык базаны, телефон, факсимилдик жана байланыштын башка түрлөрүн берүү, маалымдоо кызматтарын көрсөтүүгө, дагы башка материалдык-техникалык каражаттарды берүүгө.²⁷

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен экстремизмди иш-аракет, ошондой эле мыйзам тараптан орнотулган жарандардын укугун, эркиндигин, коомдук нормаларды жана конфессиялар аралык мамилелерди, бийлик органдарынын ишмердүүлүк системасын бузууга багытталган эл астында айтылган ачык пикирлер, коркутуулар жана ниеттер болуп саналат. Россиялык укук теориясы боюнча адис В.Ю. Верещагиндин «Экстремисттик укук бузуу мүнөзү юридикалык баа менен дүйнө таануучулук аспектиге ээ болот, анткени бир гана ченемдик-укуктук актыларга гана таянбастан укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин укуктук аң-сезимине да тийиштүү болот»²⁸ - деген эскертүүсү маанилүү деп эсептелинет.

Ошол эле учурда экстремизмдин укуктук мүнөздөмөсүнүн талдоосу, идеологиялык аспектинин түшүп жатканын көрсөтүп турат. Себеби учурдагы мыйзамдардын чегинен ашкан экстремисттик ишмердүүлүк, баарынан мурда экстремисттик идеологиянын натыйжасы болуп саналууда - б.а. чектен ашкан көз караштардын жана карама-каршы укуктук иш-аркеттерди аткарууга багытталган система болуп саналат. Экстремизмдин эл аралык укуктун алкагында да бекитилген аныктамасы жок. Ошого карабастан бул термин БУУ Башкы ассамблеясынын жана БУУ Коопсуздук Кеңешинин бир канча резолюциясында колдонулган. Мисалы, БУУ Коопсуздук Кеңешинин №2178 (2014) резолюциясында мындай дейт: «терроризм үчүн өбөлгө түзгөн жана радикалдашуунун, адамдарды террордук топторго мобилизациялоонун, чет элдик согушкерлердин катарына кошулуунун, жалданма ишмердиктердин алдын алуу - бул дүйнөгө жана коопсуздукка чет элдик согушкер-террористтер тарабынан коркунуч туудурган зордук-зомбулукчул экстремизмге каршы күрөшүүгө мүчө-мамлекеттерди күч жумшоосунун активдешүүсүнө чакырат»²⁹.

ИШИМ (ИГИЛ) жана Аль-Каида сыяктуу террордук топтордун коркутуусуна жооп катары БУУ «экстремизм» менен күрөшүүгө багытталган бир канча чечимдерди кабыл алган. Ошондой эле, терроризмге каршы күрөшүү жаатындагы БУУнун бир катар жумушчулары жана атайын оперативдүү топ, экстремизм жана радикалдашуу боюнча

²⁷ «Экстремисттик иш-аракетке каршы күрөшүү жөнүндөгү» КР мыйзамы, 1-берене, 17-август, 2005-жыл, N150.

²⁸ Верещагин В.Ю. Политический и религиозный экстремизм: размышления по поводу // Юристь-правоведь '98. Ростов н/Д., 1998 – С. 12-13.

²⁹ Караңыз.: Ошол жерде

отчетторун жарыялашты.³⁰ Терроризмге каршы күрөшүү Глобалдык форумунда бир катар өлкөлөр жана эл аралык уюмдар зордук-зомбулукчул экстремизмге каршы күрөшүү үчүн алдыңкы тажрыйбалар жөнүндө меморандумдарга кол коюшту.³¹ Мисалы: Анкара меморандуму «Зордук-зомбулукчул экстремизмге каршы ар кандай программа эч бир дин, маданият, этникалык топко, улутуна же расасына идентификациялоодон алыс болуусу зарыл» экенин сунуштайт.³² Ошол эле учурда, жогоруда көрсөтүлгөн документтердин бирөөсү да «экстремизмге» же «зордукчул экстремизмге» аныктама же болбосо эки түшүнүктөрдүн ортосундагы айырманы бере албайт.

Эл аралык тажрыйбада колдонулган түшүнүктү талдап жатып, Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы күрөшүү» Мыйзамындагы «зордукчул экстремизм» укуктук термин катары аныкталган эмес. Ал «экстремизмдин» ар кыл түрү катары сыпатталышы мүмкүн, б.а. ар кандай экстремалдуу, зордук-зомбулукту колдонууга үгүттөгөн, колдонгон көз караштар жана күч колдонуу аракети терроризмге таандык же «терроризмге азгыруучулук» болуп саналат. «Экстремизмге» толук аныктама жок болгондуктан, ага тек гана «зордук» аракетин аныктама катары белгилөө «зордукчул экстремизм» түшүнүгүн толук ачыктап бере албайт. Ал эми «терроризмге» же «терроризмге азгыруу» деген терминге салыштырмалуу «зордукчул экстремизм» термини кеңири мазмунду камтыган жана тар аныктамасы бар термин, андыктан бул термин менен кылмыш иштерин караган учурларда баш аламандык туудуруп келүүдө.³³

Жамааттык коопсуздук келишим уюмунун (ЖККУ) мүчө-мамлекеттеринин улуттук мыйзамдары катары - терроризмге жана экстремизмге каршы күрөшүү жөнүндөгү мыйзамдар, ошондой эле аларды өнүктүрүү боюнча кабыл алынган кылмыш-жаза мыйзамдары жана башка ченемдик укуктук актылар түшүндүрүлөт. Азыркы шарттарга ылайык эл аралык байланыштардын жана евразиялык мейкиндиктеги мигранттардын агымынын натыйжасында ЖККУ мүчөлөрүндөгү – мамлекеттердин арасында (Армения, Беларусь, Казакстан, Кыргызстан, Орусия, Тажикстан) экстремизм жана терроризмге каршы күрөшүү боюнча атайын мыйзамдар бирдиктүү стандарттардын негизинде толук кандуу ишке ашырылбай жатат. Ошондой болсо да, 2009-жылы 14-майдагы №32-9 «Экстремизмге каршы күрөшүү жөнүндөгү» КМШнын Мыйзамы бар, жана ал мыйзамга ылайык:

³⁰ Counter-Terrorism Implementation Task Force, First Report of the Working Group on Radicalisation and Extremism that Lead to Terrorism: Inventory of State Programmes, бул шилтемени караңыз: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/CTITFReportWGRadicalizationandExtremism-InventoryofStateProgrammes%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/CTITFReportWGRadicalizationandExtremism-InventoryofStateProgrammes%20(1).pdf)

³¹ Анкара меморандуму, бул сайтка кирүүгө мүмкүн: https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/B/OSCE/Ankara%20Memo_RUS.PDF

³² Караңыз.: Ошол жерде.

³³ Верховский А. Пределы светскости: обществ. дискуссия о принципе светскости государства и о путях реализации свободы совести. / Научное издание - М.: Центр «Сова», 2003. – 79-б.

Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы күрөшүү төмөнкү негизги багыттар менен ишке ашырылат:

- Экстремисттик идеологиянын жана экстремисттик ишмердүүлүктүн жайылуусун алдын алып эскертүү, анын ичинде аныктоо жана келип чыгуу себептери менен шарттарынын ишке ашырылуусун жоюу;
- Коомдук жана диний бирикмелерде, уюмдарда жана жеке адамдарда экстремисттик ишмердүүлүктү аныктоо, алдын алып эскертүү жана токтотуу;
- Экстремизм менен күрөшүү тармагында эл аралык кызматташуу.

Жалпыланган түшүндүрмөгө ылайык, *экстремизм* – бул улуттук нормаларды, конфессиялар аралык мамилелерди, бийлик органдарынын иш-аракеттерин, жарандардын эркиндигин, укуктарын бузууга багытталган коркутуу, зордук-зомбулук максатындагы ой-пикирлерди камтыган идеологияларды саясий партиялар, диний уюмдар, топтор жана жеке жарандар тарабынан ээрчүүлөрү жана алардын мыйзамгы каршы иш-аракеттери, жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузуулары деп айтсак болот.³⁴

Демек, экстремизмдин түпкүлүгүндө жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин ортосунда пайда болгон татаал карама-каршылыктар бар. Бул карама-каршылыктарды кан төгүүсүз чечүү үчүн экстремизмдин негизин, маанисин түшүнүү менен бул карама-каршылыктарды жараткан булактарды жана факторлорду өз убагында аныктап жок кылуу керек.

Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик иш-аракеттерге каршы күрөшүү жөнүндөгү» Мыйзамында, эгер диний уюм экстремисттик маанайдагы ишмердүүлүк кылгандыгы байкалса, мамлекет тарабынан чара колдонулат. Коомдук бирикме, диний уюм же кандай гана уюм болбосун экстремисттик ишмердүүлүктүн белгилери байкалса аларды конкреттүү чечим менен тартип бузгандары үчүн жана пайда болгон көйгөйлөрдү жоюулары үчүн «жазуу түрүндө эскертүү» берилет. Бузулган тартипти жоюу үчүн жиберилген жазуу түрүндө эскертүүдөн тартып он күн убакыт берилет жана ал мөөнөттө талаптар аткарылбаса чара колдонулат. Диний уюмдан же коомдук бирикмеден «эскертүү» чечими, Кыргыз Республикасынын Башкы Прокурору же анын кармагындагы прокурор же юстиция тармагындагы тийиштүү орган тарабынан чыгарылат³⁵.

³⁴ Караңыз: Ошол жерде.

³⁵ 2005-жылдын 17-августу № 150 «Экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө» КР мыйзамы. Бул шилтемени караңыз <http://www.legislationline.org/ru/documents/ action/porup/ id/ 14753>

Кыргыз Республикасынын 1997-жылдын 1-октябрындагы №69 Кылмыш жаза кодексинде терроризмге башкача айтканда, «адамдардын курман болуу коркунучун түзгөн, олуттуу мүлктүк зыян келтирген, болбосо башка коомдук коркунучтуу кесепеттердин келип чыгышына алып келген жардыруу, өрттөө же башка аракеттер жасалганда, эгерде бул аракеттер коомдук коопсуздукту бузуу, калкты коркутуу же бийлик органдары тарабынан чечим кабыл алууга таасир көрсөтүү максатында жасалса» деп мүнөздөмө берилген³⁶. Ал үчүн да жазалоо чаралары келтирилген: «мал мүлкүн конфискациялоо менен он жылдан он беш жылга чейин эркинен ажыратууга жазаланат»³⁷. Албетте, террордук кылынган иш-аракеттин даражасына же келтирилген чыгымдын санына жараша жаза берилет. Ошондой эле террордук иш-аракеттерди каржылоо да Мыйзам тарабынан каралган. Ар кандай «жолдор менен акча топтоп, атайын же кесепетин билүү менен жалпысынан же бир бөлүгүн бир террористти же террордук уюмду каржыласа, Кыргыз Республикасынын аймагында террордук иш-аракеттерди уюштурууга каражат бөлсө, Кыргызстандын аймагынан сырткары өлкөлөрдө террордук иш-аракеттерди уюштурууга, террористтерди даярдоого жардам көрсөтсө төрт жылдан сегиз жылга мал-мүлкүн конфискациялоо менен эркинен ажыратылат». Ошондой эле террорчулук ишмердүүлүккө каржылай колдоо көрсөтүү да мыйзам чегинде жазага тартылаарын белгилеп кетүү керек. Мисалы, «террорчулук ишти каржылоо, башкача айтканда каражаттар террорчуну жана (же) террордук уюмду толук же жарым-жартылай каржылоо үчүн же болбосо террористтик актыларды жасоо, пландоо, даярдоо же жасоого катышуу максатында же террористтерди даярдоо же мындай даярдыктан өтүү үчүн алар жашабаган же жарандыгы болбогон мамлекетке жөнөтүлүп жаткан адамдардын сапарын каржылоо үчүн Кыргыз Республикасынын аймагында же анын чектеринен тышкары террорчулук ишти уюштурууну, даярдоону же жасоону каржылоо үчүн багытталарына же пайдаланыларына ниеттенүү же андап билүү менен мыйзамсыз каражаттарды берүү, финансылык кызматтарды көрсөтүү же каражаттарды кандай болбосун усул же ыкма менен, тикелей же кыйыр чогултууну жүзөгө ашыруу - мүлкүн конфискациялоо менен төрттөн сегиз жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат»³⁸. Ушул беренедеге «террордук мүнөздөгү кылмышты даярдаган же жасаган адамдарга таандык каражаттарды же террордук уюмдун көзөмөлүнүн астында турган каражаттарды алуу жана сактоо, же болбосо ушундай каражаттар менен операцияларды (бүтүмдөрдү) жасоо же ушундай каражаттарды башкаруу финансылык кызмат көрсөтүүлөр деп таанылат»³⁹. Жада калса, «көпчүлүк алдында террорчулук иш-аракеттерди жүзөгө ашырууга чакыруу же көпчүлүк алдында террорчулукту актоо,

³⁶ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза Кодекси № 68, 1-октябрь 1997-жыл, кирүү: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000871480

³⁷ Караңыз: КР КЖК №69 1-октябрь, 1997-жыл

³⁸ Ошол жерде

³⁹ Ошол жерде

эки жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат». Ошол эле «жалпыга маалымдоо каражаттарын же Интернет тармактарын пайдалануу менен жасалган ошол эле жосундар, үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен эки жылдан беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат»⁴⁰. Ушул кылмыштардын бардыгы, коомдук коопсуздук жана коомдук тартипке каршы кылмыштар деп аталат.

2.3. Толеранттуулукту жайылтуу жана басмырлоого тыюу салуу экстремизмди алдын алуу жолу катарында

Экстремизм, терроризмди алдын алуунун биринчи кадамы, процесси катары толеранттуулукту жайылтууга шарт түзүү жана диний, этникалык жана башка коомдук себептерге карата дискриминациялоого (басмырлоого) тыюу салуу. Көптөгөн деструктивдик жана экстремисттик көз караштар ушундай эки тараптын биринин экинчи тарапка болгон сабырсыздыгынан келип чыгат. Мындай иш-аракеттер көптөгөн жеке жана коомдук коопсуздукка коркунуч болуп саналат, мындай аракеттер бара-бара деструктивдик, экстремисттик иш-аракеттери катары мүнөздөлгөн аракеттерге айланат. Ушуга байланыштуу, расалык айырмачылыктарына карабастан жарандардын бирдей укуктарын камсыз кылуу, дискриминацияны алдын алуу, бардык коомдук топтордун ортосунда ынтымакты орнотуу маанилүү маселелерден болуп саналат.

Дискриминация – түшүнүгү эл аралык документтерде жеке адамдын кадыр-баркына шек келтирүү, тең укутуулук принцибин бузуу жана адилетсиздик катары аныктама берилген. 1981-жылдагы БУУнун Декларациясынын 3-беренесинде диний ишенимине карата басмырлоонун, сабырсыздыктын бардык түрүн жоюу каралган. Декларацияда «Адамдын диний ишенимине карата жасалган дискриминация адам баласынын кадыр-баркына шек келтирүү жана Бириккен Улуттар Уюмунун принциптерин бузган болуп эсептелип, Эл аралык пакттардагы кеңири жазылган жана адам укугунун Жалпы Декларациясында жарыяланган адам укуктары менен негизги эркиндиктерин бузуу катары айыпталат»⁴¹. Ал эми «динине же диний ишенимдерине карата жасалган сабырсыздык же басмырлоо, ошондой эле бардык айырмачылык, өзгөчөлөө, чектөө же артыкчылык берүү максатындагы жок кылуу,

⁴⁰ Караңыз: КР КЖК №69 1-октябрь, 1997-жыл 1981-жылдын 25-июнунда кабыл алынган Генералдык Ассамблеянын диндин же ишенимдин негизиндеги сабырсыздыктын жана дискриминациянын бардык түрүн жоюу жөнүндөгү Декларациясы 36/55, бул сайттан кароого болот: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml.

⁴¹ 1981-жылдын 25-июнунда кабыл алынган Генералдык Ассамблеянын диндин же ишенимдин негизиндеги сабырсыздыктын жана дискриминациянын бардык түрүн жоюу жөнүндөгү Декларациясы 36/55, бул сайттан кароого болот: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml.

жалдыратып кечирим суроо, адам укугу менен эркиндигинин бирдейлигинин негизинде колдонуу же ишке ашырууну билдирет».

Дискриминацияны тыюучу негизги документтердин катарында адам укугунун Жалпы декларациясын, жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү Эл аралык пакт, экономикалык, социалдык жана маданий Эл аралык пакт жана расалык дискриминациянын бардык түрүн жок кылуу боюнча Эл аралык конвенцияны атоого болот⁴².

1948-жылкы Жалпы эл аралык адам укугунун декларациясынын 7-беренесинде «Бардык адамдар ар кандай айырмачылыктарына карабастан мыйзам алдында бирдей, бардыгы тең укуктуу. Кайсыл жактан, кандай гана жактан дискриминация болбосун бардык адамдар корголууга укуктуу». 1966-жылкы жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү Эл аралык пакттын 2-беренесинде Пакттагы ар бир катышуучу мамлекет өзүнүн аймагына жараша бардык адамдарга Пактта каралган «расасына, өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ишенимине, улуттук жана коомдук тегине, мүлкүнө, төрөлүшүнө жана башкасына карабастан» укугун камсыздоого милдеттендирилген». Пакттын 26-беренесинде бардык адамдар мыйзам, сот алдында бирдей жана ар кандай дискриминациясыз мыйзам аркылуу корголууга укуктуу жана дискриминациянын бардык түрү мыйзам менен тыйылуусу керек. Ошондой эле мыйзам бардык жарандарга кандай гана жол менен болбосун дискриминацияга каршы туруу максатында кепилдик берши керек экенин белгилейт.

Адамдарды басмырлоого тыюу салынган негиздердин тизмеси акырындык менен кеңейтилүүдө. БУУнун Уставында (55-беренеси)⁴³ расасына, өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ишенимине, улуттук жана коомдук тегине карабастан мамлекет адам укугун сактоого чакырат. Раса, жыныс, тил жана дин эреже катары адам тарабынан тандалбастан, төрөлгөндө же үй-бүлөсү же жашаган коому тараптан берилет. Ошол эле учурда адам баласынын расасы, этникалык таандыгы адамдын ажыратылгыс өзгөчөлүгү болуп саналат.

Ошону менен бирге балага ата-энеси тараптан аныкталган диний мүнөздөмө дискриминацияга негиз болушу мүмкүн. 5-берененин «динге жана диний ишенимге карата дискриминациянын бардык түрүн жок кылуу боюнча Декларациясына» ылайык ата-эне же тийиштүү учурларда баланын мыйзамдуу карамагына алган адам өзүнүн динине жараша жашоо образын аныктоого жана алардын ою боюнча керектүү делген тарбияны балага берүүгө укуктуу». Бирок, ушул декларациянын

⁴² Капустина А.Я. Дискриминация вне закона: Сборник документов / М.: Юристь, 2003- 165 – 166-б.

⁴³ БУУнун 26-июнь 1945-жылдагы кол коюлган Уставы: <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html>

3-беренесине ылайык, «бала тарбияланып жаткан дин жана диний ишенимдеги тажрыйба баланын денесине, аң сезимине жана анын өсүүсүнө зыян алып келбеши керек»⁴⁴. Жалпысынан, адам укугу боюнча эл аралык документтерде динди жана диний ишенимди тандоо эркиндиги так жана ачык көрсөтүлгөн. Ал эми тыюу салуу, чек коюу айрым учурларда гана каралган. Кыргызстан улуттук мыйзамдардын бир бөлүгү болгон ушул документтерди ратификациялаган жана кол койгон.

Кыргыз Республикасынын Башмыйзамына ылайык «эч ким динине, жынысына, өңүнө, тилине, динине, майыштыгына, тегине, жашына, саясий жана башка көз карашына, билимине, бай-кедейлигине жана башка шарттарына жараша дискриминацияга туш болуусу мүмкүн эмес». Ошол эле учурда «бардык социалдык коом үчүн теңдүүлүктү камсыз кылуу максатындагы мыйзам менен бекитилген атайын чаралар дискриминация болуп саналбайт»⁴⁵. Өлкөнүн негизги мыйзамы менен «улуттук, расалык, этникалык, диний жек көрүүгө үндөөгө, гендердик жана коомдук өзгөчөлүктөрдү күчөтүү жана коомдук кастыкты козутууга, зордук-зомбулукка үндөөгө тыюу салынганын» баса белгилей кетүү керек⁴⁶. Бул жагдайдан сабырсыздыктын бардык түрүнөн, өзгөчөлөнүүгө үндөөдөн кастык, душмандык пайда болуп, анан «дискриминацияга» алып келе турган маани берилет. Кыргыз Республикасынын Башмыйзамында ар бир жаранга диний жана башка ишенимде болуу укугу кепилденет «эч ким диний ишенимине мажбурланууга же андан кайтууга тийиш эмес»⁴⁷, Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 31-декабрындагы №282 «Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндөгү мыйзамында» «дин тутуу жана тутпоо укугунун» кепилдениши айтылган. Аталган мыйзамдын алкагында «жарандын динин, дин тутунганын же тутунбаганын, диний ырым-жырымдарды кылуусун, катышуусун, диний билим алуусун аныктоодо мажбурлоого тыюу салынат»⁴⁸.

Жарандардын алардын динге карата мамилесине жараша укуктарын чектөө жана кандайдыр бир артыкчылыктарды белгилөө, ошого тете эле касташуу жана жек көрүүчүлүктү ойготуу же алардын динге карата мамилесине байланыштуу сезим-туюмун атайлап мазактоо, тигил же бул дин тарабынан урматталуучу табынуу объектилерин маскаралоо Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жоопкерчиликке кириптер кылат.

⁴⁴ Караңыз: 1981-жылдын 25-июнунда кабыл алынган Генералдык Ассамблеянын диндин же ишенимдин негизиндеги сабырсыздыктын жана дискриминациянын бардык түрүн жоюу жөнүндөгү Декларациясы 36/55, бул сайттан кароого болот: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml

⁴⁵ Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы, 2017-жыл 11-декабрь (16-бер. 2-бөл.).

⁴⁶ Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы, 2017-жыл 11-декабрь (31-бер. 4-бөл.).

⁴⁷ Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы, 2017-жыл 11-декабрь (32-бер. 3 - 4-бөл.).

⁴⁸ Кыргыз Республикасынын «Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндөгү Кыргыз Республикасынын Мыйзамы», 2008-жыл, 31-декабрь № 282 (4-бер. 3-4-бөл.).

2005-жылдын 17-августундагы №150 Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы күрөшүү жөнүндөгү» Мыйзамында сабырсыздыкка, дискриминацияга негизделген көпчүлүк аракеттер, экстремисттик иш-аракеттер болуп эсептелинет. Себеби адамдарды динине карата дискриминациялоо адамдын кадыр-баркына шек келтирүү, анын көз карашына жараша кадыр-баркын басынтуу коомдогу жана өлкөдөгү коопсуздукту бузууга алып келет. Мындай аракеттерге төмөнкү аракеттер кирет:

- Расалык, улуттук (этностор аралык) же диний араздашууларды козутууга, ошондой эле күч колдонууга же күч колдонууну үгүттөө менен байланышкан социалдык араздашууларды козутууга;
- Улуттук ар-намысты кемсинтүүгө;
- Динге, социалдык, расалык, улуттук (этностук), диний же тилге тиешелүүлүгү жагынан жарандардын өзгөчөлүгүн, артыкчылыгын же кемдигин пропагандалоого.

Андан башка, «нацисттик атрибутиканы же символиканы же болбо-со нацисттик атрибутикага же символикага аралашуу деңгээлине чейин окшош болгон атрибутиканы же символиканы пропагандалоого жана эл алдында көрсөтүүгө»⁴⁹, жогоруда айтылгандай жоопкерчиликке алат. 1997-жылдын 1-октябрындагы №68 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде «Жынысына, расасына, улутуна, тилине, тегине, мүлктүк же кызматтык абалына, жашаган жерине, диний жана башка ынанымдарына, коомдук бирикмелерге таандык болгондугуна карата адамдын жана граждандын укуктары жана эркиндиктери тикелей же кыйыр түрдө бузулганда, бул граждандын мыйзамдуу таламдарына зыян келтиргенде - эсептик көрсөткүчтүн элүү өлчөмүнө чейин айып салынат же эки айга чейинки мөөнөткө камакка алынат»⁵⁰.

Кандайдыр бир социалдык коомго карата жасалган саясий, идеологиялык, расалык, улуттук жана диний жек көрүүчүлүк экстремисттик багыттагы ишмердүүлүк менен тең экенин так түшүнүү керек.

Биз карап жаткан 1997-жылы №68 Кыргыз Республикасынын Кылмыш жаза Кодексинде 9-бөлүмдүн 2-беренесинде улуттар аралык, расалык жана диний жек көрүүчүлүктүн натыйжасында адам өлтүрүүнүн жоопкерчилиги эскерилет. Өзүнчө берене (299) жек көрүүчүлүк жана кастыкты козутуу боюнча жоопкерчилик КР Кылмыш-жаза Кодексинин 29-бөлүмүндө «Конституциялык түзүлүшкө каршы чыгуу жана мамлекеттин коопсуздугу» эскерилген.

⁴⁹ 2005-жылдын 17-августу № 150 «Экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө» КР мыйзамы. (1-бер.).

⁵⁰ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза Кодекси № 68, 1 октябрь, 1997-жыл (134-бер.).

1997-жылы №68 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза Кодексинде «улуттук, расалык же диний кастыкты козутууга, улуттук ар-намысты басмырлоого багытталган аракеттер жоопкер кылуучу беренелерде иштеген кызматынан бошотуу менен беш жылдан жети жылга чейин эркинен ажыратуу каралган»⁵¹. Ошондой атанган кылмыштарды эл алдында жарыялап, массалык маалымат каражаттарын колдонуу менен жана интернет аркылуу ишке ашырылса КР Кылмыш-жаза Кодексинин 299-беренесине ылайык, төрт жылдан жети жылга чейин эркинен ажыратылат. КР Кылмыш-жаза Кодексинде төмөнкү беренелер каралган: 1) зомбулук кылуу же зомбулук кылам деп коркутуу менен; 2) өзүнүн кызмат абалынан пайдаланган адам тарабынан; 3) уюмдашкан топ тарабынан жасалса; 4) мурда экстремисттик ишмердүүлүк үчүн соттолгон болсо. Мындан сырткары, «жарандарды сот тарабынан ишмердүүлүгү токтотулууга, тыюуга чечим чыгарылган коомдук, диний уюмдарга тартуу, үгүттөө – ээлеген кызматынан бошотуу менен алты жылдан сегиз жылга чейин эркинен ажыратылат. Ошондой эле, сот тарабынан тыюу салынган коомдук диний уюмдардын ишмердүүлүгүнө катышуунун жазасы катары иштеген кызматынан бошотуу менен бирге үч жылдан беш жылга чейин эркинен бошотулуусу каралган. Кызмат ордун колдонуу менен жана мурда экстремисттик ишмердүүлүк менен соттолгон адамдын кылган экстремисттик иш-аракетине жети жылдан он жылга чейин кызмат ордун ээлөө укугун ажыратуу менен эркинен ажыратылат»⁵².

Демек, Кыргыз Республикасында деструктивдик жана экстремисттик ишмердүүлүктү жайылтууну алдын алуу биринчи кезекте адам эркиндигин, укугун камсыздоого маани берүү керек деп жыйынтыктоого болот. Ар бир жаран өлкөдө кандай гана шарт болбосун басмырлоо, сабырсыздык иш-аракети конституция тарабынан тыюу салынганын жана көпчүлүк учурда жоопкерчиликке дуушар кылган экстремисттик ишмердүүлүк катары бааланарын унутпашы керек.

⁵¹ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза Кодекси № 68, 1 октябрь, 1997-жыл (299-1-бер.).

⁵² Караңыз: Ошол жерде.

3-БӨЛҮМ. АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНГА КОРКУНУЧ БОЛГОН ДИНИЙ АГЫМДАРДЫН ИДЕОЛОГИЯЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫ

3.1. «Салафий» кыймылдары

Пайда болгон жана жайылган айрым диний көз караштардын жана алардын радикалдуу түшүндүрмөлөрү, бүгүнкү күндө мамлекетке потенциалдуу коркунуч туудура турган ар кыл деструктивдүү кыймылдар менен экстремисттик жана террористтик ишмердүүлүктөрдүн чыгышына толук кандуу себеп болушу ыктымал. Ошондуктан бул коркунучтардын пайда болуш себептерин түп-тамырынан бери изилдеп жана аныктап алуу зарыл. Аталган маселе боюнча, мисал катары, Борбордук Азия өлкөлөрүндө жана Кыргызстанда жетиштүү диний сабаттуулук болбогондугуна байланыштуу, бул аймак үчүн салттуу эмес болгон диний көз караштардын бурмаланган түшүндүрмөлөрү, радикализмди жайылтууга шарт түзүп, кээ бир учурларда диний агымдын өзүнүн кадыр-баркын кетирип терс натыйжаларды алып келиши мүмкүн.

Диндин бурмаланган түшүндүрүүсүнө, баарынан да, салафий агымы дуушар болуп, анын пикирлери ар дайым экстремисттик идеологияны калыптандырууга колдонулуп келүүдө. Андыктан аталган агымдын түшүндүрүүдөгү кайсы жери алсыз болгондугун талкууга алууга аракет кылабы.

Салафийликтин пайда болушу жана тарыхый өнүгүшү. «Салафийлик» – Ислам дининин сунний жаатындагы фундаменталдык диний түшүнүктөрдөгү аалымдардын айткандарына басым жасаган, Курандын маанилерин түздөн-түз түшүнгөн жана заманга жараша диндеги өзгөрүүлөргө каршы болгон бир кыймыл, жамаат жана мазхаб. «Салаф» деген аталыштын сөздүк мааниси: «мурункулар» же «алгачкылар» дегенди туюнтат. Ал эми терминологиялык мааниси: «алгачкы үч муундун (сахабалардын, таабийиндердин жана таба-таабийиндердин) жолун жолдогон хадисчилер менен фикхчылардын жолу» дегенди билдирет. Бүгүнкү күндө «салафий» аталышына жандооч болуп экинчи «вахабий» деген термин дагы айтылып жүрөт. Бул кыймылдын тарыхында андай аталыштын себеби, анын негиздөөчүсү Мухаммед ибн Абдул-Вахабдын (1703-1792) ысымына барып такалат. Бирок мындай аталышка бул агымдын тарапкерлери караманча каршы келишет, анткени алар өздөрүн саясий кыймыл эмес, диний гана чакырык деп түшүндүрүшөт⁵³. Алардын пикиринде Мухаммед ибн Абдуль-Вахаб жаңы мазхаб ойлоп чыгарбастан, ал «салафу салихиндердин» б.а. сахабалардын, таабийиндердин, төрт имамдын карманган Куран менен пайгамбардын (сав) сүннөтүнүн жолу деп ишенишет. Ошондуктан алар өздөрүн «салафий» же болбосо «Ахлу сунна уаль-жамаат» деп атанганды каалашат. Алар

⁵³ «Эр-Рияд» журналы, 25.05.2005, №13458 саны.

мазхаб карманган топтордон өздөрүн айырмалагысы келип турат. Анткени алар мусулмандарга карата мындай суроону дайым коюшат: «сен ахлу сунна уаль-жамаатсыңбы же мазхаб карманасыңбы?» Натыйжада алар мазхаб кармангандарды Ахлу сунна уаль-жамаат чөйрөсүнөн алыстаткылары келет.

Ислам теологиясында «салафий» сөзүн алгач ирет колдонууга киргизгендерден болуп Ибн Теймия (1263-1328) жана анын окуучусу Ибн Каййим аль-Жаузия (1292-1350) эсептелишет. Ахмад ибн Абдулхалим ибн Абдуссалам ибн Таймия Аль-Харраний мусулман ойчулу жана фыхчысы болгон. Ал салафийликке теориялык негиз салган жана аны системалаштырган аалымдардын бири катары таанылган. Ибн Теймия фыхк жаатында Имам Ахмад ибн Ханбалдын мазхабын карманганы менен, анын талак жана тавассул (исламдагы мусулмандын Аллага жакындоону издөө практикасы) маселелерин четке каккан. Ал дин илиминдеги келям, логика, тасавуф жана философияга окшогон ар кандай илимий жаңы ачылыштарга, жадагалса мазхаб түшүнүгүнө, күмөн саноо көз карашы менен карап, аларга альтернатива катары фундаменталдык ислам теориясын башкача айтканда «салафийликти» алдыңкы планга чыгаруу анын негизги максаты болгон. Ибн Теймия өзүнүн теориясын илгерилетүү максатында Шамдагы жана Мисирдеги дин аалымдары менен бир топ талаштарга түшөт. Ал замандын өнүгүү шарттарына жараша болгон диндеги өзгөрүүлөргө караманча каршы чыккан жана аларды ар дайым сынга алгандыктан, бир нече жолу түрмөгө камалган. Мындай соттоолордун эң белгилүүсү 1304-жылы төрт мазхабдын казылары⁵⁴ аркылуу ишке ашырылган, алар: Бадруд-Дин Мухаммад ибн Ибрахим ибн Джамаъа аш-Шаафий—шаафий мазхабынын казысы жана башкы казы, Мухаммад ибн аль-Харирий аль-Ансарий аль-Ханафий – ханафий мазхабынын казысы, Мухаммад ибн Абу Бакр аль-Маликий – маликий мазхабынын казысы жана Ахмад ибн Умар аль-Мақдиси аль-Ханбалий – ханбалий мазхабынын казысы. Ушул аалымдардын чыгарылган фатвасына ылайык Ибн Теймия «муртад» (динбезер) деген айып менен зынданга камалган⁵⁵. Натыйжада Ибн Теймиянын окуусу бардык жерлерде тыюу салынган. Бирок анын эң жакын жана ишенимдүү шакирти Шамсуддин ибн Каййим аль-Жаузия Ибн Теймиянын кол жазмаларын, чыгармаларын жыйноо менен анын окуусун улантууга жана жайылтууга чоң себепкер болуп, устатынын көз караштарын өзүнө мурас катары кабыл алган жана мындан ары салафийлик жолун өркүндөтүүгө зор салым кошкон. Ошондой болсо да, негиздөөчүлөрү ишке ашыра албаган бул окууну арадан беш кылымдай өткөн соң, Мухаммад ибн Абдуль-Вахаб тажрыйба жүзүндө алгач ирет мамлекеттик деңгээлге чейин жеткирип салафийликтин жаңы нуктагы негиздөөчүсү болуп эсептелген.

⁵⁴ Казы – сот маанисинде.

⁵⁵ Ибн Шакир аль-Кафбийнин «Уйуун ат-Тауарих» кол жазмасынын 179-бети жана Ибн Муаллим аль-Курашийнин «Нажмуль-мухтадий уа ражмуль-Муътадий» кол жазмасынын 630-631-беттери.

Мухаммед ибн Абдуль-Вахабдын толук ысмы Мухаммед ибн Абдуль-Вахаб ибн Сулейман ибн Мухаммед ибн Ахмад ибн Рашид ал-Мушаррафи ат-Тамимий болжол менен 1703-жылы ошол Недж өрөөнүнүн Уяйна кыштагында туулган. Атасы Абдуль-Вахаб Тамим уруусунан чыккан аалым болгон. Жаш кезинен эле атасынан ханбалий мазхабы боюнча фыкх илимин окуган. Бир тууган агасы Сулейман да ошол учурдагы аалымдардын бири болот. 12 жашында Мекке, Мединадагы чоң аалымдарга барып илимин толуктайт. Мухаммед ибн Абдуль-Вахаб жаштайынан эле өзү жашаган коомдо башкача катаал жол карманат⁵⁶. Куран аяттарында, сүннөттө мушриктер менен каапырларга түшкөн аяттарды өзүнүн пикирлери менен келишпеген мусулмандарга колдонуп, аларга согуш жарыялаган. Натыйжада мусулмандардын каны төгүлүп, мал-мүлктөрү талоонго учураган⁵⁷. Ал өзүнүн чакырыктарында мындайча Куран аяттарын келтирет: «Алладан башка, кыяматка чейин өзүнө жооп бере албаганга сыйынган адамдардан да көбүрөөк адашкан адам барбы? Албетте сыйынгандары (буттары) алардын жалбарууларынан кабарсыз»⁵⁸, «Алладан башка сага пайда да, зыян да келтире албаган нерселерге жалбарба. Эгер андай кылсаң, анда сен күмөнсүз заалымдардан болосуң»⁵⁹. Мындай аракеттери менен ал тарапкерлери аркылуу ошол учурдагы Осмон империясына каршы ачык күрөшкө чыгат. Ушундан улам салафий идеологиясы андан ары да өнүгүп отуруп, Араб жарым аралында мамлекеттик деңгээлге чейин көтөрүлүп чыккан. Башкача айтканда, Мухаммед ибн Абдуль-Вахаб 1744-жылы Дирия шаарынын эмири Мухаммед ибн Сауд менен келишим түзүп, натыйжада бул келишим салафийликтин саясатташуусуна өбөлгө болот. Алардын ишеними боюнча өздөрүн, Мухаммед пайгамбардын (сав) хадисинде келген кутулуучу топ катары көрүшүп⁶⁰, Дирия жергесин «Даарул-Хижра» деп жарыялоо менен аймактагы тарапкерлери-вахабийлерди баш калкалоого чакырышкан. Мухаммед ибн Абдуль-Вахаб ошол кездеги мусулмандар арасында тараган диний амалдарды ислам негизине карама-каршы деп таанып кабырларга зыярат кылуу, өлгөндөргө Куран окуу, тавассул, маулид⁶¹ өткөрүү ж.б. амалдарды харамга чыгарган. Ал тарапкерлерине «салафу салихин» заманындагы таза исламга кайтууга үгүттөгөн⁶². Мындай кадамы менен ал ошол убакытка

⁵⁶ М.Сыддык Гүмүштүн «Англис тыңчысынын моюндoolору» китебинде Мухаммед ибн Абдуль-Вахабдын Британия мамлекети менен тыгыз болгонун жана Араб жарым аралындагы Осмон империясын кулатууга негизги күч болгону тууралуу жазылган.

⁵⁷ Юсуф ар-Рафайи, «Насихату ихванина улама Нежд», 17-б.

⁵⁸ Ахкаф сүрөсү: 5.

⁵⁹ Юнус сүрөсү: 106.

⁶⁰ Ауф ибн Маликтен (р.а.) жеткен риваят боюнча Мухаммед Пайгамбар (сав) мындай деген: «Жөөттөр жетимиш бир агымга бөлүнөт. Алардын бирөөсү бейиште, калган жетимиши тозокто. Христиандар жетимиш эки агымга бөлүнөт. Алардын бирөөсү бейиште, калган жетимиш бири тозокто. Мухаммеддин жаны колунда болгон кудуреттүү Аллага ант этем, менин үмөтүм жетимиш үч агымга (фиркага) бөлүнөт. Алардын бирөөсү бейиште, калган жетимиш эки тозокто». Ошондо сахабалар: «Эй, Алланын Элчиси! Алардын кайсынысы бейиште болот?» – деп сурашат. Анда Пайгамбар (сав): «Сахабаларымдын жолунда болгондор», – деп жооп берген экен (Ибн Мажа, Фитан бөлүмү).

⁶¹ Мухаммед пайгамбардын (сав) туулган күнүнө арналган диний иш-чара (майрам).

⁶² <http://saaid.net/monawein/t/7.htm#3кирүү> убагы 20.10.2016-ж.

чейинки калыптанган төрт фыхк мазхабын моюндаган аалымдардын пикирлерине эмес, түздөн-түз Куран аяттары менен хадистерден алуу керектигине чакырат. Анын бул окуусу Сауддардын биринчи мамлекети Дирия эмиратынын расмий идеологиясына айланат.

Вахабийлер үгүт иштерин бара-бара Мекке менен Мединанын айланасындагы урууларга жүргүзүшөт. Ошол учурдагы Мекке Шарифаты⁶³ болгон расмий бийликтин мусулман коомчулугу ыйык шаарлардагы вахабийлердин жүргөзгөн ишмердүүлүктөрүнө чара көрүү максатында, алардын пикирлерин тең бөлүшкөндөрдү «динбезер» (муртад) деп жарыялап, ал эми шаардагы үгүтчүлөрдү болсо камакка алат. Дирия тараптан келген мусулмандардын ажылык зыяратын аткарууларына жана алардын Мекке шаарына кирүүлөрүнө тыюу салынат. Мындайды күтпөгөн вахабийлер жооп катарында Меккенин карамагында болгон урууларды аёосуз кыра баштайт. Мисалы, 1785-жылы Таиф шаарын камоого алып, тургундардын дээрлигин мууздашкан. Андагы диний китептер өрттөлгөн, шаар болсо талоонго учурап, урандыга айланган. 1789-жылы Меккенин эмири Шариф Халиб ибн Мусайд мусулмандардын ыйык шаарында вахабийлер менен кан төгүүдөн баш тартып, кол салбоо келишимин түзөт. Бирок баары бир вахабийлер 1800-жылы Меккени туш тараптан курчоого алып, камоо бир нече убакытка чейин созулган. Шаардыктар ачкадан кырылышат. Меккенин эмири вахабийлер менен айла жоктон тынчтык келишимин түзөт. Ушул эле жылы алар Мединаны басып алганга жетишишет. Биринчи эле алар Мухаммед пайгамбардын (сав) кабыры жайгашкан бөлмөнү талоонго учуратышат. Вахабийлер Ыйык шаарларды жети жыл басып турушат. Бул аралыкта алар Меккедеги Каабанын жасалгаларын тоношот жана сахабалардын күмбөздөрүн талкалашат. Ал эми азандан кийинки пайгамбарга (сав) айтылуучу дуба-салаваттарга тыюу салынат. Андан сырткары алар, биринчи сахабалардын пайгамбарга (сав) ант берген дарагын жок кылышып, анын аялы Хадижанын мүрзөсүн жер менен жексен кылышат. Ошону менен бирге мусулмандар угуп көрбөгөн адаттарды: эркек жана аялдардын баштарын такыр кылып кырууну буйрук кылышат.

Осмон империясы менен болгон согуштардын натыйжасында түндүгү Шамга, түштүгү Йеменге жеткен биринчи Сауд Арабстан мамлекети курулган. 1818-жылы Осмон империясынын буйругу менен египеттик Ибрахим Паша акыркы вахабийлерди алардын борбору Дирия шаарында талкалаган. Бирок бул идеология көмүскө ишмердүүлүк менен жайыла берген. Көп узабай эле 1824-жылы Туркий ибн Абдулла ибн Сауд башында турган экинчи Сауд мамлекети негизделет. Бирок бул мамлекет бара-бара ич ара бийлик талашуунун жыйынтыгында 1891-жылы

⁶³ Мекке Шарифаты – 1201-жылдан 1925-жылдар аралыгында доор сүргөн Ыйык Мекке жана Медина шаарларын жана ага келген зыяратчыларды коргоосуна алган Мухаммед пайгамбардын (сав) небереси Хасан бин Алинин тукумдарынан чыккан башкаруучулардын бийлиги.

кыйроого учураган. Кийин Биринчи дүйнөлүк согуштагы Осмон империясы менен Англиянын тирешүүлөрүнөн пайдаланып, Сауд сулалесинен чыккан Абдулазиз ибн Сауддун (1902-1953) башкаруусу менен бул мамлекет кайрадан түптөлгөн⁶⁴. 1920-жылга карата Сауд Арабстан Жел-Шаммар, Хижаз жана Асир аймактарын өзүнө каратып, 1926-жылы мамлекетти падышалык кылып жарыялайт.

«Фундаменталдык» исламды туу туткан салафий идеологиясы 20-кылым аралыгында Мароккодон баштап Индонезия мусулмандарына таркайт. Бүгүнкү күндө салафий идеологиясы – Сауд Араб падышалыгынын расмий диний идеологиясы болуп саналат. 20-кылымдын 80-жылдарынан баштап Борбор Азия өлкөлөрүндө, анын ичинде Кыргызстанда да жайылганга жетишкен.

Салафий кыймылынын саясий-идеологиялык негиздери. Салафий кыймылынын саясий-идеологиялык негизи Дирия эмири Мухаммед ибн Сауд менен салафий идеологиясынын реформатору Мухаммед ибн Абдуль-Вахабдын ортосунда 1744-жылдагы түзүлгөн «Дирия келишиминен» (Мийсаку Дирия) башталган. Анда Мухаммед ибн Сауд мамлекеттик башкарууну, ал эми Мухаммед ибн Абдуль-Вахаб диний идеологияны жетектей турганы жазылган. Тарыхта салафизм идеологиясына негизделген Сауддардын мамлекетинин үч доору белгилүү. Биринчиси 1744-1818-жылдар аралыгында борбору Дирия шаары болгон Сауд мамлекети, экинчиси 1824-1891-жылдар аралыгында борбору Эр-Эрияд шаары болгон Сауд мамлекети жана үчүнчүсү 1926-жылдан бери жашап келе жаткан Сауд Араб падышалыгы.

*Ихвандар жүрүштө.
XX-к. башындагы сүрөт*

Ал эми салафий-вахабийлик идеологиясынын негизиндеги эң биринчи расмий саясий уюм 1911-жылы түзүлгөн. Башкача айтканда, Абдулазиз ибн Сауддун жетекчилигинде «Ихван» (Бир туугандар) уюмунун негизделиши менен башталат⁶⁵. Аталган уюм, Алланын астында моюн сунган мусулмандардын «бир туугандык» принцибине таянып, адаттагыдай мусулмандардын уюмунан айырмаланган өзгөчө кеңири уюмду чагылдырган. Бул «салафий бир туугандардын» (ихван) жардамы менен Ибн Сауд Араб жарым аралында дээрлик көчмөн арабдар – бедуйндерди багындырып, алардын салттуу көчмөн түзүмүнүн күчүн жок кылууга жетишет

⁶⁴ https://ar.wikipedia.org/wiki/تيهابو_ةيفلس кирүү убагы 20.10.2016ж.

⁶⁵ Аталган уюм 1929-жылы Египетте түзүлгөн «Ихвануль-муслимин» уюму эмес.

жана аларды айыл-кыштактар, кудуктар менен оазистердин айланасына мажбурлап отурукташтырат. Бул иш-аракеттердин бардыгы натыйжада Абдулазиз ибн Сауддун өзүнүн падышалык мамлекетинин түптөлүшүнө негиз болгон. Бирок кийинчерээк кошуна өлкөлөр менен тынчтык алаканы түзө баштаган Ибн Сауд, өзү талап-тоноого көндүргөн салафий-ихвандарды кошуна урууларга барымтага барууларын токтотот. Буга көнбөгөн ихвандар менен Абдулазиз ибн Сауддун ортосунда 1926-жылы ажырым пайда болот. Ансыз деле, замандын өзгөрүшү жана техника-технологиянын өсүшү менен Ибн Сауддун өлкөсүнө жаңылыктарды алып келгенин жактырбаган ашынган-фундаменталист ихвандар, матыйр уруусунан Файсал ад-Давиш жана утейба уруусунан Султан ибн Бижаддын жетекчилиги менен 1930-жылы өздөрүнүн башчысына каршы курал көтөрүшөт. Кагылышууда ихвандар жеңилүүгө дуушар болуп, калгандарын Ибн Сауд кечирип жиберет. Натыйжада ихвандардын катарынан Ибн Сауддун улуттук гвардиясы түзүлөт.

Мекке терактында колго түшүрүлгөн салафий террористтер

Салафийликтин мындан ары да саясатташуусуна жана анын артынан радикалдашуусуна, биринчи дүйнөлүк согуштан кийинки Ортоңку Чыгыштагы саясий кырдаалдын таасири да чоң болгон. Мисалы, салафий-ихвандардын көтөрүлүшүнөн жарым кылымдай өткөндөн кийин 1966-жылы ашынган салафий ихвандардын балдары менен неберелери падышалык гвардияда кызмат өтөшкөн Мухаммед аль-Кахтаний жана Жу-

хейман ибн Мухаммед аль-Утейбий «Салафий жамааты» деген уюмду негиздеп, башчысы катары экөөнүн устазы салафий аалымы Абдулла ибн Базды шайлашат. Жамаат падышалык бийликтин кылган саясатын сынга ала баштайт. Сауд сулалесинин мамлекеттик казынаны каалагандай сарптоосу, индустриялык өнүгүү, Батыш менен, өзгөчө АКШ жана Улуу Британия менен болгон саясаттын бекемделишинин аркасында өлкөдө аскерий базанын жайгашуусу жамаат мүчөлөрүнүн кыжырын келтирген. Натыйжада ашынган салафийлер 1979-жылдын 20-ноябрында Меккедеги «Месжидуль-Харамды» (Ыйык Мечит) басып алып, андагы намаз окуган мусулмандарды барымтага алышат. Бирок жамааттын жетекчиси болуп дайындалган Ибн Баз бул окуядан мурун эле шакирттеринин чектен чыккан пикирлери менен тең бөлүшпөй жамаатты таштап кеткен. Салафий жамаатынын негизги талаптары Батыштын жашоо шартынан толук тазалануу, Сауд падышалыгын жоюу, АКШны нефть менен камсыздоону токтотуу жана чет өлкөлүк аскер менен адистерди өлкөдөн чыгаруу болгон. Падышалык бийлик салафий радикалдарынын талабын аткарган

эмес. Ыйык Мечитке кайрындардын (мусулман эмес) кирүүсүнө тыюу салынганына карабастан, ошол эле жылдын 5-декабрында Сауд өкмөтү франциялык антитеррордук аскер бөлүктөрүн мечиттин аймагына киргизүү менен радикал-салафийлерди жок кылып, тирүү калгандарын колго түшүргөн.

Салафий радикалдарынын мындай иш-аракеттерин расмий Сауд падышалыгынын уламалары катуу сынга алып, мусулмандардын башчысына итаат кылууга чакырышат. Бирок көпчүлүк салафийлер макул болушканы менен арасында азыноолак ашынгандары да кала берген. Ушундан улам салафийлер «такфирий салафийлер», «жихадий салафийлер» жана «саудий салафийлер» деген аталыштагы үч топко бөлүнүшкөн.

Серепчилердин айтуусу боюнча салафийлердин бөлүнүшүнүн биринчи себеби, жогоруда белгиленгендей, батыш өлкөлөрүнүн мусулмандарга карата жүргүзгөн саясаты. Экинчиси, Сауд падышалыгындагы ички саясий, социалдык, экономикалык жана диний кырдаалдын өзгөрүүсү болгон. Мына ушул кырдаалга каршы пикирин билдирген, оппозициялык маанайдагы салафийлерге «такфирий» деген аталыш берилген.

«Такфирий салафийлик» идеологиясы 20-кылымдын 70-жылдарынан баштап эле Сауд Аравиясынан тышкары дүйнөгө активдүү жайыла баштайт. Буга себеп, Сауд падышалыгы дүйнө менен интеграциялангандан улам мусулман өлкөлөрүндө салафий демөөрчүлөрдүн жардамы аркасында миссионердик жана кайрымдуулук уюмдар менен өкүлчүлүктөр ачылат. Натыйжада көпчүлүк калкын мусулмандар түзгөн өлкөлөрдө салафий идеологиясы мамлекетке каршы экстремисттик уюмдардын куралы катары колдонула баштаган. Мисалы 80-жылдардагы Ооганстандагы болгон согушта жергиликтүү пуштундардан тышкары араб өлкөлөрүнөн келген (дээрлиги Сауд Арабстандан) салафийлер катышкан. Натыйжада Усама ибн Ладен менен Абдулла Аззам «Бейтуль-Ансар» (Жардамчылар үйү), андан кийин «Мактабуль-Хадамаат» (Кызматтар кеңсеси) өндүү уюмдарды ачышып, советтик аскерлерге каршы согушкерлерди курал-жарак менен камсыздашкан. Ушул уюмдардын негиздөөчүлөрүнүн бири Усама ибн Ладен совет-ооган согушунан кийин «Аль-Каида» (эреже, негиз)⁶⁶ уюмунун түзгөн. Ал эми 90-жылдардагы Чеченстанда болгон согушта да «такфирий салафийлердин» изи байкалган. Себеби такфирий-салафийлер Кавказ мусулмандарына салттуу эсептелген ашарий акыйдасындагы суфий тарикаттарын каапырга чыгарышып, алардын канын адал деп жарыялашкан. 2001-жылдын 11-сентябрындагы окуяларга да коомчулук «такфирий салафийлерди» күнөөлөп келет. Ал эми 2003-жылдагы АКШ башында турган Коалициялык күчтөрдүн Иракка басып кирүүсү жана 2013-жылдагы Сириянын оппозициясына каршы согуштук

⁶⁶ «Аль-Каида» уюму 2006-жылдын 15-сентябрында Бишкек шаарынын Биринчи май райондук соту менен террористтик деп таанылып, анын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салынган.

аракеттер катардагы сунний мусулмандары менен бирге «такфирийлердин» активдешүүсүнө алып келген. Натыйжада «Жамаат ат-Таухид уаль-Жихад» (Таухид жана Жихад жамааты)⁶⁷, «Ансар ат-Таухид» (Таухид коргоочулары), «Жабхат ан-Нусра» (Жеңиш фронту)⁶⁸, «ДАИШ» (ИШИМ)⁶⁹ ж.б. террористтик уюмдардын түзүлүшүнө өбөлгө болду. Булардын ичинен эң кооптуу эсептелген ИШИМ (Ирак, Шам Ислам мамлекети, кийинчерек ИМ) уюму 2014-жылдын 29-июлунда Ислам Халифатын жарыялап, анын халифи Абу Бакр Багдадий шайланган. Ал эми бир күндөн кийин 30-июнда ИШИМ 2020-жылдагы халифаттын саясий картасын өзүнө тийиштүү интернет баракчаларында жарыялаган. Анда Халифаттын Хорасан, Кавказ, Ахваз, Анадолу, Ирак, Шам, Хижаз, Йемен, Күрдстан, Балкан, Андалусия, Магриб жана Эфиопия вилайеттери тартылган дүйнөнүн картасы чагылдырылат. Анын ичинде Борбор Азия өлкөлөрү, Казакстан, Оганстан, Пакистан жана Иран – Хорасан вилайетине киргизилген. Бүгүнкү күндө серепчилер бул топтогу салафийлерге «жихадий-такфирий» деген аталыш беришип, алардын иш-аракеттерине көптөгөн өлкөлөрдө тыюу салынган. Анын ичинен Кыргызстанда да салафий багытынын «жихадий-такфиристтик» кыймылы 2012-жылдын 24-октябрында Бишкек шаарынын Биринчи май райондук сотунун чечими менен экстремисттик деп таанылып, анын ишмердүүлүгү өлкө аймагында тыюу салынган.

Экинчи топтогу аталган «жихадий салафийлер» мурунку «жихадийлердин»⁷⁰ иш-аракеттерин сынга алышып, аны чектен чыгуу деп баалашкан. Бирок ошону менен бирге эле алар өздөрүнүн билдирүүлөрүндө ислам жана араб дүйнөсүнө кирген өлкөлөрдүн саясий абалына, ички жана сырткы саясатына карата катуу пикирлерин билдиришкен. Алар Сауд бийлигинен жана бийликти колдогон уламалар кеңешинен толук кандуу шарият мыйзамына өтүүсүн, өкмөттүн функцияларын уламаларга өткөрүүсүн, билим берүүнүн программаларын исламга ылайыкташтыруу, медияны шарияттык негизге айландыруу, ошондой эле запкы жеген жана зулумдук көргөн мусулмандарга жардам берүү максатында дин душмандарына каршы согушуу жана жардам берүү үчүн күчтүү армия түптөө сыяктуу маселелерди талап кылышкан. Мындан сырткары Сауд Арабстанга Батыштан келген адистер жана Ыраакы Чыгыштан келген ишчилер чыгартылып, өлкө толугу менен каапырлардан тазалануусу зарыл деген пикирлерин билдиришкен. Салафийлердин

⁶⁷ «Жамаат ат-таухид уаль-Жихад» уюму 2016-жылдын 17-мартында Ош шаардык соту менен террористтик деп таанылып, анын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салынган.

⁶⁸ «Жабхат ан-Нусра» уюму 2015-жылдын 23-июнунда Бишкек шаарынын Октябрь райондук соту менен террористтик деп таанылып, анын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салынган.

⁶⁹ «ИШИМ» уюму 2015-жылдын 13-октябрында Бишкек шаарынын Октябрь райондук соту менен террористтик деп таанылып, анын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салынган.

⁷⁰ Салафий агымынын жихадга байланыштуу буга чейинки бардык иш-аракеттери.

бул тобун кээ бир изилдөөчүлөр «сурурийлер» деп да аташып жүрүшөт. Анткени бул аталыш алардын негизги идеологу Мухаммад ас-Сурур Зейнул-Абидинге байланыштуу болгон. Учурдагы «жихадий салафийлердин» көрүнүктүү аалымдары Салман аль-Ауда, Аайд Аль-Карни, Сафар аль-Хауалий, Мухаммед ибн Абдурахман аль-Арифий, Насыр аль-Умар ж.б. Булардын ичинен Салман аль-Ауданын «жихад» маанисин бир гана курал кармоо менен эмес, аны коомдогу терс көрүнүштөргө, нафсиге, шайтанга жана караңгылыкка каршы күрөшүү керектигин айттып, натыйжада мусулмандар саясий, аскерий жана экономикалык эрке жетүү аркылуу күчтүү болуусу милдет экендигин айтат. 2016-жылдын 25-августундагы Грозный шаарында (Чеченстан, Орусия Федерациясы) болуп өткөн «Ким Ахлу сунна уал-жамаат?» – деген аталыштагы дүйнө мусулмандарынын эл аралык конференциясынын резолюциясы кабыл алынганда, Эр-Рияддагы «Падыша Сауд университетинин» профессору, аалым Мухаммед Арифий катуу сынга алып, Рамзан Кадыровго карата «каапыр» өкүмүн чыгарып, анын канын адал деп жарыялаган⁷¹.

«Саудий салафийлер» бийликке лоялдуу көз карашта болушуп, падышалык сулалени легитимдүү карашкан жана мамлекет менен тыгыз иш алып барышкан. Анткени салафийлик Сауд Араб падышалыгынын расмий идеологиясы жана жарыяланбаган мазхабы катары жашап келет. Башка жагынан алып караганда, «Дирия келишими» да күчүн жоготкон эмес. Буга далил катары Мухаммед ибн Абдуль-Вахабдын тукумдары падышалыктын диний аалымдарынын ортосунда «Ааль Шейх» (Шейхтин үй-бүлөсү) деген ат менен бийик абройго ээ болушуп, лидерлик орунду бербей келишет. Сауд мамлекетинде дин өзгөчө маанилүү орунду ээлегендиктен, аалымдар падыша мураскорлорун бекитүү менен чектелбестен, падышалык жарлыктарды жана мыйзамдарды чыгарууда, мамлекеттик чечимдерди кабыл алууда, соттук жана билим берүү системаларында орчундуу ролду ойноп келишет. «Саудий салафийлер» бүгүнкү күндө мамлекеттеги маанилүү орундарды ээлешип бийликтин расмий уюмдарын аркалоодо. Мисалы, эл аралык «Ал-лажна ад-Даима лиль-Ифтаа» (Утурумдуу фатва комиссиясы), «Раабитатуль-Ааламиль-Ислами» (Бүткүл дүйнөлүк Ислам лигасы), «Хайъату кибар аль-Улама» (Улуу аалымдар кеңеши), «Идаратуль-бухус» (Изилдөө башкармалыгы) жана башка мамлекеттик мекемелер менен уюмдар иштешет. Булардын көрүнүктүү өкүлдөрү Абдулла ибн Баз, Мухаммед ибн Салих аль-Усеймин, Насыр ад-Дин аль-Албаний, Абдулазиз Ааль-Шейх, Рабиъ ибн аль-Хади аль-Мадхалий, Салих аль-Фаузан ж.б. «Саудий салафийлер» өздөрүн гана чыныгы «салафийлер» катары эсептешип, башка көз караштагыларды (такфирий, жихадий) салафий деп атабоого чакырышат. Аларды тарыхтагы «харижийлерге» окшоштурган аалымдары да бар. Көпчүлүк «саудий салафийлердин» эң кеңири колдонулган аталышы «мадхалийлер» деп да жүрүшөт. Бул аталыш белгилүү аалым Рабиъ ибн

⁷¹ <https://eadaily.com/ru/news/2016/09/08/professor-universiteta-korolya-sauda-prizval-k-ubiystvu-ramzana-kadyrova-kiyruu-ubagy-20.10.2016-j>.

Хадий аль-Мадхалийнин атынан коюлган. «Мадхалий» аталышы алардын оппоненттери тарабынан берилгендиктен, өздөрүн жөн гана «салафийбиз» деп келишет. Сауд Арабстандан тышкары өлкөлөрдө булардын негизги идеологиялык максаты салафий акыйдасын жайылтуу болгондуктан, мамлекеттик башкаруу системага анчейин каршы келе беришпестен, тескерисинче колдоого чакырган учурлары да байкалган. Ушуга байланыштуу кээ бир серепчилер буларга «мелүүн салафийлер» деген аталышты да берип жүрүшөт.

Кандай гана болгон күндө да салафийликтин тарыхый жолун талдай келгенде, Ибн Теймиянын идеологиялык окуусунун жайылуусунан тартып бүгүнкү күнгө чейинки түшүнүк катары пайда болгон бул агым, учурда ар кандай диний-саясий идеологиялык иш-аракеттердин натыйжасында мелүүн, радикалдуу, такфирий-жихадийлик, экстремисттик, террористтик ж.б. маанайдагы глобалдык аракетке айлангандыгын айтууга болот.

Жалпылап айтканда, тигил же бул салафийлердин саясий максат көздөй тургандыгын чектеп айтууга болбойт. Анткени бардык салафийлердин саясий кызыкчылыктары жок эмес. Себеп дегенде салафийлер светтик системаны исламга туура көрүшпөй, демократиялык башкарууну жокко чыгарышат. Салафийлик Сауд Арабстанда мамлекеттик идеология болуп эсептелип келгендиктен, алардын партиялык системага муктаждыгы жок, экинчи жагынан аларда Сауд сулалесинин абсолюттук монархиясы башкарууда. Ошондой болсо да башка араб өлкөлөрүндө салафийлерге таандык саясий партиялар иштеп келишет, мисалы Египетте «Хизбуль-Бина уат-танмия» (Куруу жана өнүгүү партиясы), «Хизбуль-Уатан» (Мекен партиясы) партиялары, Ливияда «Умматуйль-Уасат» (Орто жолдогу үмөт), «Хизбуль-Уатан» (Мекен партиясы) партиялары, Тунисте «Жабхауль-Ислах» (Реформалар фронту) партиясы, Йеменде «Хизбур-Рашад» (Туура жол партиясы) партиясы ж.б. Ал эми араб эмес мусулмандар жашаган, көбүнесе постсоветтик демократиялык өлкөлөрдө жаштар менен иштешүү, моралдык, материалдык жана кайрымдуулук иш-аракеттери аркылуу өздөрүнүн идеологиялык ишмердүүлүктөрүн жүргүзүү менен гана чектелишет.

Бирок, бүгүнкү күндө постсоветтик аймакта салафий көз караштарын бурмалап же радикалдуу өңүттө түшүндүрүү, алардын экстремисттик идеология катары кабыл алынуусуна жана деструктивдүү же экстремисттик ишмердүүлүктөргө негиз катары баа берилип калуусуна себеп болуп жаткандыгын белгилеп кетүү маанилүү. Мисалы, Кыргызстанда Бишкек шаарынын Биринчи май райондук соту тарабынан 2012-жылдын 24-октябрында «салафий кыймылы» (мелүүн салафийлик) менен «анын радикалдаштырылган багытынын» ортосундагы чоң айырманы таанып, салафий багытынын такфирий-жихадий кыймылын жана ошондой эле салафий багытынын такфирий-жихадий кыймылына тийиштүү:

«Жейшул-Махди», «Жундул-Халифат», «Ансаруллох», «Ат-Такфир валь-Хижра» уюмдары террористтик жана экстремисттик деп таанылып, алардын ишмердүүлүктөрүнө Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салынган чечим чыгарылган.

3.2. «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами»

XX кылымдын биринчи жарымы коомдук-саясий кырдаал менен коштолуп, көптөгөн кыймылдар жана идеологиялардын пайда болушуна өбөлгө түзүлдү. Ушул себептен исламий саясий башкаруу системасын киргизүүгө чакыруулар башталды. Бул топтордун терминологиялары «такфир», «джихад», «халифат», «башкаруу», «мыйзам чыгаруу», «партиялык мүчөлүк» деп аталды. Бул баяндамада ошол учурдагы Исламдын атын жамынган саясий кыймыл жүргүзгөн бир уюмунун маңызын башкача айтканда «Хизбут-Тахрир» уюму тууралуу сөз кылмакчыбыз.

«Хизб ут-Тахрир аль-Ислами» уюмунун тарыхы жана түзүмү. «Хизб» деген сөз араб тилинен сөзмө-сөз которгондо «бөлүк», «тайпа», «партия» деген маанилерди туюндурат. «Тахрир» деген сөз болсо «турган жеринен бошотуу», «эркиндикке чыгаруу» деген маанилерди билдирет. Ал эми экөө биригип, «*Эркиндикке чыгаруу партиясы*» же «*Боштондук партиясы*» деген маанини берет.

Бул уюм же болбосо партия Мухаммад Такиюддин ан-Набхани тарабынан негизделген. Ал адам 1909-жылы Палестинадагы Хайфа аймагындагы Ижжим шаарында жарык дүйнөгө келген. Набхани 1948-жылдагы башаламандык согуштардан кийин Иордания, Сирия жана Ливияда жашаганга аргасыз болот. Ал алгач Египеттеги айтылуу Ал-Азхар университетинен билим алган. Ал окуу жайын бүтүргөндөн кийин Палестинанын ар кайсы жерлеринде мугалимдик жана казылык милдеттерин аркалайт⁷².

Такиюддин ан-Набхани өзүн ижтихад илиминин чебери катары санаган. Диний маселелерди чечмелөө менен, натыйжада акыйда, фикх маселелеринде ижмага (аалымдардын бир келишимине) каршы чыккан. Набхани өзүнүн ишенимин көптөгөн китептерде жана брошюраларда жазып жарыкка чыгарган. Натыйжада анын китептери жаңы кыймыл үчүн платформа түзүп берген.

«Мусулман бир туугандыгы» (Ихванул-муслимин) уюму менен идеологиялык келишпестиктердин натыйжасында Набхани «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами» партиясын түптөгөн. Бул партиянын негизги максаты мусулмандарды жашоо шартын шариятка алып келүү менен Халифатты куруу.

⁷² Шпекбаев А., Противодействие вызовам и угрозам 21 века. Известия Казахстана. Материалдар № 50 (1079) 6-март 2006-ж.

Набхани оболу «Мусулман бир туугандыгы» деген уюмга кирген. Ал уюмдун башында Хасан ал-Банна турган. Андан кийин Набхани өзүнчө бир жамаатта калууну башкы орунга койгондугу жана саясий бир өзгөчөлүгү болгондугу үчүн Хасанал-Баннадан бөлүнүп кетет. Палестинанын Израил тарабынан кордукка учурап жаткандыгын жон-териси менен сезген Набхани ал көйгөйдөн чыгуунун жолдорун издеп, акыраагында андай мүшкүлдөн идеологиялык жана саясий аракеттердин жардамы менен гана чыкса боло тургандыгына ынанат. Мына ошол себептен 1953-жылы Иордания мамлекетине караштуу болгон Чыгыш Кудуста «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами» деген саясий партияны түзгөн. Анын партия куруусуна 1948-жылдагы арабдардын Израил тарабынан зомбулукка кабылып, эчендеген азаптарды тартышы менен бирге «Мусулмандардын бир туугандыгы» уюмунун жетекчиси Хасан ал-Баннанын өлүмү түздөн-түз себеп болгондугу айтылат. Жогоруда айтылып өткөндөй бул партиянын түптөлгөн кездеги башкы максаты жалгыз гана Палестинаны жөөттөрдүн басып алуучулугунан куткаруу болгон. Кийинчерээк гана халифат куруу ою менен халифалыкты кайра кайтаруу пикирин ортого койгон. Бул партия иш-аракеттеринин алгачкы күндөрүнөн баштап ар түрдүү кысымдарга учурагандыгы себептүү өзүнүн үгүттөө иштерин жашыруун жүргүзгөн. Бул партиянын ишмердүүлүгү көптөгөн өлкөлөрдө азыркы учурда деле ошол бойдон эле жашыруун жүргүзүп келет. Башкача айтканда, алар деле массондор сыяктуу өзүнүн иш-аракеттерин жашыруун жүргүзөт. «Хизб ут-Тахрир» өздөрүнүн мындай жашыруун жүргүзгөн иш-аракеттерин ардактуу Пайгамбарыбыздын (САВ) Исламдын алгачкы жылдарында жашыруун жүргүзгөн үгүттөө ишине салыштырышат. Алардын өздөрүнүн айтуусуна караганда, ардактуу Пайгамбарыбыз (САВ) алгач вахий (аян) келе баштаганда бир канча жыл дааватты жашыруун жүргүзгөн. Кийинчерээк гана Ислам динин кабыл алган мусулмандардын саны көбөйгөн кезде жана Алла Таала тарабынан дааватты ачык жүргүзүү тууралуу вахий келгенден кийин гана даават иштерин ачык-айкын жүргүзө баштаган. Биз дал мына ошол ыкманы колдонобуз, – дешет. Алардын айткандары эч качан иш жүзүнө аша тургандай эмес. Анткени, биринчиден Пайгамбарыбыз (САВ) жүргүзгөн даават иштери ал пайгамбарларга гана таандык болгон иш жараяны. Экинчиден, азыркы учурда халифат куруу эч кандай мүмкүн эмес жана бул ишке ашпай турган бир пикир. Бул партиянын түбүндө башка жашыруун сырлары бар экендиги да шексиз. Анткени, булардын методдору да жогоруда айтылып өткөндөй жашыруун түрдө болуп келет.

«Хизб ут-Тахрир аль-Ислами» партиясы Хашимит Падышачылыгын батышка каршы Ислам Халифатына же мамлекетине алмаштырууну каалаган. Бул кыймыл башка өлкөлөрдө да жайылды, жада калса Ирак менен Сирияда. 1972-жылы Хизб ут-Тахрир аль-Ислами уюму Ирактын батыш тарабында мамлекеттик төңкөрүштү сунуштоого аракет кылышты. 1993-жылы Иордания Падышасы Хусейнге каршы иш-аракетке катыштыгы бар экени айтылган. Бирок Хизб ут-Тахрир аль-Ислами уюмунун

Европадагы делегаттары алардын уюму зордук-зомбулукка каршы стратегияны алып барышууда экенин айтышууда жана Хизб ут-Тахрир аль-Ислами уюмунун негиздөөчүсү ан-Набхани өзүнүн жолдоочуларын Халифат байрагынын алдын ыймансыздар менен күрөшүүгө, идеологиялык базага ылайык жайылтуу, чечмелөө аркылуу күрөшүүгө чакырган.

Ан-Набхани 1977-жылы Бейрутта көз жумган жана ордун 1925-жылы туулган Абдул Кадим Заллум ээлеген. Заллум дагы Ал-азхар университетинин бүтүрүүчүсү жана ал ан-Набхани менен 1952-жылы таанышкан. Набханинин партиясы түзүлгөндөн баштап Заллум мүчөсү жана 1956-жылы партиянын жетекчи мүчөсү болгон⁷³.

1977-жылы Абдул Кадим Заллум Парижке Аятолла Хомейни менен жолугушуу үчүн делегация жиберет. Андан соң эки башка делегация Тегеранга жаңы Иран лидерлери менен жолугушуу үчүн жиберилет. Акыркы делегация 1979-жылы Тегеранга келип Хомейниге «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами» партиясы тарабынан сунушталган «Ислам мамлекетинин Конституциясын» тааныштырат. Бирок Хомейнинин өзүнүн мамлекетке тийиштүү идеологиясы болгон себептен, сунушталган Конституцияны колдобойт. Андан соң колдоо таппаган Хизб ут-Тахрир аль-Ислами уюму Иран лидерин «болжолдуу американын агенти» деп күнөөлөшкөн⁷⁴.

1980-90-жылдардын экинчи жарымында Ортоңку Чыгышта, Азияда, Европада жана Австралияда ислам фундаментализмин өз кызыкчылыктарына колдоно башташкан. Хизб ут-Тахрир аль-Ислами уюму бардык өлкөлөрдө жайылып, өзгөчө Өзбекстанда бекем базасын курууга жана Аль-Каида менен кызматташууга жетишкен. Ошондой эле, алар Тажикстанда, Кыргызстанда, Казакстанда, Кытайдын Синьцзян провинциясында, Түндүк Африкада (Тунис, Ливия, Египет), Сауд Аравиясында, Иорданияда, Ливанда, Сирияда, Турцияда, Пакистанда жана Австралияда өздөрүнүн күчтүү базаларын орнотушкан.

2003-жылы Заллум өлгөндөн кийин Хизб ут-Тахрир аль-Исламий саясий партиясын 1943-жылкы Ата Абу Рашта уюмду жетектейт. Ата Абу Рашта башка жетекчилерден айырмаланып анын кесиби куруучу инженер. Ал 1966-жылы Каир университетин бүтүрүп, өз кесиби менен бир канча убакыт иштейт. Хизб ут-Тахрир аль-Ислами партиясына Ата Абу Рашта XX кылымдын 50-жылдарында кирет. 80-жылдары ал партиянын Иорданиядагы өкүлү болуп дайындалат. Ал Перс булуңундагы болгон согуш учурунда Аммандагы Иерусалим мечитинде ар кандай баяндарды, дебаттарды уюштуруу аркылуу белгилүү болот. Ата Абу Рашта бир канча жолу

⁷³ Шпекбаев А. Противодействие вызовам и угрозам 21 века. Известия Казахстана. Материалдар № 50 (1079) 6-март 2006-ж.

⁷⁴ Смирнов М. Американцы в исламе. Материалы беседы Вашингтонского профессора А.Ахмеда с редактором газеты «НГ - религии» М. Смирновым. Кируүгө мүмкүн <http://www.ng-religii.com.48778rjnb99rol2001>

Иордания бийлиги тараптан темир тор артына кесилген. Ошол себептен, 1998-жылы «эл аралык амнистия»⁷⁵ аны «абийир туткуну» деп атаган.

Бүгүнкү күндө бул саясий-диний уюмдун мүчөлөрү көп эмес болгону менен, дүйнө жүзүндө активдүү иш алып барышууда. Хизб-ут-Тахрир уюмунун башкы штабы Батыш Европада жайгашкан. 2000-жылдын башында Орто Азияда бул уюмдун мүчөлөрүнүн саны 10000 экендиги болжолдонгон⁷⁶. 1999-жылы Өзбекстан мамлекетинин борбору Ташкентте болгон жардырууларга бул уюмду күнөөлөшкөн⁷⁷. Андан сырткары бул партия Орто Азияда террордук топторду каржылап келүүдө жана ар кандай жардыруулар башка уюмдардын атынан болуп калуусу шексиз деп айтылууда⁷⁸.

Азыркы учурда Хизб-ут-Тахрир уюму көпчүлүк өлкөлөрдө тыюу салынган уюмдардын катарына кирген. 2003-жылы Германияда жана Орусияда Хизб-ут-Тахрир уюму жана башка 14 уюм тыюу салынган террористтик топтордун ишмердүүлүгү аталган өлкөлөрдө тыюу салынган. 2003-жылы 23-августта Кыргыз Республикасында Хизб-ут-Тахрир уюмунун ишмердүүлүгү Жогорку соттун чечими менен тыюу салынган. Башка исламдык топтордон айырмаланып Хизб-ут-Тахрир аль-Ислами жаңы мүчөлөрдү алардын Исламдагы агымына карабастан өз катарына үгүтөп келүүдө. Башка партиялардан айырмаланып шайлоого катышуудан баш тартышат. Себеби, Хизб-ут-Тахрир учурдагы мыйзамды кабыл алышпайт жана өздөрү саясий процесстерде катышкан заманбап саясий партия боло албайт же болбосо кандайдыр бир коалициялык өкмөттүн бир бөлүгү болууну каалабайт.

«Хизб-ут-Тахрир аль-Исламинин» идеологиясы

Халифатты тургузуу - партиянын эң негизги жана маанилүү максаты. Бул максат уюмдун мүчөлөрүнүн чакырыгынын баштапкы негизги максаты болуп саналат. Ушул максатка бардык идеологиялык аспекти жана «таухид», «акыйда», «сүннөт», ибадат баш иет. Партиянын өкүлдөрү өздөрүнүн идеологиясын зордук-зомбулуксуз жайылтышарын айтышат. Бирок, алар «Хизб-ут-Тахрир аль-Ислами» рухий, тарбиялоочу же билим берүүчү мекеме эмес экенин ачык айтышат. Партиянын

⁷⁵ «Эл аралык амнистия» - 1961-жылы Великобританияда түзүлгөн «адам укугунун ар тараптан бузулушун» изилдеген эл аралык бейөкмөт уюм.

⁷⁶ Нуруллаев А.А. Ислам и национализм// Религия и национализм. - М., 2000. – 54-б.

⁷⁷ <https://www.ria.ru>

⁷⁸ Нуруллаев А.А. Ислам и национализм// Религия и национализм. - М., 2000. – 57-б.

бардык иш-аракеттери саясий максаттарына жетүү үчүн жана бардык ыкмалары, иштин формалары саясатташтырылган. Партиянын кээ бир цитаталарынан келтирсек: «Хизб-ут-Тахрир бардык ишмердүүлүгү мамлекеттик же башка чөйрөлөрдөгү болобу, саясий иш-чара болуп саналат. Билим берүү мекемелери, окутуу, насаат кылуу булар Хизб-ут-Тахрирдин негизги милдеттери эмес, анын милдети – саясатка келүү»⁷⁹.

Хизб-ут-Тахрир диний уюмунун үгүттөө методологиясы саясий өңүттө. Алар элдин менталитетин өздөрүнүн идеологиясына дал келтирүү үчүн биринчи кадам интеллектуалдык төңкөрүшкө багыт алуу болуп саналат. Алардын идеологиялары партиянын мүчөлөрүнө окулушу милдет болгон китептерде, брошюраларда жазылып, кеңири таркатылууда. Ушул китепте жазылган идеологияны окуган адам автоматтык түрдө алардын ойлонуу образын өзүнө кабыл алат. Партиянын ар бир мүчөсү адамдарга ушул концепциянын маңыз жеткирүүдөгү бардык күчтөрүн жумшоого милдеттүү. Өз максаттарына жетүү жолдорун алар эң жакшы системалаштырып алышкан жана ант берип (касам ичип) кабыл алынган лидерлер башкарган жергиликтүү, эл аралык структураларга ээ.

Адамдардын белгилүү бир катмарын өздөрүнө тарткандан кийинки кадам жарандык төңкөрүш, митинг жана башка башаламандыктарды уюштуруу эсептелинет. Алар бир нерсени өзгөртүүнүн негизги жолу ага каршы чыгуу менен болот жана аягында «куфрлук» (каапырдык) менен «Ислам» ортосунда согуш болуп, натыйжасында эрте-кеч болобу, жеңиш Ислам тарапта болот деп эсептешет. Алардын негизги тапшырмасы каршылыкты, чыр-чатактарды уюштуруп, анын натыйжасында куфр системасын жок кылуу.

Өздөрүнүн катарына тарапкерлерди тартуу максатында ким Халифат курууга аракеги менен умтулбаса күнөөкөр болуп саналат жана жазага дуушар болот - деп насаат кылышат. Аргументтеринде эмоциялык дем берип: «Карагылачы, бардык дүйнөдө мусулман кордук көрүп жатат! Буга себеп - Халифаттын жоктугу»⁸⁰. Хадистерди алып келип баяндап, адамдарда өздөрүн күнөөкөр сезиши үчүн төмөнкү хадиске окшогон далилдерди алып келүүгө аракет кылышат: «Ким амирге ант бербей өлүп кетсе жахилия (Исламга чейинки) доорунда өлгөндөй болушат»⁸¹.

Ошентип, партиянын мүчөлөрү адамдар бир амирдин алдында биригүүгө милдеттүү экендиги жөнүндө ой-пикирди адамдардын аңсезимине киргизүүгө аракет кылышууда. Маалым болгондой, партиянын структурасы жоопкерчилик даражасы жана мүмкүнчүлүгү так аныкталган элементтерден турган иерархия ачык эле көрүнүп турат. Жаңы

⁷⁹ Абдул Кадим Заллум. Демократия – система куфра. Брошюра.

⁸⁰ Абдул Кадим Заллум. Демократия – система куфра. Брошюра.

⁸¹ См. Там же.

потенциалдуу мүчөлөр жыйналыш-жолугушууларында көзөмөлдөнүп, алардын катышуусу, партияга болгон кызыкчылыгы баамдалып турат. Алардын партиясы Халифат тургузуу үчүн зарыл экенин белгилешет. Далил катары Куран аяттарын алып келишип, алардын методологиясы негизги мүмкүнчүлүк экенин белгилешет.

Эреже катары биринчи өздөрүнүн сабактарында үгүттөөчүлөр Мухаммед пайгамбардын (САВ) өмүр баяны менен тааныштырып, анын чакырыгы өз кезегинде саясий болгондугун адамдардын аң-сезимине орнотконго аракет кылышат. Ошондой эле алар саясатташкандыгынын далили катары пайгамбар да лидерликке бет алып, уруулардын башчыларына кызматтарын ага жана Исламга тапшырып берүүлөрү үчүн кайрылган деп далил келтиришүүдө. Көп учурда пайгамбардын өмүр баяны 15 мүнөттө нуска айтылып жана үч баскычка бөлүнөт: интеллектуалдык (идеологиялык) этап, бийликке ачык айтуу (тирешүү) жана жыйынтыктоочу. Кийинки сабак аудиториядагы «эмоциялык тартышууну» камтыйт. Пайгамбардын чакырыгынын маңызын өз кызыкчылыктарына ылайык түшүндүрүшөт жана катардагы адамдарды адашууга алып барышы шексиз.

Партияга мүчөлүк. Уюмдун чакырыгынын маңызы партияны жана партиянын мүчөлөрүн терең жактоо, коргоого чакыруу болуп саналат. Сиз милдеттүү түрдө партияга кошулуп, мүчө болушунуз керек деген мааниде. Мүчө болуп кирген адам партияга кошкон салымына, алган билимине, окуган китептерине жараша жогору көтөрүлөт. Партиянын мүчөлөрү тек гана Хизб ут-Тахрирге тиешелүү китептерди окуусу жана башчыга унчукпастан моюн сунуусу зарыл болот. Мындан сырткары бул партиянын түзүмүндө амирди шайлоочу укук коргоо органы бар. Булардын андан башка да жумасына бир жолу бир жарым сааттан окулуучу сабактары бар. Амирлерден жана партиянын кадыр-барктуу мүчөлөрүнөн турган саясий топ же болбосо «муътамада» амирдин жер-жерлердеги өкүлү. Муътамада жергиликтүү органдын башчысы же андан ашык топту бириктирген мушрифтерди башкарат жана дайындайт. Мушриф (куратор) жергиликтүү орган тарабынан дайындалып, ал түзгөн халакада (гайпа) бирден жетиге чейин жаңы мүчөлөр болот. Мушриф брошюраларды, ар түрдүү адабияттарды таратуучуларды дайындайт. Мүчөлөр айына бир жолу чогулуш өткөрүп турушат. Партиянын кээ бир төмөндөгүдөй китептери бар: «Ислам системасы», «Исламдагы башкаруу системасы», «Исламдын экономикалык системасы», «Исламдын социалдык системасы», «Партиялык уюм», «Хизб ут-Тахрирдин көз караштары», «Конституцияга кириш сөз», «Хизб ут-Тахрир партиясынын саясий көз карашы», «Халифат», «Халифат кантип кулаган?», «Соттук система», «Күбөлүк берүү түшүнүгү», Батыштын «Бардык сабырдуулук» теориясынын сырын ачуу, «Жогорку экономикалык саясат», «Ысык чакырык», «Халифаттагы мүлк» ж.б.

Бул басылмалардын негизги идеологиясы мамлекеттик биримдик жана башкаруу системасынын формасы катары ислам «Халифатын» куруу зарылчылыгын белгилөө. Бул максатты ишке ашыруу иретинде Куран аяттарынын бир тараптуу бурмаланган түшүндүрмөсү менен колдонулуп келет. Курандан жалпы маанидеги аяттарды алышып, аны да толук жазбастан керектүү жерлерин далил катары ар кандай темаларга, жагдайларга колдонушат. Ошондой эле Хизб ут-Тахрирдин мүчөлөрү өздөрүнүн документтериндеги жазылган аят, хадистер бурмаланган абалда уюмдун радикалдык идеясын чагылдыруу үчүн жазылганын сезишпейт.

Куран стилистикалык тараптан – мазмундуу, сырлуу документ жана анын ар бир сабын ылайыктуу түшүнүү керек. Хизб ут-Тахрир аль-Ислами партиясынын программасында айрым сүйлөмдөрдү сууруп чыгып өздөрүнө ылайык интерпретациялашат, мисалы Курандагы Аали Имран сүрөсүнүн 104-аятын өз идеологиясына жараша мындай чечмелешет: «Силерден жакшылыкка (Исламга) чакыра турган, ибадат менен итаатка буюра турган бир жамаат болсун. Дал ошолор ийгилик табуучулар, кутулуучулар». Бул аяттагы жамаат сөзүн өздөрүнө байланыштырып «Алла Таала силерден бир хизб (партия) болсун - деп айткан жана ошол хизб бизиз» – деп айтышат⁸². Булардын чечмелөөсүндөгү аятка таянуу менен партиянын жетекчилиги «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами» партиясы «жакшы-жаманды ажыратуучу» топ деп эсептешет.

3.3. «Ислам мамлекети»

Ирак жана Сирия өлкөлөрүндөгү учурдагы кырдаал радикалдуу диний уюмдардын пайда болушуна жана алардын мындан ары ишмердүүлүк жүргүзүүсүнө шарт түзүүдө. Мындай уюмдардын бири «Ирак, Шам Ислам мамлекети» (ИШИМ). Бул террористтик уюм башкаларга салыштырмалуу жаш болгондуктан ал боюнча маалымат аз. Бирок, жаш болгонуна карабастан бүгүнкү күндө бул уюм дүйнөдөгү эн коркунуч жаратуучу уюм болуп саналат. ИШИМ кайсы бир деңгээлде гана бийликке ээ болгону менен коркунучтун булагы болуп, аймактык жана глобалдык деңгээлде кандуу иш-аракеттерди жүргүзүүдө. ИШИМ глобалдуу коркунуч болгондуктан аны менен күрөшүү максатында Америка Кошмо Штаттары жетектеген коалиция түзүлгөн. Мындан тышкары, бул террористтик уюм менен куралдуу күрөшүү үчүн Орусия Федерациясынын абада жана жерде куралдуу топторунун колдоосу менен расмий Дамаск тарабынан активдүү куралдуу аракеттер алып барылууда. Бул бириккен аракеттердин негизинде акыркы жылдары ИШИМди алсыздатууга мүмкүнчүлүк жаралып, аталган уюмдун куралдуу мүчөлөрүнө каршы активдүү туруштук берилген. Натыйжада ИШИМ көзөмөлдөп турган аймактарды бошотуу, Сирия жана Ирак мамлекеттеринде террористтерди акырындык менен жок кылууга мүмкүнчүлүк болгон.

⁸² Абдул Кадим Заллум. Демократия – система куфра. Брошюра.

Өзүн «Ислам мамлекети» деп жарыялаган жихадий-террористтик уюм 2014-жылы жайында Ирак мамлекетиндеги экинчи чоң шаарды басып алуу менен белгилүү боло баштады. Кийинчерээк алар Ирак жана Сирия мамлекеттеринин көптөгөн аймактарын басып алышты. Бүгүнкү күндө ИШИМ Ортоңку Чыгыштагы гана эмес, дүйнө жүзүнүн стабилдүүлүгүнө коркунуч туудурууда.

«Ислам мамлекети» деп аталган уюм туруктуу жана тез калыба-на кайра келүүчү террористтик уюм болуп саналат. Анын пайда болушуна 2003-жылы АКШ жетектеген коалициянын Иракка кирүүсү менен араб-шийиттер (60% жакын) жана араб-сунниттердин (20% жакын) ортосундагы теңдүүлүктүн бузулушунда болгон себептер жатат.⁸³ Диндер аралык касташуу күчөп жаткан, бул түзүлгөн мүмкүнчүлүктөн Ортоңку Чыгыштагы күчтүү саналган террористтик «Аль-Каида» тобу мүмкүнчүлүктөн пайдалана алды. Түзүлгөн карама-каршылык жагдайдын натыйжасында 2004-жылы жогоруда аталган топтун филиалы Иракта түзүлдү («Ирактагы Аль-Каида»-ИАК). Айрым булактар боюнча ИАКнын баштапкы ишмердүүлүгү Перс булуңунун монархтары тарабынан каржыланган⁸⁴.

ИШИМдин түзүлүшүнө Усама бен-Ладендин диний жетекчиси жана эң жакын адамы Абу Мусаб аз-Заркави активдүү катышкан. 2006-жылы АКШнын аба күчтөрүнүн аракеттеринин натыйжасында аз-Заркави каза болуп, ИАКнын жаңы жетекчилиги 10дон ашык чачыраган сунниттик жихад топторду бир түзүм астына бириктирип, «Ирак Ислам мамлекетинин» башталышына жол ачты. Бул кичинекей топторду өзүнө кошкондон кийин, кыймылдын аты «Ирак жана Шам Ислам мамлекети» деп өзгөрүлдү.

Аз-Заркавинин өлүмүнөн кийин ИШИМди Абу Айюб аль-Масри жана анын жардамчысы Абу Умар аль-Багдади жетектеп калышты. Бул фигуралар ИАКнын лидерлери болуп келген. Аль-Масри жана Абу Умар аль-Багдадинин жетекчилиги астында ирактык аскерлерге каршы бир катар куралдуу операцияларды өткөргөндөн кийин алар белгилүү боло башташты. 2010-жылы эки лидер тең жок кылынгандан кийин,

⁸³ Understanding the rise of ISIL/Da'esh (the «Islamic State»). The EU Parliament Briefing, 17 March, 2015; Private Donors' Funds Add Wild Card to War in Syria // The New York Times, 12.11.2013.

⁸⁴ Караңыз.: Ошол жерде

ИШИМдин аскер министри жана аль-Масринин мураскору катары Мароккодон чыккан Ан-Насер Лидинилла Абу Сулейман дайындалды. 2011-жылы Ирактын мамлекеттик коопсуздук кызматы Абу Сулеймандын жок кылынгандыгы тууралуу маалыматты таратышты. Ошол күндөн тартып ИАКнын лидердеринин бири болгон Абу Бакр аль-Багдади ИШИМдин «Амири» болуп калды. Бүгүнкү күндө ал АКШнын эң кооптуу террористтеринин катарына киргизилген⁸⁵. 2014-жылдын 9-июнунда Абу Бакр аль-Багдади өзүн халиф, ал эми анын кыймылынын астында болгон Сирия жана Ирак аймактарын халифат деп жарыялады. Ошентип, ИШИМ Ислам мамлекети (ИМ) болуп калды, бирок эксперттик жана маалыматтык тартышууларда «ИШИМ» (ИГИЛ) бойдон колдонулуп келүүдө.

Айрымдардын айтуусунда, ИШИМ менен «Аль-Каида» союздаш эмес, алар араб дүйнөсүнө таасир болуучу конкурент деп эсептешет⁸⁶. Иш жүзүндө «Аль-Каида» Ирак же Сирия мамлекеттеринде вахабиттик идеологияга ээ болгон, Араб жарым аралынан сырткары чоң бир колдоого ээ болбогон чет мамлекеттик уюм катары кабыл алынып келген. Ирактан АКШ коалиция күчтөрүнүн чыгышы менен күрд жана шийиттердин өкүлдөрү көз карандысыз бирикмелерди куруу максатында активдүү аракеттене башташып, ошол учурда Багдад шаарынан чыккан аль-Багдади жетектеген салафий идеологиясы калктын көпчүлүгү тарабынан колдоого алынды. Ирактыктардын, кийинчерек сириялык сунниттердин өкмөтүнө болгон нааразычылыктарын колдонуу менен, ИШИМ тез арада кеңири социалдык колдоого татып, өзгөчө кедей жашаган сирия жана ирактык атуулдар арасында көбүрөөк жайылганга жетишти. ИШИМ көзөмөлдөп турган аймактарда Ирак жана Сириядагы миллиондогон сунниттерге жагымдуу болгон популисттик иш-чаралар уюштурулду, мисалы: бекер дары-дармек жана тамак-аш, шириндиктер жана жаш балдарга оюнчук таратуучу пункттар, согуш жана хаос учурунда күчөгөн мыйзам бузууларга катуу чаралар көрүлчү, каза болгон аскер мүчөсүнүн үй-бүлөсүнө жөлөк пул жана башка жеңилдиктер берилчү.

ИШИМ да чет өлкөлүк демөөрчүлөрдүн акчасы жана буйругу менен Ортонку Чыгышта жана Түндүк Африкадагы коопсуздук вакуумдан пайдаланып жаткан башка жүздөгөн террористтик топтор катары кала бермек. Бирок, 2011-жылы Сирия жана Ирак мамлекеттеринде кырдаалдын курчуп кетишинен улам Абу Бакр аль-Багдади тактикасын алмаштырып, уурдоо, тоноо, адамдарды барымтага алуу аркылуу өзүн-өзү каржылоого өтгү. Аталган максат үчүн тактика өзүн актады десе болот. Бүгүнкү күндө, ИШИМ 80 миңге жакын адамды өзүнө камтыйт – 50 миң аскер

⁸⁵ Александр дель Валь. Чтобы дать отпор ИГ, нужно понять его стратегию // Информационное агентство «ИноСМИ». – 14.12.2014 – Кируу убагы: <http://inosmi.ru/world/20141214/224899926.html> (кируу убагы 15.02.2016).

⁸⁶ 9 мифов об Исламском государстве Ирака и Леванта // «Вести». Экономика, 03.09.2014, 14-15-б.

Сирияда жана 30 миңи Иракта⁸⁷. Ал Ортоңку жана Жакынкы Чыгыш мамлекеттеринен, Африканын Түндүк, Чыгыш жана Батыш өлкөлөрүнөн келген жихадчылардын бардыгын тартуучу борбор болуп калды.

Жаңы пайда болгон «халиф» Абу Бакра ал-Багдадинин эки орунбасары (амирлери) бар - Абу Муслим аль-Туркмани (Ирак мамлекетине жооп берет) жана Абу Али аль-Анбари (Сирия мамлекетине жооп берет). Мындан сырткары, ИШИМдин көзөмөлүндө болгон Сирия жана Ирак мамлекеттеринин аймактарындагы 12 губернатору жана министрлер кабинети ага баш иет. Ошондой эле, ИШИМдин каржы маселеси ИШИМдин жетекчилик курамында экономикалык жогорку билими бар, профессионалдуу жана финансылык мекемелерде эмгектенген инсандардын дайындалышын көрсөтүп тургандыгын баса белгилеп кетүү керек. Өзгөчө ролду курамына тажрыйбалуу командирлер жана дин адамдары кирген ИШИМдин Кеңеш органы (Шура) ээлейт, бул коллегиялык орган губернаторлор жана министрлер кабыл алган чечимдин «шариаттын нормаларына» туура келип-келбегендигин текшерип турат.

ИШИМ – бул горизонталдуу тармакка ээ болгон конструкция жана учурдагы «халифаттын чек арасынан» бат эле чыгып кете ала турган мүмкүнчүлүгү бар топ, анткени мыкты иштелип чыккан жана көпчүлүк мусулмандардын калың катмарына жаккан экстремисттик идеологияга ээ болгондугу байкалып турат.

Уюмдун идеологиясы жана максаты. Аль-Каида жана Талибан сыяктуу эле ИШИМдин идеологиясы да «радикалдуу салафизм» болуп саналат⁸⁸. Радикалдуу салафизмде «баары кабыл алган» фундаменталдык көз караштардан айырмаланган жана башкача ой жүгүртүүгө ээ болгондорду «динге ишенбегендер» деп кабыл алып, аларды өлүм жазасына тартышат⁸⁹. Алардын фундаменталдык позициясынан айырмаланган, ислам дининде болуп жаткан окуяларды четке кагып, бул окуялар исламдыкы эмес деп эсептешет. Жалпысынан Мухаммед пайгамбардын сабаларынын жолун жолдогон такыбаларды салафий деп аташат. Бирок, бүгүнкү күндө салафийлер өздөрү исламдын канондорун карманышпайт жана айрым аят-хадистерди өздөрүнүн түшүнүгүнүн алкагында гана чечмелешет. Исламдын тарыхында ыйык китептерди түшүнүү жагынан карама-каршылык болуп келгендиги, салафизм түшүнүгүнүн пайда болушуна шарт түзүп берди. Салафийлердин идеологиясы чыныгы динден жана ыйык китептерден алыстап, исламды саясатташтырууда. Бүгүнкү күндө салафизмдин тарапкерлери ислам баалуулуктарына, исламдагы укуктук мектептерге, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган

⁸⁷ TheEconomist, 14.06. 2014.

⁸⁸ Şemsettin ERDOĞAN, Ergün DELİGÖZ. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücüve Geleceği, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 14, ISSN (Basılı) : 1303-6831., 2015. - C.13.

⁸⁹ Clarion Project, 2014. The Islamic State, .<http://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamicstate-isis-isil-factsheet-1.pdf>, кирүү убагы: 20.01. 2017 r.

мамлекеттүүлүккө каршы чыгууда, себеби алардын пикири боюнча аталган түзүмдөрдүн ишмердүүлүктөрү салафизмдин негиздерине каршы келет. Бирок, бул аракеттердин артында, биринчиден, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган конституциялык түзүлүшкө, кабыл алынган мыйзамдарга жана мамлекеттик башкаруудагы стратегиялык курска каршы чыгуу турат. Белгилүү болгондой, салафизмдин идеологиясы мыйзамдуу мамлекеттик бийликти кабыл албайт жана колдобойт. Бул агым мамлекеттүүлүктүн бирден-бир формасы деп халифатты, ал эми укуктук жөнгө салууда шариятты гана кабыл алат⁹⁰.

Салафизмдин башка ашария жана матуридия акыйдаларындагы негизги айырмачылык, ыйык китептерди түшүнүүдө рационализмге эмес, болгон гана ыйык тексттерге таянгандыкта жатат. Курандын жазгандарын так аткарууга жана исламдагы тарыхый өзгөрүүлөрдү, жаңы пайда болгон шарттарды жана жашоо факторлорун, ошондой эле жергиликтүү каада-салттарды эске албай туруп, мурунку кылымдардагы өзгөрүүсүз калган исламга чакырат. «Салттуу исламдын»⁹¹ тарапкерлерин динден чыккан, адашкандар деп күнөөлөп, аларга каршы жихадга чакырган салафизмдин радикалдуу багыты, тынчтыктын жана ынтымактын дини болгон ислам баалуулуктарына жана ошондой эле мамлекеттин коопсуздугуна чоң коркунуч жаратууда⁹².

Бүгүнкү күндө радикалдуу салафизм идеологиясынын алкагында мусулмандарды мажбурлап жаткан нигилизм Курандагы көптөгөн чечмелөөлөрдү четке кагып, Аллахтын негизги айтууларына каршы чыгып, бардык үмөткө (мусулман коомчулугуна), ислам цивилизациясына, ошондой эле бардык адамзатка коркунуч жаратууда⁹³. Мындан сырткары алардын фанатикалык аракеттери, диний сабатсыздыгы, светтик билим жана илимди тануулары мусулмандарды «динден чыккан» деген айыптоолорго б.а. – «такфиризмге», ошондой эле, халифат куруу масатындагы экстремисттик жана террористтик ишмердүүлүктөргө алып келүүдө. Такфиризм – бул диний бир тууганчылыкты жокко чыгаруу, адам тарабынан анын эли жана улуту, салты, үй-бүлөсү, мамлекет

⁹⁰ Идеология салафизма ведет в средневековье, 05.11.2016. доступно на <http://kazislam.kz/ru/component/k2/item/11909-ideologiya-salafizma-vedjot-vsrednevekovje>, доступ: 10.03.2017г.

⁹¹ Кыргызстанда салттуу ислам болуп тарыхый жактан калыптанып калган ханафий мазхабы эсептелинет. Аталган мазхабдын алкагында намаздар окулат, фатвалар чыгат жана ар кандай жашоо-турмуштагы кырдаалдар каралат. Диний тексттерди чечмелөөдөгү негиз катары матуридий акыйдасы кабыл алынган. Ханафий мазхабы өзүнүн толерантуулугу жана улуттук каада-салттарды исламга карама-каршы койбогондугу менен башка мазхабдардан айырмаланып, мамлекет менен өнөктөштүк мамиленин өнүгүүсүн идеологиялык негиз катары карайт. Шарияттык укук мектебинин салттуу аныктамасы «мазхаб» – деп аталат. Мазхаб – бул шариятты түшүнүү жолу. Ислам укугундагы ар кыл маселелерди чечүүдө мазхаб зарыл.

⁹² «Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат жана Кыргызстандагы негизги диний агымдар»: Усулдук колдонмо – Бишкек, 2015. 34 б.

⁹³ Экстремизмге каршы күрөшүү /имамдарга колдонмо, 2016. Бишкек, 35 б.

жана коомчулук менен болгон байланыштарды жокко чыгаруу⁹⁴. Бүгүнкү күндө, такфирчилер өлкө башчыларына «динден чыкты» деген айыптоолорду коюп, чоң күнөөгө – адам өлтүрүүгө чейин барышууда. Азыркы учурда такфиристтик топторго ИШИМ террористтик уюму да кирет.

ИШИМ «ислам халифатын»⁹⁵ курууну максаттаган диний уюм катары саясий жактан «шариаттын мыйзамдарынын» негизинде ишмердүүлүк жүргүзгөн «ислам мамлекетин» түзүүнү карайт, бирок иш жүзүндө бул максат Ирак жана Сирия аймактарында кастыкты козутууга жана чыр-чытактарды жайылтууга себеп болду⁹⁶. Жогоруда аталган максатка жетүү үчүн уюмдун кыска, орто мөөнөттөгү жана стратегиялык максаттары бар. Кыска мөөнөттөгү планда алар болгон аймактарда өздөрүн күчөтүүгө жана Сирия менен Ирактын аймактарынан жаңы жерлерди алууга аракеттенишүүдө. Коюлган максатка жетүү үчүн колдонулган негизги тактика, бул сунниттер менен шийиттерди бири-бирине каршы коюу жана алардын ортосунда кастыкты козутуу жана чыр-чатактарды уюштуруу. Алар шийиттерди өлтүрүү менен, калктын сунниттер жашаган аймагынан ИШИМге колдоо табууга аракет көрүшүүдө⁹⁷. Ал эми узун убакыттагы планда болсо, алар өздөрүнүн таасирин башка сунниттик мамлекеттерде жайылуусун каалашууда. ИШИМ өзүнүн интернет барактарында таратылган халифаттын саясий картасында Хорасан, Кавказ, Ахваз, Анadolу, Ирак, Шам, Хиджаз, Йемен, Курдстан, Балкан, Магриб и Эфиопия вилайттарын тараткан. Бул картада Орто Азиянын өлкөлөрү, Афганистан, Пакистан жана Иран Хорасан вилайатына киргизилген. «Dabiq» журналы боюнча ИШИМ уюмунун стратегиясы бул куралдуу күчтөрдүн үстүнөн физикалык көзөмөлдү камсыз кылуу, кийин саясий жана диний бийликти колго алуу болуп саналат⁹⁸.

ИШИМдин идеологиясы бүгүн эле пайда болбогондугун унутпашыбыз керек. Бул террористтик уюмдун башаты жана анын идеологиясынын жайылышы 1980-жылдан бери башка террористтик уюм – Аль-Каиданын жардамы менен болуп келген. Салафий-такфирчилер жана ИШИМ исламдын туура эмес жана тар чечмелөөлөрүн колдонушат, алар негизги максат катары жерди ээлеп алуу жана мамлекет куруу, жана негизги тапшырма катары мусулман эместер жана шийиттер менен күрөшүүнү кабыл алышты.

⁹⁴ Караңыз, ошол жерде: ОФ МДБ жетекчиси Равил Гайнутдиндин «Экстремизм жана такфиризм азыркы коомчулуктун коркунучу» аттуу I Эл аралык симпозиумда сүйлөгөн сөзү, 2015-ж., Бишкек ш.

⁹⁵ Lewis, 2014 перевод от Şemsettin ERDOĞAN, Ergün DELİGÖZ. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği, c.15.

⁹⁶ Laub Z. иMasters , J. 2014. Islamic State in Iraq and Greater Syria.Council on Foreign Relations. <http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-greater-syria/p14811>доступ: 28.01.2017г.

⁹⁷ Clarion Project, 2014, доступ: 20.01.2017г.

⁹⁸ Караңыз:http://www.kho.edu.tr/akademik/enstitu/savben_dergi/141/2.pdf, кирүү убагы: 22.01.2017г.

ИШИМ диндер аралык чыр-чатактан, Ирактагы граждандык согуштун натыйжасындагы хаостон пайдаланып, сунниттер жашаган шаарды басып алып, бардык багыттар боюнча өзүнүн бийлигин күчөтө баштады. Аталган маселе боюнча ИШИМ тарабынан жарык көргөн «Dabiq» журналы Сирия жана Иракты тандоодо алардын улуттук-мамлекеттик түзүмдөрүнүн күчсүз болушу жана бул региондо хаос болгону негизги фактор болгонун ачык эле жазып чыкты. Бул журнал башка көптөгөн региондорду эске алып, аларга кысым көрүлсө жихадды колдошот деген пикир менен бөлүшөт⁹⁹.

ИШИМдин идеологиясы салафизм экени түшүнүктүү¹⁰⁰. Бирок бул уюмдун салафизмден башка өзгөчөлүгү бул – ислам мамлекетин курууга умтулгандыгы¹⁰¹. ИШИМдин эң чоң зыяны, исламды дүйнө жүзүнө жаман көрсөтүүдө. Жалпы массалык маалымат булактарында чыгып жаткан жаман көрүнүштөр, акырындык менен дүйнө жүзүндө исламофобияны жайылтууда. Бул кырдаал Аль-Каиданын мурунку лидери айткан сөздөрүн эскертет: «Адамдар күчтүү жана алсыз атты көрсө, күчтүүсүн карап тамшанышат¹⁰². Ирак жана Сирияда болуп жаткан кандуу согуштар, адамдарды барымтага алуу менен ИШИМ өзүн «күчтүү ат» катары көрсөтүп, өзүнүн катарына жаңы адамдарды тартууда жана алар кандайдыр бир шарттардын негизинде жашоо абалы оор, рухий жана моралдык колдоого муктаж болгондор. Диний билимдин төмөндүгү, ушул сыяктуу экстремисттик жана террористтик уюмдар үчүн ыңгайлуу чөйрө түзүүдө.

Ал эми ИШИМдин башка террористтик уюмдардан негизги айырмачылыгы бул – «мамлекет» - Халифатты системалуу түрдө илгерилетүүсү, активдүү идеологиялык иш-аракет жана агрессивдүү саясат, ошондой эле белгилүү бир аймакты максаттуу түрдө көзөмөлгө алуу экспансиялык иш-аракети. Ушундан улам, ИШИМге каршы узун мөөнөткө созулган согушка карабастан, анын идеологиясы толук жоголбойт, бул уюмдун тараптарларынын аракеттери алыскы келечекте уланышы мүмкүн. Бул уюм менен натыйжалуу күрөшүү үчүн альтернативалык диний идеологияны жайылтууну камсыз кылуу керек, тактап айтканда Исламды туура чечмелөө, ошондой эле, ал аймакта сапаттуу диний билим берүүнү жогорку деңгээлге чыгарууну колго алуу керек.

ИШИМ террористтик уюму мусулмандарга жана алардын башкаруучуларына каапырдык дооматын коюп жихад жарыялашат. Алла Тааланын «(Эй Мухаммед), Биз сени ааламдарга мээримдүүлүк үчүн

⁹⁹ Dabiq, 2014, The return of Khilifath //https://ia902500.us.archive.org/24/items/dbq01_desktop_en/dbq01_desktop_en.pdf, кирүү убагы: 24.01.2017-ж.

¹⁰⁰ Mehmet Ali Büyükkara, 'Günümüzde Selefilik ve İslami Hareketlere Olan Etkisi', Tarihte ve Günümüzde Selefler, İstanbul 2014, 485-б.

¹⁰¹ Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEFAŞ, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2016, 22-б.

¹⁰² NPR, 2001, Transcript of Bin Laden videotape, 13.12.2001, www.npr.org/news/specials/response/investigation/011213.binladen.transcript.html, кирүү убагы: 26.01.2017-ж.

гана жибердик»¹⁰³ жана «Эй момун-мусулмандар, бири-биринерге күнөөдө жана душмандыкта эмес, жакшылыкта жана такыбаалыкта жардам бергиле»¹⁰⁴ – деген сөздөрүн этибарга алышпастан, Куран аяттарын өздөрүнүн жихад идеологиясынын пайдасына ылайыктап түшүндүрүшөт.

2015-жылдын 13-февралында Бишкек шаарынын Октябрь райондук соту тарабынан ИШИМ (ИМ) террористтик жана экстремисттик уюм деп табылып, анын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салынган.

¹⁰³ Куран, Аль-Анбия: 107.

¹⁰⁴ Куран, Маида: 2.

4-БӨЛҮМ. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКСТРЕМИЗМДИ АЛДЫН АЛУУ БОЮНЧА МАМЛЕКЕТТИК ЧАРАЛАР

4.1. Экстремизмди алдын алуу боюнча Кыргыз Республикасынын мамлекеттик стратегиялык программалары

Кыргыз Республикасынын территориясында экстремисттик ишмердүүлүктү алдын алуу максатында учурдагы иштеп жаткан мыйзамдардын алкагында экстремизмди алдын алуу маселеси боюнча мамлекеттин чаралары чагылдырылган стратегиялык программалар иштелип чыккан. Экстремизмдик ишмердүүлүктү алдын алуучу негизги мыйзам катары Конституция эсептелет. Конституциянын негизинде Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук Концепциясы, Кыргыз Республикасынын Туруктуу өнүгүүсүнүн улуттук стратегиясы иштелип чыккан жана Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик иш-аракеттерге каршы күрөшүү» боюнча Мыйзам кабыл алынган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы, конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, улуттук коопсуздукту бүлдүрүүгө, социалдык, расалык, улут аралык, этностор аралык жана диний касташууну тутандырууга багытталган максаттарды көздөгөн саясий партиялардын, коомдук жана диний бирикмелердин, алардын өкүлчүлүктөрүнүн жана филиалдарынын иш-аракеттерине тыюу салат¹⁰⁵. Бул жобо Кыргыз Республикасынын аймагындагы тыюу салынган экстремисттик коркунучтун саясий ишмердүүлүктөрүнүн негизги түшүнүктөрүн жана аспектилерин аныктайт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2012-жылы 9-июнда №120 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук Концепциясында, азыркы учурдагы эл аралык терроризм жана диний экстремизм Кыргыз Республикасына масштабдуу коркунуч туудурууда жана аларга каршы туруу боюнча биринчи кезектеги чаралардан болуп - бул чөйрөдө эл аралык кызматташууну өнүктүрүү, ошондой эле антитеррористтик иштин бирдиктүү укуктук негиздерин түзүүнү камсыз кылуучу мыйзамдык актыларды кабыл алуу жана өркүндөтүү саналат. Ошондой эле дин жаатындагы мамлекеттик саясаты бул чөйрөдөгү экстремисттик көрүнүштөргө каршы күрөшүүгө багыттоо, Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген мамлекеттин светтик мүнөзүн натыйжалуу коргоону камсыз кылуу, жарандардын дин тутуу эркиндигине болгон укугун ишке ашырууда салттуу диндер менен өз ара аракеттенүүнү бекемдөө зарыл.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 27-сентябрынын №194 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасын

¹⁰⁵ Кыргыз Республикасынын 2010-ж. 10-июндагы Конституциясы

туруктуу өнүктүрүү боюнча 2013-2017-жылдардын мезгилине улуттук стратегиясы Кыргыз Республикасындагы диний кырдаалды мындай мүнөздөйт: «Бир жагынан өлкө аймагында жарандар үчүн дин тууга жана динин жайылтууга бардык шарттар жана мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн. Ошол эле учурда бир катар көйгөйлөр да бар: башка диндердин өкүлдөрүнүн ишмердүүлүгүнүн радикалдашуусу, саясатташуусу, диний уюмдар менен мамлекеттин натыйжалуу эмес өз ара мамилеси, диний билим берүү системасынын жетилбегени, алардын үстүнөн мамлекеттик жана коомдук контролдун жоктугу».

Муну менен бирге документте диний экстремизм дегеле дин менен жакындашпай тургандыгын белгилей кетүү керек деген маанилүү аныктама келтирилет. Ошондуктан маселе динде эмес, көздөгөн максатына жетүү үчүн динди ар кандай каражаттар менен, анын ичинде зордук-зомбулукту актаган идеологиялык куралга айланткан анын радикалдуу формаларында турат. Экстремизм көрүнүштөрүнө бөгөт коюу боюнча мамлекеттик органдардын ишмердиги дин окууларын аша чабуу менен туура эмес түшүнгөндөрдү ээрчип Кыргыз Республикасынын Конституциясына карама-каршы келген, коомдо кабыл алынган демократиялык ченемдерди жана эрежелерди, адам укуктарын жана эркиндиктерин четке каккан айрым диний бирикмелерге же адамдарга каршы багытталууга тийиш.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик органдар жана эксперттик коомчулук экстремисттик, террористтик ишмердүүлүктү күч колдонуу менен гана алдын алуу эмес, адам эркиндигин, укугун сактоо боюнча активдүү түшүндүрүү-профилактикалык иштерди жүргүзүү зарыл деген түшүнүккө келишти. Ушуга байланыштуу, башка өлкөлөргө салыштырмалуу максат коюлган, диний экстремизмдин көрүнүштөрүн табуу жана бөгөт коюу боюнча укук коргоо органдарынын аракеттери мыйзамдын гана алкагында жүргүзүлүп, алар бөгөт коюуга тийиш болгон коркунучтарга тете болушу керек. Андай болбосо алар динге ишенгендердин бир бөлүгүнүн радикалдашуусуна алып келиши мүмкүн. Диний экстремизмдин алдын алууда негизги маани билим берүү, агартуу иш-чараларына, радикалдашуунун баштапкы себептерин талдоого жана жоюуга берилиши керек¹⁰⁶. Дин тармагындагы мамлекеттик саясаттын максаты *диндердин ортосундагы ынтымакты, диндеги сабырдуулукту чыңдоо, диний экстремизмге каршы күрөшүүнүн натыйжалуу ыкмаларын жана жолдорун иштеп чыгуу боюнча мамлекеттик органдардын, диний жана коомдук институттардын өз ара кызматташуу системасын түзүү болуп саналып*, ал үчүн төмөнкүдөй негизги принциптерге таянууга тийиш:

¹⁰⁶ Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы 2013-2017-жылдардын мезгилине

- бардык жарандардын диний көз караштарын өз ара урматтоо, дин тутуу жана динге ишенүү эркиндигинин фундаменталдуу укуктарын, тендигин камсыз кылуу;
- иштиктүү кызматташтыкты куруу үчүн мамлекет менен диний конфессиялардын жоопкерчилиги жана ишмердигинин ачыктыгы;
- бүтүндөй коомдун кызыкчылыгы үчүн улуттук коопсуздукту, мыйзамдуулукту сактоо жана жарандардын укуктарын урматтоо менен диний экстремизм көрүнүштөрүнө келишпестикти камсыз кылуу.

Алдыга коюлган максаттарга жетүү мамлекеттик бийлик, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иштерин өркүндөтүүгө, жарандык коомдун демилгелерин колдоого багытталган иш-чаралардын топтомун иштеп чыгууну талап кылат, ал төмөнкүдөй милдеттерди чечүүгө көмөктөшөт:

- мамлекеттик бийлик органдары менен диний уюмдардын өз ара аракеттенишинин натыйжалуулугун жогорулатуу;
- динге ишенүүгө болгон жарандардын эркиндиктерин жүзөгө ашыруу, ынтымактык, динге сабырдуулук, толеранттык идеяларын коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө колдоо;
- коомго карата болгон диний-экстремисттик коркунучка каршы натыйжалуу күрөшүү жана анын денгээлин төмөндөтүү, радикалдашуунун баштапкы себептеринин алдын алуу жана жоюу.

Дин чөйрөсүндөгү саясатты жүзөгө ашыруунун натыйжасында Кыргызстан мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган демократиялуу мамлекет бойдон калууга тийиш, ал эми салттуу түшүнүктөр жана динчилдик адам укуктарын бузбастан жекече чөйрөдө жүргүзүлүүгө тийиш¹⁰⁷.

2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы» (Концепция) 2014-жылдын 3-ноябрында Кыргыз Республикасынын Коргонуу кеңешинин жыйынында жактырылып, 14-ноябрында Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы менен бекитилген. Концепциянын артыкчылыктуу багыттарынын бири - *диний радикализмди жана экстремизмди алдын алуу боюнча мамлекеттик саясаты* болуп саналат.

Концепцияда, соңку жылдары бүткүл дүйнөдө, анын ичинде Борбордук Азия регионунда да диний экстремизмдин жана радикализмдин

¹⁰⁷ Ошол эле жерде

күч алышынан улам социалдык-саясий кырдаал оордошуп жаткандыгы белгиленген. Бул тенденция мамлекеттин улуттук коопсуздугуна коркунуч туудуруучу зомбулуктун жана экстремисттик иш-аракеттин жайылуу коркунучун жаратат. Тактап айтканда, Жакынкы Чыгыштагы жана дүйнөнүн башка региондорундагы экстремисттик жана террордук уюмдардын ишинин активдешүүсү, алардын идеологиялык таасиринин Борбордук Азия өлкөлөрүнө жайылышы жарандардын радикалдашуусунун жана диний негизде коомдун дестабилдешүү коркунучуна түрткү болот. Диний экстремизмди дегеле дин менен жакындаштырбастан, көздөгөн максатына жетүү үчүн рухий жана маданий түзүмдөрү ар кандай каражатты, анын ичинде зордук-зомбулукту жактоочу идеологиялык куралга айланып кеткен анын радикалдуу түрлөрүнө каршы аракеттенүү зарыл. Бул проблемага эл аралык деңгээлде көп көңүл бурула баштады. Алсак, мисалы ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросунун (ДИАУБ) «Дин же дин тутунуу жөнүндө мыйзамдарды талдоо боюнча сунуштамаларында» акыркы жылдары диний экстремизмдин жана мамлекеттик коопсуздуктун мааниси өстү деп белгиленген. «Албетте, диндин атынан аракеттенген кээ бир топтор жана айрым өкүлдөр саясий зомбулуктун акттарына катышкан. Алардын умтулуулары чын көңүлдөн жана диний болгондугуна же саясат жана манипуляциялоо менен байланышкандыгына карабастан, мамлекеттер мындай проблемаларга тиешелүү түрдө чара көрүүгө тийиш»¹⁰⁸.

Концепцияда *диний радикализмди жана экстремизмди алдын алуу саясатынын* приоритеттери аныкталган:

- Диний радикализмдин жана экстремизмдин көрүнүштөрүн аныктоо жана бөгөт коюу Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарынын алкагында гана жүргүзүлүп, алар бөгөт коюуга тийиш болгон коркунучтарга тете болушу керек.
- Диний экстремизмдин алдын алууда негизги маани билим берүү, агартуу иш-чараларына, радикалдашуунун баштапкы себептерин талдоого жана жоюуга берилиши керек.
- Мамлекет менен диний коомчулуктун деструктивдүү диний агымдарга жана алардын ишине биргелешип каршы аракеттенүүсү экстремизмдин алдын алуу механизмдеринин бири болуп калышы керектигин белгилей кетүү зарыл. Ушуга байланыштуу жарандарга жана коомго потенциалдуу коркунуч аныкталган учурда деструктивдүү диний уюмдардын иши административдик, кылмыш-жаза жоопкерчилигинин жана чектөөнүн объектиси болуп калууга тийиш.

¹⁰⁸ 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын КОНЦЕПЦИЯСЫ

Демек, мамлекеттин деструктивдүү жана экстремисттик агымдарга каршы аракеттенүүсү төмөнкүдөй бир катар чараларды ишке ашыруу аркылуу болот:

- Конституциялык түзүлүштүн негиздерине, мамлекеттин жана анын жарандарынын коопсуздугуна каршы багытталган диний уюмдардын ишин алдын алуу, бөгөт коюу жана Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салуу;
- Диний касчылыкты тутандыруунун, динге ишенгендердин диний сезимдерин кемсинтүүнүн ар кандай көрүнүштөрүнө, ошондой эле ар кандай топтогу адамдардын динге болгон мамилесине карата аларга каршы багытталган зомбулук актыларына активдүү каршы аракеттенүү;
- Деструктивдүү диний ишке алып келе турган жол берилгис прозелитизмге тыюу салуу;
- Диний экстремизмге тукурган ар кандай азгырыктарга бөгөт коюу;
- Дин таануу жана теологиялык экспертизаны жүргүзүүнүн так критерийлерин жана ачык-айкын жол-жоболорун иштеп чыгуу максатында укуктук жана методологиялык базаны түзүү, ошондой эле эксперттерди коргоо боюнча механизмдерди камсыз кылуу;
- Диний радикализм жана экстремизм маселелери менен кесиптик ишинде иштеген мамлекеттик органдардын кызматкерлеринин дин таануу компетенциясын системалуу түрдө жогорулатуу.

4.2. Экстремизмге каршы күрөшүүнү алып барууда мамлекеттик органдардын кызматташуусу

Учурда, экстремизм жана терроризм маанилүү заманбап коркунучтардын бири болуп саналат. Демократиялык мамлекеттин улуттук коопсуздугуна коркунучтуу макамы менен экстремизм жада калса эң туруктуу, өнүккөн коомдорго да коркунуч туудурууда.

Ар түрдүү өлкөлөрдө жана ар кайсы убакта «экстремизм» түшүнүгүнө болгон ар кандай юридикалык жана илимий аныктамалар берилген. Илимпоздор экстремизм аныктамасында басым адамдарга эмес, иш-аракеттери боюнча болушу керек, анткени айрым адамдарды жана топторду экстремисттер деп таануу жетишерлик эмес, ушул терминди колдонгон адамдын позициясынан бир топко таандык болгонунан көз каранды деп ырасташат. Мисалы, бир эле топту «экстремисттер» деп жана башкалар «эркиндик үчүн күрөшүүчүлөр деп аташат»¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Кененирээк маалыматты: 2.1 «Экстремизмдин жана терроризмдин теориялык түшүнүктөрү» бөлүмүндө караныз.

Азыркы этапта экстремизмдин жана терроризмдин коркунуч 2001-жылдын 11-сентябрындагы окуялардан кийин актуалдуу болду жана эл аралык коомчулукту экстремизмдин жана терроризмдин келип чыгуу жолун, анын алдын алуу аракеттерин көрүү үчүн талкуулоого түрткү болду. Заманбап экстремизм доору 1970-жылдардан баштап үчүнчү үч миң жылдыкка чейинки убакытты камтып, мусулман дүйнөсүн эркиндикке жетүү учурунда татаал кырдаалга туш кылды¹¹⁰.

Экстремизм идеологиялары менен күрөшүү калк арасында өзгөчө жаштардын арасында профилактикалык иш-чараларды жакшыртуу болуп саналат. Жаштардын социалдык жана материалдык жактан корголбогону, психологиялык жетилбегендик, башка бирөөнүн оюна көз карандылык азгырууга оңой олжо болууда. Ар кандай экстремисттик топтордун лидерлери өздөрүнүн бирикмелерине жаштарды бардык материалдык жана башка маселелерди оңой чечип берүү убадасы аркылуу тартышууда. Акыл калчабаган жаштар экстремисттик топтордун катарына кошулуу менен кичине көйгөйлөрүн чечпестен, кайра көбөйтүп жана келечектерине балта чаап жатышкандарын сезишпейт. Албетте, экстремисттик, террористтик ишмердүүлүктү алдын алуу боюнча профилактикалык иш-чараларды жүргүзүү, алар ишке ашкандан кийин жок кылуудан алда канча жакшыраак¹¹¹.

Азыркы коркунучтар өз алдынча өнүгүү жолун тандап алган демократиялык мамлекеттер үчүн коркунуч туудурууну улантууда. Кыргызстанда экстремисттик ишмердүүлүктү алдын алуу боюнча чаралар Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук Концепциясында жана 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын Концепциясында белгиленген. Ошондой эле, биз өлкөдө негизги экстремисттик ишмердүүлүктү алдын алуучу Кыргыз Республикасынын 2005-жылдагы «Экстремисттик иш-аракеттерге каршы күрөшүү жөнүндө» Мыйзамы жана негизги алдын алуучу орган улуттук коопсуздук структуралар жана укук коргоо органдары саналат.

Бүгүнкү күндө экстремизм жана эл аралык терроризм Кыргызстанда ири коркунуч туудурууда. Айтсак, экстремисттик, террористтик

Бүгүнкү күндө экстремизм жана эл аралык терроризм Кыргызстанда ири коркунуч туудурууда. Айтсак, экстремисттик, террористтик

¹¹⁰ О.А. Молдалиев. Ислам и Политика. Политизация ислама или исламизация политики...?, - Изд. МАХИМА - Б., 2008 г.- 100 стр.

¹¹¹ Д.И. Федоров: Профилактика экстремизма и терроризма, Источники экстремизма в молодежной среде, 19.10.2016 г., КОТЛАС // http://kotlas-city.ru/uploads/com_files/terror/04.pdf/

уюмдар диний көз караштарды жамынышып жана бирдиктүү экстремисттик идеологияга болгон күчтөрүн топтошуп, биздин өлкөдө көп улутту камтыган эл аралык кылмыштуу структурасы бар өздөрүнүн тарапкерлеринин тармагын түзүшүүдө. Ушул себептен мамлекеттин диний чөйрөдөгү саясатын экстремисттик ишмердүүлүктү алдын алууга багыттоо аркылуу салттуу диндер менен болгон мамилени бекемдеп, дин тутуу эркиндигин камсыздоо менен Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген мамлекеттин светтик үлгүсүн сактап калуу керек¹¹².

2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы диний радикализмди аныктоочу жана алдын алуучу биринчи багыттардан болуп, экстремисттик ишмердүүлүктү алдын алуучу, жок кылуучу мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын Конституциясын жана башка Мыйзамдарды бузуучу атайын тийиштүү топторго, адамдарга болуусу керек.

Конфессиялар ортосундагы диалогду, ар кандай ишенимдерге жана дүйнө таанымдарга сый мамиле кылуу, толеранттуулук жана диний сабырдуулук, диндердин радикалдашуусун жана экстремизмин болтурбоонун принциптерин бекемдөөгө багытталган мамлекеттик билим берүүчүлүк, маданий жана маалыматтык саясаттын комплекстүү чараларын иштеп чыгуу; мамлекеттик жана коомдук коопсуздукту камсыз кылуу; диний экстремизмдин көрүнүштөрүнө, деструктивдүү жана радикалдуу агымдарга каршы күрөшүү механизмдерин өркүндөтүү - мына бул аракеттер Концепцияда белгиленип, маанилүү жана орундуу чаралар болуп саналат.¹¹³

Аталган Концепцияны ишке ашыруу максатында иштелип чыккан Иш-чаралар Планында, Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлиги жана башка мекемелер ортосунда бирдиктүү профилактикалык иштерди жүргүзүү каралган. Андан башка, жаштар арасындагы экстремисттик жана террористтик ой-пикирлерди алдын алуу багытына өзгөчө иш-чаралар каралган. 2015-2016-жылдары Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы тарабынан 260 жалпы орто жана жогорку окуу жайлардын окуучулары, мамлекеттик органдардын кызматкерлери үчүн профилактикалык иш-чаралар жүргүзүлгөн.¹¹⁴

¹¹² Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугунун КОНЦЕПЦИЯСЫ, 12.06.12 14:37, // http://www.vesti.kg/?id=13270&option=com_k2&view=item/

¹¹³ 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын КОНЦЕПЦИЯСЫ, // <http://religion.gov.kg/wp-content/uploads/2016/09>

¹¹⁴ ДИМКтин 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын КОНЦЕПЦИЯСЫнын аткарылган иш-чаралары боюнча баяндамасынан, 2016.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарындагы кызматкерлерге жүргүзүлгөн профилактикалык иш-чараларда негизги басым экстремизмдин, терроризмдин теориялык аныктамасына жана Кыргызстанда алардын коркунуч алып келе турган идеяларынын жайылышына багытталган. Ошондой эле экстремисттик азгыруу методдоруна, аргументтерине жана экстремизм, терроризмди алдын алуу боюнча талкууда маанилүү орунду ээлеген атактуу теологдордун, эксперттердин контраргументтерине өзгөчө көңүл бурулду. Аталган жумуштун натыйжасында мамлекеттин светтик принциби, дин тутуу эркиндиги, конфессиялар аралык толеранттуулук, сабырдуулук жана салттуу диндер боюнча маселелер Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын нормаларынын, жоболорунун базалык материалдары сунушталды. Ошону менен бирге *конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүү жана Кыргыз Республикасынын бүтүндүгүн бузуу; ачык-айкын эл алдында экстремисттик ишмердүүлүктү, социалдык, расалык, улуттук жана диний кастыкты козутуу; адамдын улутуна, тилине, динине карата эркиндигин, укугун бузуу; мамлекеттик органдардын мыйзамдуу ишине тоскоолдук кылуу; же зордук-зомбулук менен коркутуп-үркүтүү иш-аракеттерин камтыган* экстремисттик ишмердүүлүк жөнүндө түшүнүктү ачыктоо боюнча иштер жүргүзүлүүдө.

Экстремизм менен күрөшүү жана алдын алуу маселесинде, мамлекет бардык кызыктар тарап менен диалог курууга жана кызматташууга даяр экени белгиленген. Жогорку окуу жайлардын студенттер арасында экстремизмдин келип чыгышын алдын алуу иш-чаралары, ошондой эле, жогорку жана орто билим берүү мекемелеринин кызматкерлерине экстремизм, терроризмди алдын алуу боюнча инструктаждар өткөрүлүүдө.

Мамлекеттик бийликтин органдарында радикалдык идеологиянын, көз караштардын жайылышын алдын алуу боюнча кызматкерлердин потенциалын жогорулатуу боюнча иштер жүргүзүлүүдө. Ошондой эле, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин райондук бөлүмдөрү, чек ара кызматы жана жаза аткаруу органдары менен кызматташуу иштери жүрүүдө.

Жалпысынан алганда, конфессиялар аралык сый-урматты, биримдикти орнотуу, адам укугун, эркиндигин урматтоо, ынтымакка жана келишимге келүү атмосферасын түзүү боюнча иш-аракеттер Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясына ылайык жүргүзүлүп жатат.

Мамлекеттик органдардын келечекте жасай турган иштеринин бири болуп радикал топтордун азгырыгы, диндин саясатташуусу менен диндин саясий куралга айлануусу жана башка ушул сыяктуу маселелер боюнча бүгүнкү күндөгү абал менен шайкеш жооп бере ала турган алдын алуу видеороликтерин жана телеберүүлөрдү чыгаруу эсептелинет.

Учурда республика аймагында экстремизм менен терроризмди алдын алуу маселеси мамлекеттик бийликтин органдары, жарандык жана коомдук институттар, билим берүү бирикмелери, диний уюмдар, массалык маалымат каражаттарынын биригүүсүнө өбөлгө түзүп, өлкөдө ынтымакты, биримдикти орнотууда, конфессиялар аралык чыр-чатактардын келип чыгышына жол бербөө маселелери боюнча чоң кызматташтык көрсөтүлдү.

КОРУТУНДУ

Советтер Союзунун ыдыроосунан кийин постсоветтик мамлекеттер диний уюмдардын ишмердүүлүгү үчүн белгиленген шарттарды түзүү менен мамлекеттин светтик моделин сактоого аракет кылышууда. Бардыгынын көз карандысыз, светтик, демократиялык жана укуктук мамлекетти куруу аракетине карабастан, акыркы 25 жыл ичинде аймактын өлкөлөрү өздөрүнүн мамлекет-дин кызматташтыгынын моделин тандап, ишке ашырууда. Бул процессте Кыргызстан алгач өлкөдөгү саясий өнүгүүгө калыптанган шарттардын негизинде кызматташтыктын либералдуу моделин кабыл алды. Бирок, кийинчерээк өлкөдөгү социалдык-саясий кырдаалдын өнүгүү динамикасы диний чөйрөнү мамлекет тарабынан тезинен жөнгө салуусу кажет экенин көрсөтө алды. Ушундан улам, кабыл алынган диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясынын алкагында акыркы жылдары, дин тутуу эркиндигин жана светтик принциптин камсыз кылууну, ошондой эле, өлкөдөгү мыйзамсыз ишмердүүлүктү алдын алуу жана экстремизмдин жайылуусуна каршы күрөшүүнү эске алуу менен, мамлекет жана диндин кызматташтык модели түзүлдү. Бул модель диний уюмдар тарабынан мыйзамдарды бузуга жол бербөө аркылуу алардын ишмердүүлүгү үчүн шарттарды түзүү, диний уюмдардын мамлекеттик башкаруу процессинен кийгилишпестигин сактоо менен Кыргыз Республикасынын светтик принцибин камсыз кылуу, ошондой эле адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин бузбай туруп, экстремисттик жана террористтик ишмердүүлүктү тыюу керек экендигине басым жасайт.

Белгилеп кетүүчү нерсе, биздин коомдун мамлекеттик жана саясий жашоосунун ийгиликтүү өзгөрүштөрүн аныктоочу фактору болуп, коомдун саясий жана укуктук маданиятынын деңгээли саналат. Коомдун бардык мүчөлөрү жана кызматтагы адамдар тарабынан Конституцияны жана мыйзамдарды урматтоосу жана сактоосу – демократиялык мамлекеттин ажырагыс белгиси болуп саналат. Ушундан улам, өлкөбүздүн жаш муундарын тарбиялоонун алкагында руханий жана маданий баалуулуктарды, ошондой эле, Кыргызстан элинин каада-салттарын илгерилетүү максатында Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен 2017-жылынын «Бийман, адеп жана маданият жылы» деп жарыяланганы актуалдуу болду. Укук маданиятынын, каада-салттын жана руханий баалуулуктардын жогорулануусу, биздин өлкөдөгү радикалдуу жана экстремисттик идеологиялардын жайылышына каршы күрөшүүдөгү, ошондой эле бул чөйрөдөгү улуттар жана диндер аралык толеранттуулукту жана эл аралык кызматташтыкты алдыга жылдыруу негизги аспектилердин бири болуп саналат.

Бул маселе боюнча мамлекет-дин кызматташтык чөйрөсүндөгү адистердин көпчүлүгү диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат эки негизги устунда курулушу керек деп эсептешет: бир тараптан, дин тутуу

эркиндигин камсыз кылуу, экинчи тараптан, руханий адептүүлүктүн мүмкүнчүлүктөрүн, биримдикти, маданий байлыкты, кыргыз элинин бириктирүүчү улуттук салттарын сактоо, бекемдөө жана өнүктүрүү. Бул руханий адептүүлүктө эле эмес, коомдун башка ишмердүүлүктөрүндөгү улуттук коопсуздукту камсыз кылууга керек болгон мамлекеттин руханий жана аймактык бүтүндүгүн сактоо үчүн зарыл.

Мамлекеттик бийлик органдары, өзгөчө укук коргоо органдарынын экстремизмге каршы күрөшүү боюнча ишмердүүлүгү үчүн чоң мааниге ээ болгон, экстремизм көрүнүштөрүнүн табияты, түрлөрү жана формалары боюнча изилдөөлөр, экстремизм менен күрөшүү чөйрөсүнүн учурдагы абалы мамлекеттүүлүккө каршы багытталган экстремисттик аракеттерди токтотуу жана аталган аракеттерге тиешеси болгондорду мыйзам боюнча жоопко тартуу үчүн катуу чараларды кабыл алуу керек экенин көрсөтүп турат. Мамлекеттик деңгээлдеги каршы күрөшүү, өзгөчө экстремисттик уюмдардын ишмердүүлүктөрүнө каршы күрөшүү Кыргызстандагы экстремизмди алдын алуудагы негизги багыттардын бири болуусу керек.

Ошол эле учурда, айрым адистердин жана саясатчылардын пикири боюнча мамлекет диний бирикмелердин ички жашоосуна (сыйынуу жөрөлгөлөрүнө) кийлигишпөөсү керек. Бирок, диндер аралык касчылыкты болтурбоо максатында диний уюмдар тарабынан өлкөнүн мыйзамдарынын жана коомдун адептүүлүк эрежелеринин сакталышы боюнча мамлекет ишенимдүү көзөмөл жүргүзүүсү кажет. Ошол эле учурда, динге ишенгендер, мамлекеттин светтик принцибине жана диндин мамлекеттик башкаруудан ажыратылганына карабастан, мыйзамда көрсөтүлгөн дин тутуу эркиндиги жана Кыргыз Республикасынын Башмыйзамында бекитилген башка адам укуктары жана эркиндиктери камсыз кылууну кепилдик берилген жарандар катары кабыл алынат.

Бул жараяндын алкагында калктын, мамлекеттик органдардын жана дин адамдарынын дин маселелерин жөнгө салган, адам укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылган жана экстремизм менен күрөшкөн эл аралык жана ички мыйзамдар жөнүндө сабаттуулугун жогорулатуу боюнча ишмердүүлүк чоң мааниге ээ болууда. Дин деген эмне, анын светтик жана демократиялык мамлекеттеги руханий жана коомдук функциялары эмне экенин түшүнүү керек. Өлкөдөгү, аймактагы, дүйнөдөгү социалдык-саясий жашоону туруксуздандыруу үчүн өздөрүнүн мыйзамсыз максаттарын ишке ашыруу үчүн диний баалуулуктарды колдонгон радикалдык жана экстремисттик көз караштардын идеологиясынан динди так ажыратуу керек.

Ошентип, мамлекет жана мамлекеттик органдар үчүн светтик принципти жана дин тутуу эркиндигин камсыз кылуу, экстремизм жана терроризм коркунучтарына каршы туруу, ошондой эле, Кыргыз

Республикасынын учурдагы мыйзамдарынын алкагында диний маселелерде карама-каршы пикирлерге ээ болгон коомдук ар кандай топтордун өлкөнүн социалдык-саясий жашоосуна тийгизген таасиринин балансын сактоо боюнча оор тапшырма турат.

АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары

- 1) Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 27-июнь, 2010-ж.
- 2) «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө» мыйзамы, 2008-жылдын 31-декабры, № 282.
- 3) «Экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2005-жылдын 17-августу № 150.
- 4) «Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2006-жылдын 8-ноябры №178.
- 5) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси, 1997-жылдын 1-октябры, №68.
- 6) 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрындагы ПЖ № 203 Жарлыгы.
- 7) Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугунун Концепциясы, 12.06.12. 14:37.
- 8) 2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы.
- 9) Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин «Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат жөнүндөгү» 03.02.2014-ж. №1 чечими.
- 10) Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы жөнүндө ЖОБО, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2012-жылдын 23-мартындагы № 71 Жарлыгы.

Документтер, отчеттор, расмий булактар

- 11) Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыгы жөнүндө декларациясы//Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ведомосту.1991. №17.
- 12) 1981-жылы 25-ноябрда Бириккен Улуттар Уюму тарабынан кабыл алынган резолюция 36/55, Диний көз караштын негизинде кемсинтүү, бардык сабырсыздыктын (чыдамсыздыктын) түрлөрүн жоюунун декларациясы http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml.
- 13) 1950-ж. ноябрда кабыл алынган, адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндө конвенция <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-001.htm>.
- 14) БУУнун 1989-жылы 20-ноябрда кабыл алган наристелердин укуктары жөнүндө резолюциясы 44/25.
- 15) БУУнун 1966-жылы 16-декабрда 2200 А (XXI) резолюциясында кабыл алынган саясий жана жарандык укуктар жөнүндө эл аралык пакт.
- 16) Анкаранын Меморандуму, жеткиликтүү: <http://bit.ly/1PQeT23>; <http://bit.ly/1PQeT23>.
- 17) 1952-жылы 20-мартта № 1 Адам укуктары боюнча Европалык конвенцияга жазылган Протокол <http://www.echr.ru/documents/doc/2440801/2440801.htm>.

- 18) БУУнун 1966-жылы 16-декабрда кабыл алган 2200 А (XXI) резолюциясы http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
- 19) БУУнун 1948-жылы 10-декабрда кабыл алынган 217 А (III) резолюциясы http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
- 20) 2178 (2014) БУУнун Коопсуздукту сактоо кызматы, жеткиликтүү: <http://bit.ly/1EJ51QW>.

Китептер жана периодикалык булактар

- 21) Архипцев Н.И., Демко О.С. Особенности проявления молодежного экстремизма в России. // Причины распространения этнического экстремизма и ксенофобии среди молодежи (Центральный федеральный округ): Сб. материалов социологического исследования / Под ред. проф. Л.Я. Дятченко. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. – С. 85.
- 22) Абдул Кадим Заллум. Демократия – система куфра. Брошюра.
- 23) Боден Ж., Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т. 1.
- 24) Бокарев С.Н. Религиозный экстремизм в современной России: социально-философский аспект / Проблемы противодействия экстремизму в Российской Федерации: Сборник материалов «круглого стола» 28 апреля 2005 года. – М., 2005. – С. 9-13.
- 25) Борьба против экстремизма, руководство для имамов, Бишкек - 2016.
- 26) Верещагин В.Ю. Политический и религиозный экстремизм: размышления по поводу // Юристь-правоведь'98. Ростов н/Д., 1998 – С. 12-13.
- 27) Выступление председателя ДУМ РФ и СМР муфтия шейха Равиля Гайнутдина на I Международном симпозиуме «Экстремизм и тафризм как угроза современному обществу» г.Бишкек.
- 28) Государственная политика в религиозной сфере и основные течения в Кыргызстане, Бишкек 2015.
- 29) Еллинек Г., Общее учение о государстве // Вступит, ст. И.Ю. Козлихина. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. - С. 426.
- 30) Залужный А.Г., Беляева Т.Н., Экстремизм: современные представления об общественной опасности // Современное право. - 2012 - № 6. - С. 7-10
- 31) Ибн Шакир аль-Катбий «Уйуун ат-Тауарих»(рукопись) 179 стр.
- 32) Ибн Муаллим аль-Курашийнин» Нажмуль-мухтадий уа ражмуль-Муътадий», 630-631 стр.
- 33) Кистяковский Ф., Лекции по общему государственному праву. М., 1912 // Теория государства и права: Хрестоматия: В 2 т. Т. 1. Государство / Автор-составитель М.Н. Марченко. М.: ОАО «Издательский дом «Горосдец», 2004. - С. 344.
- 34) Книга «Свобода религии и убеждений. Основные принципы», авторы: Гильдия экспертов по религии и праву. Москва 2012. стр.25-26.
- 35) Мартыненко Б.К., Теоретико-правовые вопросы политического терроризма: На примере России конца 80-х – 90-х гг. XX века: Дисс. канд. юрид. Наук: 12.01.00 – Ростов-на-Дону, 1999 – 180 с.
- 36) Молдалиев О.А. Ислам и Политика. Политизация ислама или исламизация политики...? стр.100, тираж 500 экз., от 31.08.2008 г., Изд. МАХИМА.

- 37) Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 787.
- 38) Римский А.В., Артюх А.В., Экстремизм и терроризм - М., - С. 247.
- 39) Священный Коран. (араб.)
- 40) Словарь иностранных слов. – 10-е изд. – М., 1983. – С. 492.
- 41) Страшун Б., Конституционное (государственное право) зарубежных стран: В 4 т. Тома 1–2. Часть общая: Учебник.– 3-е изд., обновл. и до- раб.– М.: Издательство БЕК, 2000. - 484 с.
- 42) Туганбаева Л., Суверенитет кыргызского государства в современных условиях // Вестник КРСУ, 2015. Том 15.№1.
- 43) Уметов К.К. Суверенитет как правовая основа кыргызской государственности // Вестник КМЮА № 1, 2011.
- 44) Хадисы пророка Мохаммеда. (араб.)
- 45) Холмс С., Церковь и государство в Восточной Европе. Введение // КПВО. 1998. № 4 (25) - 1999. № 1 (26). - С. 49.
- 46) Шпекбаев А., Противодействие вызовам и угрозам 21 века. Известия Казахстана. Материалы № 50 (1079) 6 марта 2006 г.
- 47) Эр-Рияд, журнал, 25.05.2005, №13458.(араб.)
- 48) Юсуф ар-Рафайи, «Насихату ихванина улама Нежд», 17б.
- 49) 9 мифов об Исламском государстве Ирака и Леванта // «Вести». Экономика, 03.09.2014. С. 14-15.

Интернет-булактары

- 50) <http://www.ohchr.org/ru>
- 51) Булак: <http://www.osce.org/odihr/20056.html>
- 52) Булак: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/gencomm/Rhrcomms.html>
- 53) <http://saaid.net/monawein/t/7.htm#3> кирүү убактысы: 20.10.2016г.
- 54) https://ar.wikipedia.org/wiki/في_بامو_في_فلس кирүү убактысы: 20.10.2016 г.
- 55) <https://eadaaily.com/ru/news/2016/09/08/professor-universiteta-korolya-sauda-prizval-k-ubiystvu-ramzana-kadyrova> кирүү убактысы: 20.10.2016 г.
- 56) <http://bapt.ru/ru/justice/67-comment/331-pyatin//Абийир эркинди- ги жөнүндө Мыйзамга Комментарий 03.06.2013 13:12, С.Ю. ПЯТИН, 25.10.2016, BAPT.RU>
- 57) <http://zdravomyslie.info/article-2/26-svetskoe-gosudarstvo-v-voprosakh-otvetakh/410-chto-takoe-svetskoe-gosudarstvo//Светтик мамлекет деген эмне?, 05 ноябрь 2015 11:51, 22.10.2016г., ZDRAVOMYSLIE.RU>
- 58) <http://sunna.kz/ru/page/view?id=7//«Диний бирикмелер жөнүндө» мыйзамга коментарий», 21.10.2016 г., SUNNA.KZ>
- 59) <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61761// Кыргыз Республикасынын дин иштери боюнча комиссиясы жөнүндө жоболор 23.03.2012-ж. дан №71, 20.10.2016, MINJUST>
- 60) <http://www.pravoslavie.ru/60038.html> - Шахов М., РФсы, Бирикмелердин укуктук негиздери, 2-чи чыгарылышы, 2013-жыл.
- 61) [http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1001348982//Саясий жана жарандык укуктар жөнүндө эл аралык пакт. \(Нью-Йорк, 16-декабрь 1966-жыл\), 25.10.2016, ПАРАГРАФ](http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1001348982//Саясий жана жарандык укуктар жөнүндө эл аралык пакт. (Нью-Йорк, 16-декабрь 1966-жыл), 25.10.2016, ПАРАГРАФ)

- 62) encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/list.html Аскердик энциклопедиялык сөздүк. – М., 1983. – С. 736.
- 63) Wilkinson P. Three Questions on Terrorism // Government and Opposition. - London. - 1973. - Vol. 8. - № 3 - P.290. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1477-7053.1973.tb00518.x/full>
- 64) Political Terrorism. / Edited by Paul Wilkinson. — London: Macmillan, 1974 — P.9. <http://mil.sagepub.com/content/4/1/86.extract>
- 65) Thackrah J.R. Terrorism: A Definitional Problem' in Wilkinson, P. and Stewart, A.M. Contemporary Research on Terrorism. — Aberdeen University Press, 1987. — P. 24.
- 66) Counter-Terrorism Implementation Task Force, First Report of the Working Group on Radicalisation and Extremism that Lead to Terrorism: Inventory of State Programmes, доступна: <http://bit.ly/1NFVnRm>.
- 67) АРТИКЛЬ 19 // «Экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы» <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/38221/Kyrgyzstan-Extremism-LA-Final-RUS.pdf>
- 68) Understanding the rise of ISIL/Da'esh (the «Islamic State»). The EU Parliament Briefing, 17 March, 2015; Private Donors' Funds Add Wild Card to War in Syria // The New York Times, 12.11.2013.
- 69) Смирнов М., Исламда Америкалыктар. Вашингтон профессору А.Ахмеддин» НГ - религии» газетасынын редактору М. Смирнов менен болгон сүйлөшүү материалдары. Жеткиликтүү <http://www.ng-religii.com.48778rjnb99rol2001>
- 70) Александр дель Валь, ИГИЛге каршылык көрсөтүү үчүн, анын стратегиясын түшүнүү керек// «ИноСМИ» маалымат агенттиги, кирүү убактысы: 14.12.2014 <http://inosmi.ru/world/20141214/224899926.html> (кайрылуу датасы 15.02.2016).
- 71) The Economist, 14.06.2014
- 72) Gardner Frank, «Jihadistan»: Can Isis militants rule seized territory? // BBC News, 08.06.2014.
- 73) Coleman Peter T.; Bartoli Andrea, Addressing Extremism (англ.) (PDF). The International Center for Cooperation and Conflict Resolution (ICCCR), Teachers College, Columbia University // The Institute for Conflict Analysis and Resolution (ICAR), George Mason University. Проверено 10 апреля 2011// <http://kdm44.ru/pages/main/tkstremizm.html//>
- 74) Федоров Д.И., Экстремизм жана терроризмди алдын алуу. Жаштар чөйрөсүндө экстремизмдин булагы, 19.10.2016 г., КОТЛАС // http://kotlascity.ru/uploads/com_files/terror/04.pdf//
- 75) Gardner Frank, «Jihadistan»: Can Isis militants rule seized territory? // BBC News, 08.06.2014.
- 76) Салафизмдин идеологиясы орто кылымга алып барат. <http://e-islam.kz/ru/component/k2/item/11909-ideologiya-salafizma-vedjot-v-srednevekov>
- 77) Lewis, 2014.
- 78) LAUBER и Masters, 2014.